

**T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**EBU'L-LEYS ES-SEMERKANDÎ'NİN TEFSİR'U-L KUR'ÂN'INDA
ESBÂB-I NÜZÛL**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN:

MEHMET EMİN YURT

DANIŞMAN:

DOÇ. DR. ALİ AKAY

DİYARBAKIR - 2011

**T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**EBU'L-LEYS ES-SEMERKANDÎ'NİN TEFSİR'U-L KUR'ÂN'INDA
ESBÂB-I NÜZÛL**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN:

MEHMET EMİN YURT

DANIŞMAN:

DOÇ. DR. ALİ AKAY

DİYARBAKIR - 2011

ÖZET

Çalışmamızın konusu Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin et-Tefsîr'u-l Kur'ân'ında Esbâb-ı Nüzûl'dür. es-Semerkandî Hicri 4. asrın en önemli ilim adamlarından birisidir. Semerkant'ta tahminen Hicrî 301 ile 310 seneleri arasında doğmuş ve h. 373 / m. 983 tarihinde vefat etmiştir.

es-Semerkandî'nin et-Tefsir'u-l Kur'ân'ı onun en önemli eserlerinden birisidir.

Çalışmamız bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş kısmında çalışmanın konusu, amacı ve metodu ile es-Semerkandî'nin hayatı ve yaşadığı dönem hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde es-Semerkandî'nin tefsirinde nüzûl sebeplerini hangi kaynaklardan ve nasıl aldığı açıklanmış ve bunları nasıl sunduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, es-Semerkandî'nin esbâb-ı nüzûl metodu açıklanmıştır. Ayrıca müfessirin nüzûl sebeplerinin başında ve sonunda kullandığı kalıplar verilmiştir.

Üçüncü bölümde, es-Semerkandî'nin esbâb-ı nüzûl metodu üzerine genel bir değerlendirme yapılmış, esbabı nüzûl disiplinine katkıları ve eksik kalan yönleri ortaya konulmaya çalışılmış ve nüzûl sebebini verdiği ayetlerin bir tablosu sunulmuştur.

ABSTRACT

The subject of our study is **The Revelatory Occasion in the Ebu al-Leyth al-Samarqandî's book Commentary on the Qur'an**. al-Samarqandî is one of the greatest scholars in A. H. 4th century. He was born in Samarkand approximately between the years of 301 and 310 After Hijrah, and he died in A. H. 373-A. D. 983.

al-Samarqandî's book **Commentary on the Qur'an** is one of the greatest book in the other books which written by himself.

Our study consists of an introduction and three chapters and a conclusion.

It has been given in the introduction briefly information about the subject and goal and method of the study, and al-Samarqandî's life and the period of his lived in.

It has been explained in the first chapter that from which sources and how al-Samarqandî received the revelatory occasions in the his commentary, and it has been endeavoured to reveal the commentator how presented these revelatory occasions.

It has been explained in the second chapter al-Samarqandî's method on the revelatory occasions. Moreover it has been given the terms used by commentator in the beginning and end of the revelatory occasions.

It has been done a general evaluation on the al-Samarqandî's method of revelatory occasions, and has been endeavoured to reveal the advantages that he presented to the discipline of revelatory occasion and his deficient aspects, and has been given an index about verses he referred revelatory occasion for them.

TUTANAK**Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne**

**Bu çalışma jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.**

Başkan :

Üye :

Üye :

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

Enstitü Müdürü

Mühür

ÖNSÖZ

Eğer gerçek manada Kur'ân'ı anlamak istiyorsak şunu iyi bilmemiz lazımdır ki Kur'ân tarihin akışı içinde belli bir güzergâhı takip ederek bize kadar ulaşmıştır. Bu güzergâhın en başında bulunan kişi şüphesiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Kur'ân'ın ilk muhatabı, ilk müfessiri ve ilk tatbik edeni O'dur. Hz. Peygamber (s.a.v.)'den günümüze kadar Hadis, Tefsir, Kelam, Tasavvuf gibi alanlarda çok sayıda âlimin var olduğunu görmekteyiz. Temel amaçları Kur'ân'ı hakkıyla anlamak olan bu âlimlerin meydana getirdiği eserler İslam ümmetinin ilmî tecrübesinin ana güzergâhını oluşturmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şahsında Kur'ân'ın hakikatlerine ulaşmak isteyen kişi bu yolu yürümeyi göze almak durumundadır. Kur'ân-ı Kerim'in en doğru şekilde anlaşılmasını sağlamak amacıyla usul ve metot ile ilgili bazı ilimler oluşmuştur. Bu ilimlere Kur'ân ilimleri diyoruz. Esbâb-ı Nüzul, Mekkî-Medenî, Nasîh-Mensûh, Muhkem-Müteşabih vb. ilimler önemli Kur'ân ilimlerinden bazılarıdır.

Kur'ân-ı Kerim'i doğru şekilde anlamak için Kur'ân ilimlerini iyi bilmek gerekir. Esbâb-ı Nüzûl ilmi de Kur'ân ilimlerinin en önemlilerinden biri olup, İslâmiyet'in ilk asrından bu yana Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılmasında önemli bir ilim olarak değerlendirilmiştir. Bunun en temel sebeplerinden birisi esbab-ı nüzûl ilminin olaylarla sebepler arasında sağlıklı bir rabitanın sağlanmasını kolaylaştırmasıdır. Olaylar ile sebepler arasındaki rabitalar bilindiği zaman, ayetlerin kendi bağlamı içerisinde daha doğru bir şekilde anlaşılması kolaylaşmaktadır. Dolayısıyla Kur'an'ı tefsîr etme noktasında esbab-ı nüzûl ilminin rolü büyüktür.

Tezimi bu çerçevede düşünerek iyi bir şekilde hazırlamaya gayret ettim. Tezimi hazırlama aşamasında önemli katkılarından dolayı değerli hocam Sayın Doç. Dr. Ali Akay'a, arkadaşım Abdulhalim Alphan'a, bazı temel kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan arkadaşım Halil Deniz'e, kütüphanesini hizmetime sunan abim M. Zülküf Yurt'a, doğrudan ve dolaylı olarak bana emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Mehmet Emin Yurt

Diyarbakır

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT	III
TUTANAK	IV
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	XI

GİRİŞ

I- Çalışmanın Konusu, Amacı ve Metodu	1
Çalışmamızın Metodu:	2
II- EBU'L-LEYS ES-SEMERKANDÎ VE TEFSİRİ	3
A- Hayatı, Yaşadığı Dönem ve Eserleri	3
1-Hayatı:	3
2-Yaşadığı Dönem	5
3- Eserleri:	6
B- Tefsiru'l-Kurân (Tefsîru's-Semerkindî veya Bahru'l-Ulûm) İsimli Eseri ve Bu Eserdeki Metodu	7
1- Rivâyet Açısından:	8
2-Dirayet Açısından	9
III- ESBÂB-I NÜZÛL'ÜN TANIMI, ÖNEMİ VE BU ALANDA YAZILAN ESERLER	9
A- Sebeb-i Nüzûlün Tanımı:	11
B- Önemi:	13
C- Sebeb-i Nüzûlü Tanıma Yolları	17

D- Sebeb-i Nüzûl Kalıpları.....	18
E- Esbâb-ı Nüzûl İle İlgili Eserler	19

BİRİNCİ BÖLÜM

EBU'L-LEYS es-SEMERKÂNDÎ'NİN KAYNAKLARI VE ESBÂB-I NÜZÛLLERİ SUNUŞ METODU

I- ESBÂB-I NÜZÛLLERİ ALDIĞI KAYNAKLAR	21
A- İbn Abbâs'tan (ö. 68/687 - 688) Naklettiği Esbâb-ı Nüzûller:.....	21
B- Abdullah İbn Mes'ûd'dan (ö. 32/652-653) Naklettiği Esbâb-ı Nüzûller:	25
C- Abdullah İbn Ömer'den (ö. 73/692) Naklettiği Esbâb-ı Nüzûller:	27
D- İkrime'den (ö. 105 / 723) Naklettiği Esbâb-ı Nüzûller:.....	29
E- Dahhâk'tan (ö. 105 / 723) Naklettiği Esbâb-ı Nüzûller:.....	30
F- Katâde b. Diame'den (ö. 117 / 735) Naklettiği Esbâb-ı Nüzûller:	33
G- Mukâtil b. Süleyman'dan (ö. 150/767) Naklettiği Esbâb-ı Nüzûller:	35
H- Muhammed b. Saib el-Kelbî'den Naklettiği Esbâb-ı Nüzûller: (ö. 146/764).....	37
İ- Kütüb-ü Sitte'den Naklettiği Esbâb-ı Nüzûller:	39
1- Buhâri'den Naklettiği Rivayetler:	40
2- Müslim'den Naklettiği Rivayetler:	41
3- Nesâi'den Naklettiği Rivayetler:.....	42
II-ESBÂB-I NÜZÛLLERİ SUNMA YÖNTEMİ	43
A- Nüzûl Sebebine Öncelik Verme Açısından:	43
1- Nüzûl Sebebini, Âyetin Tefsirine Başlamadan Önce Vermesi:	43
2- Nüzûl Sebebini, Âyeti Tefsir Ettikten Sonra Vermesi:.....	45
3- Bir Surenin Tamamı İçin Sebeb-i Nüzûl Vermesi:	46
B- Âyetler İçin Verdiği Sebeb-i Nüzûllerin Sayısı.....	49
1- Bir Âyet İçin Bir Nüzûl Sebebi Zikretmesi:	49
2-Bir Âyet İçin İki Nüzûl Sebebi Zikretmesi:	51

3- Âyetler İçin İkidenden Fazla Nüzûl Sebebi Vermesi:	52
4- Âyetin bir kısmı İçin Bir Nüzûl Sebebi Zikredip Diğer Kısmı İçin Başka Bir Nüzûl Sebebi Zikretmesi:	55
5- Âyetin Bir Kelimesi İçin Farklı Bir Rivâyet Zikretmesi:.....	57
6- Birden Fazla Âyet İçin Bir Sebeb-i Nüzûl Vermesi:	58
a- Aynı suredeki âyet gurupları için ortak nüzûl sebebi vermesi:	59
b- Farklı surelerdeki âyetler için tek nüzûl sebebi vermesi:.....	60
C- Birden Fazla Verdiği Nüzûl Sebeplerini Tercih Edip Etmeme Noktasındaki Yaklaşımı.....	62
1. Farklı Nüzûl Sebepleri Arasında Tercihle Bulunmaması:	63
2. Farklı Sebepler Arasında Tercihle Bulunması:	64

İKİNCİ BÖLÜM

ES-SEMERKANDÎ'NİN ESBÂB-I NÜZÛL METODUYLA

İLGİLİ HUSUSLAR

I- TAMİM VE TAHSİS İLE İLGİLİ HUSUSLAR	68
A- Âyetlerin Bazı İnanç Gurupları Hakkında İndiği Şeklinde Umum Bildiren İfadeler Kullanması:	68
B- Âyetlerin Bazı Kişiler Hakkında İndiği şekilde Hususî İfadeler Kullanması:	70
C- Umuma Hitap Eden Âyet Lafızlarında Tahsis Olduğunu Belirtmesi:.....	72
D- Nüzûl Sebebinin Hususîliğine Rağmen Âyetin Hükümünün Umumi olduğunu belirtmesi:	73
II- MEKKİ VEYA MEDENİ OLDUĞU İHTİLAFI OLAN ÂYETLER İÇİN NAKLETTİĞİ NÜZÛL SEBEPLERİ.....	75
III- NÜZÛL SEBEBİ OLARAK NADİR RİVÂYETLER NAKLETMESİ	80
IV- NÜZÛL SEBEPLERİNİ VERİRKEN KULLANDIĞI SİĞALAR	83
A- Rivayetlerin Başında Kullandığı Kalıplar	83
1- Bu Âyetin Sebeb-i Nüzûlü: سبب نزول هذه الآية.....	84

2- Bu Âyet Şu Konu veya Kişi Hakkında İndi: نزلت هذه الآية في	85
3- Bu Âyet Nazil Olunca Şöyle Oldu... Sonra Şu Âyet Nazil Oldu	87
4- (Şu Olay, Kişi vs. Hakkında) Nazil Oldu: ... نزلت في	88
5- Bazıları Âyetin Nüzûlünün Başka Bir Sebebi Vardır demiştir: وقال بعضهم لنزول الآية: سبب آخر	89
B- Rivayetlerin Sonunda Kullandığı Kalıplar	91
1- Allah Teâlâ İnzal Buyurdu: فأنزل الله تعالى	91
2- Bunun Üzerine Bu Âyet Nazil Oldu: فنزلت هذه الآية	92
3- Allah Teâlâ Haber Verdi: فأخبر الله تعالى	93
4- Allah Teâlâ Onları Bundan Nehyederek Şöyle dedi: فنهاهم الله تعالى عن ذلك فقال:	95
5- Bu Âyet Nazil Oluncaya Kadar: حتى نزلت هذه الآية.	96
6- Allah Teâlâ'nın Şu Sözü Nazil Oldu: فنزل قوله تعالى	97

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

es-SEMERKANDÎ'NİN ESBÂB-I NÜZÛL METODU ÜZERİNE

GENEL DEĞERLENDİRME

I- NÜZÛL SEBEBİ DİSİPLİNİNE KATKILARI	98
A- Nüzûl Sebeplerini Sened Zikrederek Vermesi:	98
B- Nüzûl Sebeplerinin Sıhhatine İlişkin Bilgi Vermesi:	101
C- Umuma Hitap Eden Âyet Lafızlarında Tahsis Olduğunu Belirtmesi:	104
D- Hususî Olan Ayet Lafızlarında Tamim olduğunu belirtmesi:	105
E- Her Ayet İçin Nüzûl Sebebi Aramaması:	105
F- Temel Hadis Kaynaklarını Etkin Bir Şekilde Kullanması:	106
II- TENKİDE AÇIK YÖNLERİ	107
A- Rivayetleri Zayıflıkla İtham Edilen Kaynaklardan Alması:	107
B- Rivâyetleri Sened Zikretmeden Vermesi:	108
C- Rivâyetleri Râvi ve Kaynak Belirtmeden Vermesi:	110

1- Sebeb-i Nüzûlleri “Bazıları Şöyle Dedi” Diyerek Vermesi:.....	110
2- Sebeb-i Nüzûlleri “Denildi ki” Kalıbını kullanarak Vermesi:	111
D- Sebeb-i Nüzûlleri Doğrudan Hz. Peygamber’den Nakletmesi:	112
E- Farklı Sebepler Arasında Tercihle Bulunmaması ve Rivayetlerin Sıhhatine Dair Açıklama Yapmaması:	114
SONUÇ	115
EK:.....	119
BİBLİYOGRAFYA	123

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.s.	:	Aleyhisselâm
b.	:	Bin (oğlu)
bnt.	:	Bint (kızı)
DİA	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	:	Hicrî
H.z.	:	Hazreti
m.	:	Miladî
ö.	:	Ölüm tarihi
r.a.	:	Radiyallahu Anhu (Allah ondan razı olsun)
SBE	:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
s.	:	Sayfa
s.a.v.	:	Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
TDVY	:	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Tahk.	:	Tahkik
Tsz.	:	Tarihsiz
vb.	:	ve benzeri
vs.	:	ve saire
Y. Lisans	:	Yüksek Lisans

GİRİŞ

I- Çalışmanın Konusu, Amacı ve Metodu

Çalışmanın Konusu ve Amacı

Kur’ân-ı Kerim, insanlık tarihi boyunca yaşanmış temel tecrübeleri ve gelecekte de insanoğlunun ihtiyaç duyabileceği bütün temel prensipleri, bünyesinde toplamış bir biçimde Mîladi yedinci asrın başlarında Hz. Muhammed (s.a.v.)’e vahyedilmeye başlanmıştır. Onun temel hedefi, insanoğlunun dünya ve âhiret saadetini temin etmek olmuştur. Kur’ân’ın vahyedilmeye başlanması, insanlık tarihinin akışını, bir daha geri çevrilemeyecek derecede derin bir kırılmaya uğratmıştır. Hayatlarının en dinamik olan ilk kırk-elli yılını çoğunlukla Mekke ve Medine’de geçiren insanların, hayatlarının en zayıf dönemlerinde ise dünyanın dört bir yanına birer önder ve lider olarak dağıldıklarını, tarihi bir vakıa olarak biliyoruz. Bu değişim ve dönüşümü sağlayan kudret neydi? Bu, Kur’ân’ın ta kendisiydi. İşte bu sebepten dolayı, nüzûlünden günümüze kadar Kur’ân’ı doğru bir şekilde anlayabilmek için, çeşitli alanlarda emek sarf eden ve sayıları sayılamayacak kadar çok olan âlimler ve bilginler hep var olagelmıştır. Temel amaç olan “Kur’ân’ın en doğru şekilde anlaşılması ve en doğru şekilde tatbik edilmesi” hiç değişmemiştir.

Kur’ân’ın doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlamayı amaçlayan ilimlerin başında tefsir ilmi gelmektedir. Yine tefsir ilminin en önemli konularından birisi de esbâb-ı nüzûldür. Kur’ân’ın ilk muhatapları olan Sahabiyi de tefsir konusunda otorite konumuna getiren şey, onların vahyin inişine sebep olan olay ve hadiseleri yaşamalarıydı. Onlar bu ilmi kendilerinden sonra öğrencilerine nakletmişlerdi. Tedvin döneminden itibaren Kur’ân’ı yorumlama çabasında olan âlimler de bu ilme büyük bir önem atfettiler. Nitekim tefsîr tarihine baktığımız zaman tefsîr alanında eser yazan âlimler de esbâb-ı nüzûl konusuna bigâne kalamamışlardır. Bu âlimlerden birisi de Ebu’l-Leys künyesi ile meşhur olmuş Nasr b. Muhammed b. İbrahim el-Hattâb es-Sermerkandî et-Tûzî el-Belhî’dir. Bu sebeple biz de Ebu’l-Leys es-Sermerkandî’nin tefsîrinde nüzûl sebeplerini çalışma konusu yaptık.

Çalışmamızın Metodu:

Tezimizin konusu Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin tefsirinde sebab-i nüzul rivayetleri olduğundan öncelikle çalışmamızda, es-Semerkandî'nin âyetlerin tefsirinde sebab-i nüzûlleri değerlendirme noktasında yaklaşımını ele alırken şu hususlara dikkat etmeye çalıştık:

1- Nüzûl sebeplerini verirken hangi kaynaklardan istifade etmiştir. İstifade ettiği bu kaynakları kısaca tanıtmaya çalıştık. Haklarında zayıf olduklarına dair görüş olanları belirttik. Bu kaynaklardan yaptığı nakillerden örnekler vermek suretiyle istifade ettiği kaynakların haritasını ortaya çıkarmaya çalıştık.

2- İstifade ettiği kaynaklardan rivâyetleri nasıl naklettiğini, sened zincirine önem verip vermediğini, aldığı rivâyetlerin kaynağını belirtip belirtmediğini örnekler vermek suretiyle bu husustaki tutumunu göstermeye çalıştık.

3- Mekkî-Medenî, nâsîh-mensûh, hakikat-mecaz gibi Kur'ân ilimlerine kıyasla âyetleri tefsir etme noktasında sebab-i nüzûl ilmine ne kadar önem verdiğini ortaya koymaya gayret ettik.

4- Bir âyet için çok sayıda nüzûl sebebinin olabileceği hususunu caiz görüp görmediği, böyle bir durumda tercih yapıp yapmadığı, tercihte bulunmuşsa nasıl tercihte bulunduğu, tercih sebeplerinin neler olduğu, rivâyetlerin arasını cem edip etmediği gibi hususlarda birkaç örnek vermek suretiyle es-Semerkandî'nin yaklaşımını ortaya koymaya çalıştık.

5- Her âyet için bir nüzûl sebebi arayıp aramadığını ya da birden fazla âyet için bir nüzûl sebebi verip vermediğini çeşitli örneklerle göstermeye gayret ettik.

6- Rivâyetleri naklederken kullandığı umumî ve hususî ifadelerin neler olduğunu, gereken yerlerde umum ve tahsiste bulunup bulunmadığını örneklerle ortaya koymaya çalıştık.

7- Mekkî veya Medenî olduğunda ihtilaf olan âyetler için verdiği nüzûl sebepleri nelerdir, bu noktada âyetler için hangi nüzûl sebeplerini verdiğini örneklerle ortaya koymaya çalıştık.

8- Nüzûl sebebi olarak naklettiği rivâyetler arasında nadir denebilecek özellikte haberler bulunup bulunmadığını göstermeye çalıştık.

9- es-Semerkandî'nin rivâyetleri naklederken, rivâyetlerin başında ve sonunda nasıl kalıplar kullandığını örnekleriyle vermeye özen gösterdik.

10- es-Semerkandî'nin tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl açısından ilmi değeri değerlendirilebilecek hususların neler olabileceğini araştırdık. Bunları olumlu ve olumsuz açıdan değerlendirmeye çalıştık.

Çalışmamızı hazırlarken tefsîr eserleri, hadis külliyyatına ve hadis usûlüne dair eserler, siyer kitapları, tarih ve tabakat kitapları, Ulûmu'l-Kur'ân ve tefsir usûlü kitapları, müstakil esbâb-ı nüzûl kitapları ve çalışmamızın kapsamına giren makalelerden yararlandık. Bu bağlamda başta es-Suyûtî'nin el-İtkân fî Ulûmi'l-Kurân adlı eseri ile ez-Zerkeşî'nin el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân adlı eseri olmak üzere ekseriyetle şu kaynaklara müracaat ettik; el-Buharî'nin el-Câmiu's-Sahîh'i, Müslim'in el-Câmiu's-Sahîh'i, Nesâî'nin Sünen'i, et-Taberî'nin Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân adlı eseri, İbn Âşûr'un et-Tahrîr ve't-Tenvîr adlı eseri, Makrizî'nin İmtâ'u-l-Esma adlı eseri, en-Nedvî'nin Sîretü'n-Nebevî adlı eseri, İbn Sa'd'ın Tabakâtü'l-Kebîr adlı eseri, Ahmed b. Muhammed Edirnevî'nin et-Tabakâtu'l-Müfessirîn adlı eseri, Muhyiddin Ebû Muhammed İbn Sâlim b. Ebi'l-Vefa el-Kureşî'nin el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye adlı eseri, Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'nin et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn adlı eseri. Yararlandığımız kaynakları dipnotta ilk geçtiği yerde tam künyeleriyle verdik.

II- EBU'L-LEYS ES-SEMERKANDÎ VE TEFSİRİ

A- Hayatı, Yaşadığı Dönem ve Eserleri

1-Hayatı:

Tam adı Nasr b. Muhammed b. İbrahim el-Hattâb es-Semerkandî et-Tûzî el-Belhî¹ olan es-Semerkandî'nin, Hicrî 301-310 yılları arasında,² Semerkant'ta doğduğu rivayet edilmektedir. Bazı kaynaklarda Semerkant'ın Tûz (توز) Köyü'ne de nisbet edilmektedir.³ Bu nedenle kendisi için et-Tûzî nisbesi de kullanılmaktadır. Künyesi

¹ es-Semerkandî, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, *Tefsîru's-Semerkandî*, Dârul-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1427 / 2006, I, 6-7; el-Hamevî, Şihâbüddîn Yâkût, *Mu'cemu'l-Bûldân*, Dâr'u Sadr, Beyrut, 1977, II / 57; ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr Ve'l-Müfessirun*, Mektebetu Vehbe, Kahire, 2000, I, 161-162.

² es-Semerkandî, *age.*, I, 6-7.

³ es-Semerkandî, *age.*, I, 6-7; el-Hamevî, *age.*, II / 57.

Ebu'l-Leys'tir. Ebu'l-Leys künyesi isminden daha fazla tanınmaktadır.⁴ el-Fakîh ve İmâmü'l-hüdâ lakaplarıyla da meşhurdur.⁵

Babasından yaptığı Rivâyetler dikkate alınarak ilk hocasının babası olduğu söylenebilir.⁶ İbn Cenk diye bilinen Semerkant kadısı Halil b. Ahmed es-Siczî, A'meş diye Meşhur olan Ebû Bekr Muhammed b. Saîd⁷ ve Ebû Bekr Muhammed b. Fadl el-Belhî el-Müfessir de hocaları arasında sayılmaktadır.⁸ Bunlardan başka pek çok kişiden ders aldığı kaynaklarda zikredilmektedir.⁹

Fıkıh alanındaki hocası Ebû Ca'fer el-Hinduvânîdir.¹⁰ Hanefî fikhının yanı sıra hadis, kelim ve tefsir alanında da tahsil görmüştür. Semerkant, Belh, Buhara ve Bağdat'a ilmî seyahatlerde bulunmuştur.¹¹ Hanefî Mezhebi'nin meşhur fakihleri arasında yer alır.¹²

es-Semerkandî, Lokman b. Hakim b. Fadl ile Ebû Bekr Muhammed b. Abdurrahman et-Tirmizî başta olmak üzere pek çok öğrenci yetiştirmiştir.¹³

Ölüm tarihi konusunda kaynaklarda (h. 373 / m. 983) ile (h. 393 / 1003) seneleri arasında değişen yedi ayrı tarih verilirse de yaygın olarak Hicrî 11 Cemâziyye'l-âhir 373, Miladî 983 senesinde Salı gecesi vefat ettiği kabul edilmektedir.¹⁴

⁴ es-Semerkandî, *age.*, I, 6-7.

⁵ el-Kureşî, Ebû'l-Vefâ, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabâkati'l-Hanefiyye*, Cîze, 1413 / 1993, III, 544-545; Yılmazgöz, Ayşe, *Ebû'l-Leys es-Semerkandî Ve Muhtelifü'r-Rivaye Adlı Eserinin Analizi*, (Basılmamış Y. Lisans Tezi) Sakarya, 2008, 3; Alqudah, Zaher, *Ebû'l-Leys es-Semerkandî'nin en-Nevâzil Adlı Eserindeki 'Kitâbu'l-Hiyel' Bölümünün Edisyon Kırıtığı* (Basılmamış Y. Lisans Tezi), Konya, 2010, 7-8.

⁶ el-Hamevî, *age.*, II, 57; Yazıcı, *age.*, 473-475.

⁷ Alqudah, *age.*, 9-10; Yılmazgöz, *age.*, 7.

⁸ es-Semerkandî, *age.*, I, 9; Yazıcı, İshak, *Ebû'l-Leys es-Semerkandî*, DİA, TDV, İstanbul, 2009, XXXVI, 473-475; Alqudah, *age.*, 9-10; Yılmazgöz, *age.*, 7.

⁹ es-Semerkandî, *age.*, I, 6-12; el-Kureşî, *age.*, III, 544-545; el-Hamevî, *age.*, II, 57; el-Edirnevi, Ahmed b. Muhammed, *Tabakatu'l-Müfessirin*, Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, Medine, 1417 / 1997, 91; ez-Zehebî, *age.*, I, 161-162; Yazıcı, *age.*, 473-475; Alqudah, *age.*, 7-16; Yılmazgöz, *age.*, 3-19; Dinler, Ferit, *Ebû'l-Leys es-Semerkandî ve Mukaddimetü's-Salat İsimli Eserinin Tahk*, (Basılmamış Y. Lisans Tezi), Sakarya, 2006, 3-26.

¹⁰ el-Kureşî, *age.*, III, 544-545; ez-Zehebî, *age.*, I, 161-162; Yazıcı, *age.*, 473-475.

¹¹ Yazıcı, *age.*, 473-475; Yılmazgöz, *age.*, 4.

¹² Yazıcı, *age.*, 473-475.

¹³ es-Semerkandî, *age.*, I, 10; Yazıcı, *age.*, 473-475; Alqudah, *age.*, 9-10; Yılmazgöz, *age.*, 7.

¹⁴ el-Kureşî, *age.*, III, 544-545; ez-Zehebî, *age.*, I, 161-162. Yazıcı, *age.*, 473-475.

2-Yaşadığı Dönem

es-Semerkindî, Samanoğulları'nın yaklaşık bir buçuk asır hüküm sürdüğü ve Horasan ile Mâverâünnehir bölgesinin barış ve refah içinde olduğu bir dönemde yaşadı. Yerli ahalden neşet eden Samanoğulları 874-999 yılları arasında zâhiren halifeye bağlı olarak Orta Asya'da ortaya çıkan ilk bağımsız Müslüman devletiydi.

Samanoğulları'nın yükseliş dönemi, halifelüğün merkezi otoritesinin zayıfladığı bir döneme tekâbül ettiği için, bu devlet, Horâsân ve Mâverâünnehir'de, daha serbest bir hâkimiyet alanına sahip olmuştur.¹⁵

es-Semerkindî'nin yaşadığı döneme mezhebi yönden baktığımız zaman, Mağrib'te Mâliki mezhebinin hâkimiyetine paralel olarak maşrikta Hanefî Mezhebi geniş ölçüde yayılma imkânı bulmuştur. Başta Belh, Buhârâ, Semerkant olmak üzere İsfahan, Şiraz, Azerbeycan, Cürcan, Zencan, Tus, Bistam, İstirâbâd, Merginân, Fergana, Damğan, Havârizm, Gazne, Kirman, Hind ve Sind bölgelerinde Hanefî mezhebi yayılmıştı. Şâfiî Mezhebi Horâsân ve Mâverâünnehir'in bazı bölgelerinde yayılan ikinci mezhepti. Şâfiî Mezhebi, hicrî üçüncü asrın sonunda, Horâsân ve Tûran'ın bazı bölgelerinde yayılmıştı.¹⁶

Sâmâni yönetimi devrinde ilmi bakımdan özgür bir ortam vardı. Bu ortamın oluşmasında hükümdarların etkileri çok büyüktü. Buhârâ, Semerkant, Belh, Merv, Nişabur, Hocend, Bunciket, Hulbuk ve Tirmiz bu devirde gelişerek önemli kültür merkezleri olmuşlardı. Âlimler, şairler, sanatçılar ve diğer Müslüman memleketlerden gelen erbab-ı maarif Buhârâ'da buluşarak ilmin gelişmesine katkıda bulunmuşlardı. IX. ve X. Asırlarda Horâsân ve Mâverâünnehir'de pozitif ilimlerle dini ilimlerin uygun gelişme ortamı bulunduğu görülmektedir. Buhârâ ve Semerkant bu dönemde neredeyse bir ilim ve sanat merkezi olarak Bağdat'ı geçmişlerdi.¹⁷

Bu bölgelerde, Ebû Hâtim Muhammed ibn Hibban et-Temimî es-Semerkindî (ö. 354/965), Ebû Bekr Muhammed ibn el-Münzir el-Neysaburî (ö. 316/928) gibi fakihlerin yanısıra, Şâfiî mezhebinden Muhammed ibn Ali el-Kaffal eş-Şâfi (ö. 365/975), Ebû Bekr ibn Fûrek el-İsfehânî (ö. 406/1015), Ebû Bekr Ahmed ibn Hüseyin el-Beyhâkî (ö. 458 / 1065) gibi âlimlerle birlikte, Hanefî mezhebinden, İmam Ebû Mansur el-Mâturidî

¹⁵ Alqudah, *age.*, 14-16.

¹⁶ Alqudah, *age.*, 14-16.

¹⁷ Alqudah, *age.*, 14-16.

(ö. 333/944), Ebu'l Kasım es-Saffâr el-Belhî (ö. 326/937), Muhammed ibn Ahmed Ebû Bekir el-İskâf (ö. 333/944), Muhammed ibn Abdillâh ibn Muhammed ibn Ömer Ebû Ca'fer el-Hinduvânî (ö. 362/972), Ebu'l-Leys es-Semerkindî (ö. 373/983) gibi her biri müctehid derecesine ulaşan birçok âlim yetişmiştir. Hemen her âlimin birer Kur'ân tefsiri yazmış olduğu Tefsir sahasında birçok eser yazılmış ve büyük şahsiyetler ortaya çıkmıştır. Bu tefsirlerden bir kısmı maalesef günümüze ulaşmamıştır. İbn Kuteybe Dîneverî (ö. 276/889) Ebû Mansur Maturidî (ö. 333/934) gibi âlimler de tefsir alanında eserler kaleme almışlardır.¹⁸

Pozitif ilimler sahasında da başta el-Birûnî olmak üzere birçok ilim adamı yetişmiştir. el-Birûnî, modern jeolojinin usûllerini ortaya koymuş ve astronominin temellerini atmıştır. Ayrıca ses ve ışık hızının izafiliğini incelemiştir. Yine bu devirde tıp ve felsefe alanında da önemli gelişmeler olmuş başta İbn Sîna, Ebû Bekir Râzî olmak üzere çeşitli âlimler eserler telif etmişlerdir. Buhârâ ve çevresi müspet ilmin gelişmesine öncülük etmiştir. Ebû Hanîfe ed-Dineverî (ö. 262/895), Ebu'l-Kâsım el-Ka'bî (ö. 317/929), Ebû Zeyd Ahmed ibn Sehl el-Belhî (ö. 322/934) gibi şahsiyetler Felsefe alanında çalışmalar yapmış ve çeşitli eserler derlemişlerdir. Bu dönemin felsefe hareketini temsil edenlerin en başında Ebû Ali el-Hüseyn ibn Abdillâh ibn Hasan ibn Ali ibn Sîna (ö. 428/1037) öne çıkmıştır. Dil alanında başta el-Kâlî (ö. 256/840), Zeccâc (ö. 311/923) Zübeydî (ö. 379/989), el-Askerî (ö. 382/992) İbn Faris (ö. 390/999) gibi âlimler yetişmiştir. İşte es-Semerkindî dini ilimler ve pozitif ilimler alanında birçok âlimin yetiştiği bir bölgede ve dönemde yaşamıştır.¹⁹

3- Eserleri:

- 1- Tefsîru'l-Kurân (Tefsîru's-Semerkindî veya Bahru'l-Ulûm)²⁰
- 2- Kitâbu'n-Nevâzil²¹
- 3- Hizânetu'l-Fıkh²²
- 4- Mukaddimetu's-Salât²³

¹⁸ Alqudah, *age.*, 14-16.

¹⁹ es-Semerkindî, *age.*, I, 7-8. Alqudah, *age.*, 14-16.

²⁰ es-Semerkindî, *age.*, I, 11; El-Kureşî, *age.*, III, 544-545; ez-Zehebî, *age.*, I, 161-162;

²¹ el-Edirnevî, *age.*, 91; ez-Zehebî, *age.*, I, 161-162; Alqudah, *age.*, 10.

²² Yazıcı, *age.*, 473-475

²³ Dinler, *age.*, 14.

- 5- Uyûnu'l-Mesâil²⁴
- 6- Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber²⁵
- 7- Bustânu'l-Ârifin²⁶
- 8- Tenbîhu'l-Gâfilîn²⁷
- 9- Beyân-ı Akîdeti'l-Usul²⁸
- 10- Muhtelifu'r-Rivâye²⁹

B- Tefsiru'l-Kurân (Tefsîru's-Semerkandî veya Bahru'l-Ulûm) İsimli Eseri ve Bu Eserdeki Metodu

Kaynaklarda es-Semerkandî'ye ait olan tefsirin ismi Bahr'u-l Ulûm,³⁰ Tefsiru's-Semerkandî³¹ ve Tefsir'u-l Kur'ân³² olarak geçmektedir. Tezimizi hazırlarken yararlandığımız 2006 yılında Beyrut'ta basılmış olan kitabın ismi kapağında, 'Tefsîru's-Semerkandî' olarak yazılmaktadır. Bu ibarenin hemen altında ise 'el-Müsemma bi Bâhr'u-l Ulûm' ibaresi yer almaktadır.³³

Elimizdeki eser, Ahmed Abdulmevcûd, Muhammed Muavviz ve Abdulmecîd en-Nûtî tarafından, birisi 3688 numaralı Edinburgh nüshası, diğer ikisi de 6 ve 56 numaralı Mısır (Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye) nüshaları olmak üzere, üç nüsha esas alınarak tahkîk edilmiş, nüshalar arasındaki eksiklik ve farklılıklar dipnotlarda (ط), (ا), (ب) harfleriyle belirtilmiştir.³⁴

İshak Yazıcı tarafından 1982 yılında Ebu'l-Leys'in hayatı, eserleri ve tefsirdeki metodunu konu alan bir doktora tezi yapılmıştır. Eserlerinde takvayı vurguladığı görülen Ebu'l-Leys'in Tefsîru'l-Kur'ân isimli eseri de es-Semerkandî'nin bu özelliğini

²⁴ Yazıcı, *age.*, 473-475; Dinler, *age.*, 15-24

²⁵ Yazıcı, *age.*, 473-475.

²⁶ es-Semerkandî, *age.*, I,12; ez-Zehebî, *age.*, I, 161-162; Yazıcı, *age.*, 473-475.

²⁷ es-Semerkandî, *age.*, I, 11-12.

²⁸ es-Semerkandî, *age.*, I, 11-12.

²⁹ Yazıcı, *age.*, 473-475; Yılmazgöz, *age.*, 12; Dinler, *age.*, 15-24.

³⁰ es-Semerkandî, *age.*, I, 3; ez-Zehebî, *age.*, I, 161-162.

³¹ es-Semerkandî, *age.*, I, 1-12; ez-Zehebî, *age.*, I, 161-162; Yazıcı, *age.*, 473-475.

³² el-Edirnevî, *age.*, 91; el-Kureşî, *age.*, III, 544-545; Dinler, *age.*, 21; Yazıcı, *age.*, 473-475.

³³ es-Semerkandî, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, *Tefsiru's-Semerkandî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1427 / 2006.

³⁴ es-Semerkandî, *age.*, I, 62.

yansıtmaktadır. Eser, zühde dayalı tasavvuf anlayışına sahip ilk tefsirler arasında da gösterilmektedir.³⁵

1- Rivâyet Açısından:

Kur'ân tefsirinin kaynakları arasında ilk sırayı hiç şüphesiz yine Kur'ân'ın kendisi alır. Bu husus başlangıçtan beri bilinen ve yeri geldikçe âlimler tarafından önemi vurgulanan bir husustur. Hz. Peygamber (s.a.v.) de bu tür tefsirin ilk örneklerini vermiş ve bu örnekleriyle, Kur'ân'ı, yine Kur'ân'la anlamanın gereğine işaret etmiştir.³⁶ Sahabiden itibaren bütün müfessirler de Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir edegelmişlerdir.

Bütün müfessirlerin görüşüne göre Kur'ân tefsirinde ikinci kaynak sünnettir. Hz. Peygamber kendisine indirileni tebliğ etmekle kalmamış aynı zamanda tebyin etme göreviyle de sorumlu tutulmuştur. Onun açıklamaları Kur'ân'ın mücmel ayetlerini tafsil, umumi hükümlerini tahsis, müşkilini tavzih, müphemini teybin, garip kelimelerini izah şeklinde olmuştur.

Kur'ân tefsirinin bir diğer kaynağı da sahabi sözüdür. Zira sahabi Kur'ân'ın inişine tanıklık etmiş, ayetlerin inişine sebep teşkil eden olayların içinde yaşamıştır. Bu durum onları tefsirde otorite konumuna yükseltmektedir.

es-Semerkandî'nin tefsirine baktığımız zaman ayetleri öncelikle ayetlerle tefsir ettiğini görüyoruz. Aynı şekilde âyetleri hadislerle ve sahabi görüşleriyle de tefsir etmiştir. Âyet, hadis ve sahabi görüşlerinin olmadığı yerlerde Tabiîn ve sonraki dönem âlimlerinin görüşlerinden çokça faydalanmıştır. İbn Abbâs, Katâde, Dahhâk, Mukâtil b. Süleyman, Kelbî ve İmam-ı Süddî'den yaptığı rivâyetleri neredeyse tefsirinin her sahifesinde görmek mümkündür. Bu arada İsrailiyyat türünden bilgiler de tefsirde oldukça yer almaktadır.

Tefsirinde fakih yönü de ön plana çıkmaktadır. es-Semerkandî kendi yorumlarını "kale'l-fakih" şeklinde belirtmiştir. Bazı âyetlerin tefsirinden sonra dua ifadelerini kullanmaktadır. Sure tefsirlerinin sonunda o surenin fazileti ile ilgili hadisleri zikretmesi tefsirinde kullandığı metodun genel hatlarından birisidir. Tez konumuz tefsirin genel metodu olmadığı için bu konuyu burada bu kadarla sınırlı tutuyoruz.

³⁵ Dinler, *age.*, 21.

³⁶ Albayrak, Halis, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, Şûle Yayınları, İstanbul, 1993, s. 11.

2-Dirayet Açısından

Bilindiği gibi dirayet tefsiri denilince, sadece rivayetlere münhasır kalmayıp, dil, edebiyat, din, mezhep ve çeşitli bilgilere dayanılarak âyetleri tefsîr etmek akla gelir. Âyetlerin bu şekilde tefsîr edilmesi bir zarurete ve bir maslahata mebnidir. İslâm'ın ilk devirlerinde Müslüman Araplar, Arap yarımadasında iken dillerinin selikasına hâkimdiler. Zamanla fetihler neticesinde hudutlar genişleyip, yabancı milletler ve onların kültürleriyle karışınca Arapların lisan melekeleri zaafa uğradı. Arap dilini korumak için kaidelere ihtiyaç duyuldu. Arap olmayan Müslümanların bu dili öğrenmesi Arapça'nın gramerinin bilinmesine bağlı idi. Kur'ân da Arap dili ile inmiş bulunduğundan, onun anlaşılması da bazı ilimlere ihtiyaç göstermekte idi. Zamanla İslam ülkesi geliştikçe muhtelif ilimler ilerledi, felsefî fikirler geliştikçe ve çeşitli mezhepler ortaya çıktıkça, tefsirlerde de, bu hususlara dâir bilgiler verilmeye başlandı. es-Semerkandî'nin tefsirine baktığımız zaman ayetleri tefsîr ederken gereken yerlerde gramer kuralları, mezhebî görüşler, fikhî ve kelimî hususlara temas ettiğini müşahede etmekteyiz. Kelimelerin anlamı noktasında Ebû Ubeyde'den, Zeccâc'tan ve İbn Kuteybe'den çokça rivâyette bulunmaktadır. Ayrıca kıraat imâmılarından yaptığı rivâyetlerin sayısı da oldukça fazladır. Fikhî hükümleri açıklaması, kelimî tartışmalara değinmesi, Sadece mensubu olduğu Hanefî mezhebinin görüşlerine değil aynı zamanda diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermesi dirayet yönünden göze çarpan başlıca hususlardır.

III- ESBÂB-I NÜZÛL'ÜN TANIMI, ÖNEMİ VE BU ALANDA YAZILAN ESERLER

Kur'ân, tarihin belli bir döneminde, tek bir defada bir kitap olarak değil de yirmi üç yıllık bir süreç içerisinde âyet veya âyetler halinde indirilmiştir. Hz. Peygamberin ilk muhatabı olan toplulukların çeşitli tavır ve davranışlarına, ihtiyaçlarına, olayların gelişimine vb. değişik hal ve şartlara göre, o dönemin somut tarihi ve toplumsal gerçekliklerine atıfta bulunmuştur. Kur'ân'ın bu somut tarihi ve toplumsal gerçekliklere yaptığı göndermeler, salt zihni ya da teorik düzeyde kalan bir açıklama ve tasvir

olmayıp, tam tersine o hayat tarzını değiştirmeye yönelik eleştiri, uyarı ve gerçekliğin daha başka boyutlarını anlatmayı hedef alan iletiler niteliğindedir.³⁷

Kur'ân, daha önceki ilahî mesajlarda olduğu gibi hitap ettiği toplumun diliyle inmiştir. Onun bir dille inmesi, aynı zamanda onun yeni bir hayat biçimi ile gelmesi demektir³⁸. Kur'ân, indiği ortamda meydana gelen hadiseleri gözetmiştir. Bu durum Kur'ân'ın indiği nüzûl ortamı ve nüzûl sebepleri olarak isimlendirdiğimiz olaylar, ayetlerin zaman faktörüne bağlı olarak tarihle ve olgularla canlı ilişkisini ifade etmektedir. Bu ilişki tarih ve olgunun yönlendiren ve etkileyen, vahyin ise etkilenen konumda olmasını gerektirmez. Zira böyle olsaydı Kur'ân'ın tamamının sebeplere binaen inmesi veya muhataplar tarafından sorulan bütün soruların cevaplandırılması gerekirdi. Hâlbuki nüzûl sebebi rivayetlerine baktığımız zaman bunların sınırlı olduklarını göreceğiz. Kur'ân'ın hemen hemen her sûresinde ya insan ve insan toplulukları ya da onlarla ilgili olaylar ve olgular anlatılır. Tarih ve tarihsel olanı, geçmişini yaşanan zamanı ve geleceği ile bir bütün halinde insanın faaliyet sahası olarak görülür³⁹. Bu bağlamda Ehl-i kitap'la, özellikle Yahudilerle, kâfirler, müşrikler ve münafıklarla, müminler ve Müslümanlarla ilgili birçok durumun genel anlamda nüzûl sebeplerini oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Kur'ân'ın nüzûl süreci aktif bir çizgi takip etmiştir. Bundan dolayı çok kompleks bir tarihsel diyalog sürecine sahiptir. Bu tarihsel diyalog sürecinin alt yapısını da metin-muhatap ilişkisi oluşturmaktadır. Burada sözün bir taraftan kime, nasıl, nerede ve hangi koşullarda sorulduğunu sormak; diğer taraftan da muhatapları hem genel hem de özel durumları itibarıyla ele almak gerekmektedir. Çünkü mütekellim olan Allah, özgün kelimelerini muhatapları etkilemek amacıyla bildirmiş ve bu bildirimde onların durumlarını hesaba katmıştır. Dolayısıyla mütekellimle muhataplar arasında bir diyalogdan ibaret olan bu tarihi sürecin doğru anlaşılabilmesi için, özellikle sözü edilen diyalog sürecinde olup bitenlerin yani metin-muhatap örgüsünün doğru okunması kaçınılmazdır. Bu da Kur'ân'ın nüzûl sürecinden ibaret olan ilk muhatap kitlenin sosyal ve kültürel tarihinin

³⁷ Koç, Turan, *Kur'ân Dili Açısından Söz Anlam İlişkisi, Kur'ân ve Dil*, Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu, 17-18 Mayıs, Van, 2001, 25.

³⁸ Özdeş, Talip, *Sosyal Değişim Olgusundan Hareketle Kur'ân'ın Tarihsel Olduğu Tezi Üzerine Bir Değerlendirme*, CÜİFD, Sivas, 2003, C. 7, S. 1, s. 189.

³⁹ Serinsu, Ahmet Nedim, *Tarihsellik ve Esbab-ı Nüzûl*, Şule Yayınları, İstanbul, 1996, s. 58-59.

ayrıntısıyla bilinmesine ve ayetlerle bu tarihi veriler arasında ilişkinin kurulmasıyla mümkün olacaktır. Burada şu söylenebilir, nüzûl sebepleriyle ilgili rivayetlerin kaynağı, Kur'ân'ın tabii bağlamına ve mahiyetine vakıf olmaları hasebiyle sahabidir. Kur'ân, onların dilleriyle nazil olmasının yanı sıra, kendilerinin de içinde yer aldığı/ taraf olduğu bir zaman dilimi içerisinde nazil olmuştu. Bu nedenle Kur'ân'ı anlama konusunda dil ve bağlam sorunu yaşamadıkları gibi, sonraki nesillerin karşılaştıkları problemlerle de karşı karşıya kalmamışlardı.⁴⁰

Ayetlerin nazil oldukları zamanın ve mekânın şartlarını bilmek için onların nüzûl sırasına göre düzenlenmesini gerekli kılmaktadır. Bunun yanında hemen hemen her âyette nazil olduğu tarihsel ortama bir atıf söz konusudur. Sözdeki nesnel anlamı belirlemenin öncelikli koşullarından biri, Kur'ân'daki pasajları vahyedildiği dönemin tarihsel bağlamında okumaktır.⁴¹

A- Sebeb-i Nüzûlün Tanımı:

Sebeb-i nüzûl terkibi, sebep (çoğulu esbab) ve nüzûl kelimelerinden oluşmaktadır. Terkipteki sebep kelimesi sözlükte “kendisiyle başkalarına ulaşılan her şey”⁴² anlamına gelirken; nüzûl kelimesi “yukarıdan aşağıya inmek, bir yere inmek, konaklamak”⁴³ anlamına gelmektedir. Bu iki kelimedenden meydana gelen “sebeb-i-nüzûl” terkibi, “âyetin iniş sebebi” anlamına gelmektedir.

Genel olarak nüzûl sebepleri anlamına gelen bu tabir, Hz. Peygamberin risâlet döneminde vuku bulan ve Kur'ân'ın bir veya birkaç âyetinin yahut bir sûresinin inmesine sebep olan olayı, durumu ya da soruyu ifade etmek üzere kullanılır. Esbâb-ı nüzûl sadece âyetlerle ilgili bir tabirdir.⁴⁴

⁴⁰ Demirci, Muhsin, *Konulu Tefsire Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 133.

⁴¹ Demirci, *age.*, s. 148-150; Akay, Ali, *Kur'ân'ın Nüzûl Sürecinde Nifak ve Münafıklar*, Kent Yayınları, İstanbul, 2008, s.15-19.

⁴² el-İsfahânî, Huseyn b. Muhammed, *Mufredât fi Garibi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem- Dâru's-Şâmiyye, Dımaşk-Beyrut, 1412/1992, s. 391.

⁴³ el-İsfahânî, *age.*, s. 799.

⁴⁴ es-Suyutî, Celaleddin Abdurrahman, *el-İtkan fi Ulûm 'i-l Kur'ân*, Dâr'u ibn Kesir, Beyrut, 1427 / 2006, I, 92-109; el-'Ak, Halid Abdurrahman, *Usulû't-Tefsir ve Kava'iduhu*, Dâr'ü-n Nefais, Beyrut, 1406 / 1986, 99; Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *el-Medhal li-Dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâr'u-l Liva, Riyad, 1407 / 1987, 132; Keskiöglü, Osman, *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerim Bilgileri*, TDVY, Ankara,

Bununla birlikte Sebeb-i nüzûl ilmi birçok tarifile ifade edilmiştir.

el-Vahidî sebeb-i-nüzûl ilmi için şöyle der: “Kur’ân’ın anlaşılmasına imkân sağlayan çok kuvvetli bir yoldur.”⁴⁵

ez-Zerkeşî, sebeb-i-nüzûl ilmini “Kur’ân’ın tefsirinde bilinmesi gereken bir yol”⁴⁶ olarak takdim etmektedir.

Muhyiddin el-Kafiyeci, sebeb-i nüzûlü, “Kur’ân’ın iniş sebebi”⁴⁷ şeklinde kısa ve öz olarak tarif eder.

eş-Şâtibî sebeb-i nüzûl için “muktezây-ı hali bilmek”⁴⁸ şeklinde bir ifade kullanırken; İbn Aşûr “ayetlerin hükmünü beyan etmek, onunla ilgili olayları hikaye etmek, reddetmek veya benzeri maksatlarla indiği rivayet olunan hadiseler”⁴⁹ şeklinde bir tanım yapmaktadır.

ez-Zerkânî “sebeb-i nüzûl; meydana geldiği günlerde ondan bahseden veya onun hükmünü açıklayan âyet veya ayetlerin inmesine sebep olan ve Hz. Peygamber zamanında meydana gelmiş bir hadise veya bir sorudur”⁵⁰ şeklinde tanımlarken; Subhi Salih “kendisi sebebiyle veya hükmüne mebni olarak âyet veya ayetlerin indiği şeyi tanımakla ilgilidir. Nüzûl sebebi olarak ifade ettiğimiz, işte budur”⁵¹ şeklinde tanımlamaktadır.

Suat Yıldırım, sebeb-i-nüzûlü “vahyin geldiği ortam” olarak yorumlamakta ve onu şöyle tanımlamaktadır: “Bir veya daha fazla âyetin –tazammun etmek, cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere- inmesine vesile teşkil eden hadiseye denir. Sebebi nüzûl, semadan gelen vahyi ilahînin yeryüzünde istikbal ediliş çerçevesidir”.⁵²

2008, 64; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDVY, Ankara, 2008, 115; Demirci, *Esbâb-ı nüzûl*, DİA, TDV, İstanbul, 1995, XI, 360.

⁴⁵ Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl’ün Rolü*, s., 64.

⁴⁶ ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. ‘Abdillah, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1994/1415, I, 117.

⁴⁷ el-Kâfiyeci, Muhyiddin, *Kitâbu’t-Taysîr fî Kavâidi İlmi’t-Tefsîr*, (Haz. İsmail Cerrahoğlu) AÜİFY, Ankara, 1989, s. 64 (ter); 25 (metin).

⁴⁸ Serinsu, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, s. 63-64.

⁴⁹ Serinsu, *age.*, s. 64.

⁵⁰ ez-Zerkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhîlu’l-irfân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1409/1988, I, 108.

⁵¹ Subhi es-Sâlih, *Kur’ân İlimleri*, (çev: M. Said Şimşek), Hibaş Yayınları, Konya, trz. s. 107.

⁵² Yıldırım, Suat, *Kur’ân-ı Kerîm ve Kur’ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1983, s. 89.

Adnan Zarzûr “sebeb-i nüzûl tarihi bir olgu veya nüzûl asrında meydana gelmiş bir hadise”⁵³ olarak tanımlamaktadır. Garaudy ise sebeb-i-nüzûl için “Hz. Peygamber’in ümmeti için ortaya koyduğu bir soruya Cenab-ı Allah’ın somut bir cevabıdır” der.⁵⁴

Bu konuda doktora tezi hazırlayan Ahmet Nedim Serinsu şöyle bir tarif yapmaktadır: “Nüzûl ortamında meydana gelen bir hadise veya Hz. Peygamber’e yöneltilmiş bir soruya, vuku bulduğu günlerde, bir veya daha fazla âyetin, tazammun etmek (hadiseyi-soruyu kapsayan nitelik ve özellikleri içermek), cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere inmesine vesile teşkil eden ve vahyin nazil olduğu ortamı resmeden hadiseye sebeb-i nüzûl denir”.⁵⁵

Verdiğimiz bu tariflerde, sebeb-i nüzûlün öne çıkan özelliklerini şöyle sıralayabiliriz: Sebeb-i nüzûl bir olay, soru, ortam veya çevredir, Kur’ân’ın nüzûl asrında gerçekleşmiştir, önce sebeb-i nüzûl gerçekleşmiş daha sonra âyet onu açıklamak ve kendisine bir cevap olmak üzere nazil olmuştur.

Esbâb-ı nüzûl tefsir ilminin bir konusudur. Kur’ân-ı Kerim’in âyetleri esbâb-ı nüzûl açısından iki kısma ayrılır;

Birincisi, herhangi bir özel sebebe bağlı olmadan inen âyetlerdir ki bunlar Kur’ân âyetlerinin ekseriyetini oluşturur.

İkincisi, özel bir sebebe bağlı olarak inen âyetlerdir.⁵⁶ Esbâb-ı Nüzûl ilminin asıl konusunu teşkil eden âyetler de bu âyetlerdir.

Esbâb-ı nüzûlü bilmenin tek yolu sâhih rivâyetlerdir. Bu noktada aklın bir fonksiyonu ve bir tercihi yoktur.⁵⁷

B- Önemi:

Kur’ân’ın nüzûl ortamının asli bir unsuru olan sebeb-i nüzûl, İslam’ın başlangıcından beri bilinen, bilinmesi istenen ve İslamî ilimlerin birçok alanında âlimlerce üzerinde durulan bir vakıa olagelmiş, Kur’ân’ın anlaşılmasında gerekli bir bilgi olarak değerlendirilmiştir. Hatta Sahabinin Kur’ân’ı en iyi bilen insanlar olarak kabul edilmesi, sebeb-i nüzûlü bilmelerine bağlanmıştır. Onların döneminde Kur’ân’ı

⁵³ Serinsu, *age.*, s. 66.

⁵⁴ Serinsu, *age.*, s. 66.

⁵⁵ Serinsu, *age.*, s. 68.

⁵⁶ es-Suyutî, *age.*, I, 92; Ebû Şehbe, *age.*, 132; Cerrahoğlu, *age.*, s. 115.

⁵⁷ es-Suyutî, *age.*, I, 92-109; Ebû Şehbe, *age.*, s. 134.

anlama sebab-i nüzûlü bilme ile özdeşleşmişti. Sahabi, tabiun ve tebe-i tabiun'dan olan müfessirler, Kur'ân'ı özellikle sebab-i nüzûl ile tefsir etmişlerdir. Hatta "başlangıçta tefsir ilmi esbab-ı nüzûlü bilmekten ibaretti" denilmiş⁵⁸ ve sebab-i nüzûl Kur'ân'ı tefsir edecek müfessirin bilmesi gereken ilimler arasında sayılmıştır. Bir âyetin ne zaman, nerede, hangi şartlar içinde ve hangi olayla ilgili olarak indirildiğini bilmek âyetin ilahî maksada uygun şekilde yorumlanması, fikhî hükümlerin çıkarılması, teşrî hikmetinin kavranması, mübhemâtın, âyet ve sûreler arasındaki tenasübün bilinmesi, âyette hasr veya tahsisin bulunup bulunmadığının anlaşılması bakımından büyük bir önem arzeder. Bununla beraber, âyetleri, sebab-i nüzûl olarak kabul edilen özel olay ve tarihi şartlarla sınırlı olarak ele almanın, ilahî mesajı genel ve ebedî maksatlarından uzaklaştıracağı, yorum zenginliğine engel olacağı şüphesizdir.⁵⁹

Kur'ân toplumun dünya görüşünü, kavramlarını yani tüm insanî faaliyetlerini, ilahî mesajla oluşturmak ister. Bu hedef kitlenin yani Kur'ân'ın ilk muhatabı olan insanların faaliyetleri sebab-i nüzûl olabilmektedir. Dolayısıyla sebab-i nüzûl, doğrudan doğruya nüzûl ortamında fiili olarak var olan gerçekleri göstermek konusunda bir delil olarak değerlendirilebilir.⁶⁰

Sebab-i nüzûl, Kur'ân'ı Kerim'in nüzûl ortamına ait bir gerçeklik olarak gerçekliğini o dönemde yaşamış kişilerden (Hz. Peygamber ve Ashabı) ve onların yapıp-etmeleri sonucu meydana gelen olaylardan almaktadır. Bunun zaman-mekân içinde olmuş, sahih rivayetle bize ulaşmış, müsned-merfu haberler olması sebebiyle elle tutulur gerçekliği vardır. Böyle düşündüğümüzde esbab-ı nüzûlü tarihsel olanın varlık biçimi, tarihsel olanın niteliği olarak anlayabiliriz. Yani nüzûl ortamında ne gibi olaylar olmuş, ne tür sorular sorulmuş veya nasıl olmuş da bu âyet veya âyetler nazil olmuş sorularının karşılığı olarak algılayabiliriz.

Kur'ân ayetlerinin bir kısmının iniş ortamını resmeden nüzûl sebeplerine sahip olması, Kur'ân'ın soyut bir düşünce veya düşünme biçimi değil, yaşanmış, yaşanabilir ve yaşanacak bir hakikat ve hidayet rehberi olduğunu göstermektedir.⁶¹ Çünkü âyetin

⁵⁸ Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzûl'ün rolü*, s. 15.

⁵⁹ Demirci, *Esbâb-ı Nüzûl*, DİA, XI, 361.

⁶⁰ Serinsu, *Tarihsellik ve Esbab-ı Nüzul*, s. 65.

⁶¹ Serinsu, *Kur'ân-ı Kerim'in Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzûl'e Yeni Bir Yaklaşım, I. Kur'ân Sempozyumu Tebliğler-Müzakereler*, Bilgi Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 189.

inişine sebep olayların bilinmesi, onun daha doğru anlaşılmasını kolaylaştıracak ve en uygun tefsir ve tevilin yapılmasına yardımcı olacaktır.⁶²

Subhi es-Salih bir sözün söylendiği ortamın ve şartların bilinmesi, onun doğru bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olduğunu, âyetin inişine sebep olan olayların bilinmesi, onun daha doğru anlaşılmasını kolaylaştıracak ve en uygun tefsir ve tevilin yapılmasına yardımcı olacağını belirtir ve şöyle der:

“Herhangi bir parçayı doğru bir şekilde anlamak ve sağlıklı bir şekilde onun zevkine varmak sanatkârı böyle düşünmeye sevkeden psikolojik ve içtimaî şartları öğrenip bu hususta perdeyi aralamakla mümkündür. Ancak bu mukaddimeden sonra seçtiği kelimelerle anlatmak istedikleri mefhumlar bizim için anlam kazanır”.⁶³

İnsanların nüzûl sebeplerini bilmemeleri çoğu zaman onları şüphe ve müphem durumlara düşürmekte, âyetleri olduklarından başka manalara çekmelerine sebep olmakta ve Allah’ın âyetleri indirdiği ilahî hikmetleri tespit edememektedirler. Nitekim Mervan b. Hakem, yüce Allah’ın: “*Yaptıklarına sevinen ve yapmadıklarıyla övülmekten hoşlananların, sakın azaptan kurtulacaklarını sanma. Onlar için acıklı bir azap vardır*”⁶⁴ ayetini okuduğu zaman, bu âyetin iniş sebebini bilmediği için azabın müminlere olacağı vehmine kapılmış ve kapıcısına: Ya Rafi’! İbn Abbas’a git ve kendisine verilenden dolayı sevinen ve yaptığından dolayı övülmeyi seven kimse azaplandırılacaksa, kesinlikle hepimizin azaplandırılacağını söyle, demiştir. Bunun üzerine İbn Abbas şöyle demiştir: Sizin bu ayetle ne ilişkiniz var! Peygamber (a.s.) Yahudileri çağırmış ve onlara bildikleri bir şeyi sormuştu. Onlarsa bildiklerini gizlemiş ve O’na başka şeyler söylemişlerdi. Böylece, kendilerinden sorduğunu yanlış cevaplandırdıkları halde O’na iyilik yaptıklarını göstermeye gayret etmiş ve o gizlediklerinden dolayı kazandıklarına sevinmişlerdi. İbn Abbas daha sonra Yüce Allah’ın; “*Allah kitap verilenlerden, onu insanlara açıklayacaksınız ve gizlemeyeceksiniz diye ahit almıştı*” ayetini “*Yaptıklarına sevinen ve yapmadıklarıyla övülmekten hoşlananlar*” kısmına kadar okumuştur.⁶⁵ Ayrıca el-Buhârî’de Ebû Saîd el-

⁶² Subhi es-Sâlih, *age.*, s.104.

⁶³ Subhi es-Sâlih, *Kur’ân ilimleri*, s. 103.

⁶⁴ Âl-i İmrân, 3/188.

⁶⁵ el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Câmiu’s-sahîh*, Dâru’l-Erkâm b. Ebi’l-Erkâm, trz. Kitâbu’t-Tefsîr, 6/40; İbn Kesir, İsmail b. Kesîr el-Kureşî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1388/1969; I/436; Subhi es-Sâlih, *age.*, s. 105-106.

Hudrî'den gelen bir rivayete göre bu âyet, Rasulullah savaşa çıkınca ondan geri kalan ve katılmadıkları için de sevinen ve Rasulullah savaştan dönünce ona gelip mazeret beyan eden ve yapmadıkları şeylerden ötürü övülmek isteyen bir grup münafık hakkında nazil olmuştur.⁶⁶ Dolayısıyla buradaki müphemlik nüzûl sebebinin bilinmesiyle ortadan kalkmaktadır.⁶⁷

Âyetlerin daha doğru anlaşılması noktasında esbâb-ı nüzûlden yararlanma yolunun açık tutulmasında fayda bulunmakla birlikte, bu konuyla fazla meşgul olup her âyet için sebab-i nüzûl aramak da doğru değildir. Nitekim bazı meşhur müfessirler bile her âyetin nüzûlüne muayyen bir hadisenin sebep olduğu vehmine kapılmışlar, Kur'ân'ın evrensel boyuttaki âyetlerini, zaman zaman şüpheli nüzûl sebepleriyle sınırlama hatasına düşmüşlerdir.⁶⁸

Bilinmesi gereken önemli bir husus şudur ki, Kur'ân'ın bütün âyetleri belirli sebeplere bağlı olarak inmemiştir. Bazı âlimler, sadece 500 kadar âyetin nüzûl sebebinin olduğunu söylemişlerdir. İbn Teymiyye, bunların dışında kalan ve önemli bir kısmı geçmiş peygamberlerin kıssaları ile ahirete dair haberlerden oluşan çok sayıdaki âyetin nüzûl sebebinin herhangi bir dış olayda değil, doğrudan doğruya bu âyetlerin kendi muhteva ve manalarında aranması gerektiğini belirtmiştir. Buna göre âyetlerin büyük bir kısmı, özel bir olaya, konuya dolayısıyla belirli bir sebebe bağlı olarak inmeyip genellikle insanların muhtaç oldukları hususlarda bilgilendirmek, eğitmek, aydınlatmak, yönlendirmek veya uyarmak maksadıyla vahyedilmiştir. Böylece Kur'ân'ın herhangi bir âyetinin sebepsiz ve hikmetsiz bir şekilde indiği düşünülemez ise de esbab-ı nüzûl tabiri özellikle belirli bir sebebe bağlı olarak inmiş bulunan âyetler için kullanılır olmuştur.⁶⁹

Dolayısıyla her âyet için bir nüzûl sebebi aramaya gerek yoktur. Âyetler ihtiva ettikleri manayı anlatmak için nazil olmuş olabilirler. Âyetin nüzûl sebebi bilinmiyorsa, bu durumda âyetin nüzûl sebebi doğrudan doğruya âyetin manasıdır, yani o âyet ihtiva

⁶⁶ el-Buhârî, *age.*, K. Tefsîr, B. 16/16; et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fîkr, Beyrut, 1415/1995, IV, 272.

⁶⁷ Subhi es-Sâlih, *age.*, s.106.

⁶⁸ İbn Aşur, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru't-Tunusiyye, Tunus, 1984, I, Mukaddm. 46; Demirci, *age.*, XI, 361.

⁶⁹ Demirci, *age.*, XI, 360.

ettiği manayı anlatmak için nazil olmuştur. Gerek Tefsir usûlüne ait eserlerde gerekse de tefsirlerin mukaddimelerinde bu mevzu ile ilgili geniş bilgiler yer almaktadır.⁷⁰

C- Sebeb-i Nüzûlü Tanıma Yolları

Sebeb-i nüzûl tarihi bir vakiadır. Yani Kur'ân'ın nüzûl asrında meydana gelmiş bir hadisedir. Sebeb-i -nüzûlün bilinmesi ancak âyetin iniş hadisesine şahit olmuş ve buna sebep olan durumu tespit etmiş bir sahabinin rivayetiyle bilinir.⁷¹ Çünkü sahabi, bir sebep üzerine inen âyetin iniş sebebinin ne olduğunu bilme gibi bir payeye sahiptir. Bu hususa dikkat çeken Cerrahoğlu, “Bidâyetteki tefsir ilmi, sebeb-i nüzûlü bilmekten ibaretti şeklindeki bir söz, hakikatin ifadesinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla hadis mecmualarının tefsir babları, hemen hemen sebeb-i nüzûle tahsis edilmiş gibidir” der.⁷² Muhammed b. Sirin “Ubeyde’ye Kur'ân'ın bir ayetini sordum. O da: Allah'tan kork ve doğruyu söyle, Kur'ân'ın kimler hakkında indiğini bilenler göçüp gitmişlerdir” dedi.⁷³ Bu sözler, bu konuda herhangi bir rivayet olmadan konuşmanın doğru olmadığını göstermektedir. Bundan dolayı müfessirler, sahih bir rivayete dayanmadan muhakeme, istidlal ve içtihat gibi yollarla nüzûl sebebini aramaya kalkışmamışlar, esbâb-ı nüzûlle ilgili rivayetlerin sıhhatini tespit etmede oldukça titiz davranmışlardır⁷⁴.

Sebeb-i nüzûl akılla idrak edilmesi mümkün olmayan, sadece görme ve işitme sûretiyle bilinebilen ve sahabiden gelen rivayet olması hasebiyle, burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, sahabiden gelen rivayetle sahih bir yolla rivayet edilip edilmediği hususudur. Öncelikle bu rivayetlerin muttasıl bir senetle Hz. Peygamber'e isnad edilmesi gerekir. Bir âyetin nüzûlüne şahit olan sahabi olayı anlatırken kaynak olarak kendisini göstermişse bu haber kabul edilir. Rivayet tabii vasıtasıyla geliyor ve

⁷⁰ es-Suyûtî, *age.*, I, 92-109; ez-Zerkanî, *age.*, I, 89-115; Ebû Şehbe, *age.*, 132; el-'Ak, *age.*, 99-105; İbn Aşur, *age.*, I, 46; Yakup, Tahir Muhammed, *Esbab'u-l Hata fi't-Tefsir*, Dâr'u İbn Cevziyye, Riyad, 1425 / 2004, II, 932-936; Keskiöğlü, *age.*, 64-66; Cerrahoğlu, *age.*, 115-121; Demirci, *age.*, XI, 360-362; Işık, Mustafa Ali, *Hazin Tefsirinde Esbâb-ı nüzûl*, (Basılmamış Y. Lisans Tezi), Ankara, 2007, 1-2; Kutlu, Enise, *İbn Atiyye'nin el-Muharrerü'l-Veciz İsimli Eserinde Kur'ân İlimlerine Yaklaşımı*, (Basılmamış Y. Lisans Tezi), İzmir, 2007, 10-16; Denizler, Nurullah, *İbn Cüzeyy'in et-Teshil li-Ulumi't-Tenzil Adli Eserinde Kur'ân İlimlerine Yaklaşımı*, (Basılmamış Y. Lisans Tezi), İzmir, 2009, 17-31.

⁷¹ es-Suyûtî, *el-İtkân.*, I, 99.

⁷² Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir usulü*, TDVY, Ankara, 1983, s. 115.

⁷³ es-Suyûtî, *age.*, I, 99.

⁷⁴ Demirci, *Esbâb-ı Nüzûl*, DİA, XI, 360.

bir sahabiye nispet ediliyorsa bu da sahih sayılır. Sebeb-i nüzûlün bilinmesinde sahabi asıl kaynak olmakla birlikte kendilerinden sonra gelen ve kendilerinin öğrencileri olan Tabîler de ikinci kaynak durumundadır. Onların sebeb-i nüzûl ile ilgili bu rivayetleri mürsel hadis olarak isimlendirilmektedir.⁷⁵ Hadis usulünde *mürsel* “Tabiûn’un sahabiye atlayarak Rasulullah şöyle dedi veya şöyle yaptı gibi sözlerle doğrudan doğruya Hz. Peygamber’den hadis nakletmesidir”.⁷⁶ Ayrıca *mürsel* hadis diye adlandırılan bu rivayetin muteber sayılabilmesi için bunun ya Mücahid b. Cebr, İkrime, Said b. Cübeyr gibi sahabiden hadis rivayet etmekle tanınan müfessir imamlardan birinin rivayeti olması ya da başka bir mürsel rivayetle takviye edilmesi gerekir.⁷⁷ Bir âyetin nüzûl sebebi hakkında birden fazla rivayetin olması durumunda önce bu rivayetlerin sıhhat dereceleri araştırılarak sahih olanı alınır. Sahih rivayetin birden fazla olması durumunda ravinin olayı bizzat görmesi veya rivayetin daha sahih bir yolla gelmesi gibi hususlar tercih sebebi sayılır. Tercihe elverişli bir sebebin tespit edilememesi durumunda anlatılan olayların zaman bakımından birbirine yakın olmaları şartıyla rivayetlerin cem ve telifi yoluna gidilerek her iki olaydan sonra ve ikisiyle ilgili olarak nazil olduğu kabul edilir. Bu da mümkün değilse söz konusu âyetin ayrı ayrı zamanlarda meydana gelen olaylardan sonra mükerrer olarak indiğine hükmedilir.⁷⁸

D- Sebeb-i Nüzûl Kalıpları

Sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayetlerde bazı özel lafızlar kullanılmaktadır. Âlimler bu lafızları iki grupta incelemişlerdir. Bunlardan birincisi sebep olmada nass olan, ikincisi sebep olmada nass olmayandır. Başka bir ifadeyle nüzûl sebebine ait olduğu hususunda kesinlik olan rivayetler ve kesinlik olmayan rivayetlerdir. Genellikle kesin sebeb-i nüzûlü ifade etmek için kullanılan kalıplar şunlardır:

1- سبب نزول الآية كذا “Bu âyetin nüzûl sebebi budur” ifadesi.

2- Sebebi nüzûl ile ilgili olay anlatıldıktan sonra kullanılan فنزلت, فانزل الله ifadeleri.

⁷⁵ Serinsu, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, s. 103.

⁷⁶ Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, İlmi Yayınlar, Ankara, trz. s. 99.

⁷⁷ Demirci, *age.*, 361.

⁷⁸ Demirci, *age.*, 361.

3- سئل عن كذا فنزلت “Rasulullah’ a şu mesele hakkında soruldu da şu âyet indi” ifadesi⁷⁹ gibi sebebin açık bir karine ile anlaşıldığı rivayetler.

4-Siğanın başka bir tarafa hamledilemeyecek derecede sebep-i nüzûl olduğunu göstermesi.

Sebeplendiği ihtimal dâhilinde veya ihtimal dışı olduğunu belirten kalıplar:

1-Sebeplendiği nüzûl budur denilerek yapılmayan, kelamın gelişinden sebep-i nüzûl rivayeti olduğu anlaşılmayan rivayetler. Bu tür rivayetlerde siğa sebebin ihtimal dâhilinde olduğu ifadesini taşır.

2- Siğadan rivayetin kesinlikle sebep-i nüzûl olduğu anlaşılmaz, sadece âyetin içerdiği mana veya manalardan biri olduğu anlaşılır.

3- نزلت هذه الآية في كذا، احسب هذه الآية في كذا، لا احسب هذه الآية في كذا gibi kalıplar sebep ifade etmede nass olamaz. Bunlar âyetin manasını ve ahkâmını açıklamaktadır.

4- مراد الله من هذه الآية كذا، تدل الآية على كذا، يؤخذ منها كذا gibi açık tefsir ibareleri de bu gruba girer.

Bu kalıplar, sebep-i nüzûle delalet edebileceği gibi, izahı yapılan âyetin tefsiriyle ilgili olup âyetin alakalı görüldüğü durum ve kimselere de işaret edilmektedir.⁸⁰

E- Esbâb-ı Nüzûl İle İlgili Eserler

İlk Esbâb-ı Nüzûl bilgileri, sadece hadis kitaplarında bulunurken ilimlerin birer birer Hadis’ten ayrılmaları ve her ilimde müstakil kitaplar tedvin edilmesi sebebiyle ilk dönemlerde tefsirlerde daha sonra ise müstakil eserlerde ya da tefsir usûlü kitaplarının ilgili bölümlerinde yer almaya başlamıştır.

Bu alanda yazılmış olan müstakil Esbâb-ı Nüzûl kitaplarının başlıcaları şunlardır:

- 1- Ali b. el-Medinî (h. 234) : Esbâbü’n-Nüzûl
- 2- Ali b. Ahmed el-Vâhidî (h. 468) : Kitâbu Esbâbi’n-Nüzûl
- 3- Ebu’l-Ferec Abdurrahman Ali b. el-Cevzî (h. 597) : Kitâbu Esbâbi’n-Nüzûl
- 4- Ebû Cafer Muhammed b. Ali el-Mâzenderânî (h. 588) : Kitâbu Esbâbi’n-Nüzûl
- 5- İbn Hacer el-Askalânî (h. 852) : Kitâbu Esbâbi’n-Nüzûl
- 6- Celaleddin Abdurrahman es-Suyûtî (h. 911) : Lübâbü’n-Nukûl fî Esbâbi’n-Nüzûl
- 7- Abdulfettah el-Kâdî: Esbâbü’n-Nüzûl

⁷⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân.*, I, 100; ez-Zerkânî, *age.*, I, 117; Subhi es-Sâlih, *age.*, s. 114; es-Sâbûnî, Muhammed ‘Ali, *et-Tibyân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kalem, Dimaşk, Beyrut, 1408, s. 114.

⁸⁰ es-Suyûtî, *el-İtkân.*, I, 100.

8- İbn Şihâb ez-Zührî: Tenzilât'ü-l Kur'ân

9- İbn Teymiyye: et-Tibyân fi Nüzûl'i-l Kur'ân

10- Ahmet Nedim Serinsu: Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü

Bunların dışında esbâb-ı nüzûl ile ilgili birçok eserin yazıldığı değişik kaynaklarda geçmektedir.⁸¹

⁸¹ Cerrahoğlu, *age.*, 121; Demirci, *age.*, XI, 361-362; Işık, *age.*, 1-2.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBU'L-LEYS es-SEMERKÂNDÎ'NİN KAYNAKLARI VE ESBÂB-I NÜZÛLLERİ SUNUŞ METODU

I- ESBÂB-I NÜZÛLLERİ ALDIĞI KAYNAKLAR

Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin, tefsirinde sahabilerden, tabiinden ve sonraki dönem müfessirlerinden, kıraat imâmlarından ve dilcilerden çok sayıda görüş rivâyet ettiğini görüyoruz. Fakat biz sadece esbâb-ı nüzûlleri aldığı kaynaklar üzerinde yoğunlaşacağız. Bu bölümde, en çok alıntı yaptığı şahıslardan ve bunlardan yaptığı rivâyetlerden birkaç örnek vermek suretiyle, es-Semerkandînin yararlandığı kaynaklar hakkında bilgi vermeyi hedefliyoruz.

A- İbn Abbâs'tan (ö. 68/687 - 688) Naklettiği Esbâb-ı Nüzûller:

Hiz. Peygamber'den sonra tefsir ilminde otorite olarak kabul edilen İbn Abbâs hadis, fıkıh, megazi, tarih ve Arap edebiyatına geniş vukufu olan bir kişi idi. Hayatı ilim ile geçmiş ve sahabi arasında da yüksek bir değer kazanmıştı. Hiz. Peygamber'in amcasının oğludur. Peygamberin vefatında 10, 13 veya 15 yaşlarında olduğu rivâyet edilir.⁸²

Tefsir ve fıkıh ilimlerinde otorite kabul edilen ve çok hadis rivâyet edenler arasında yer alan bir sahabidir. Tefsir kitaplarında hemen her âyet hakkında ondan bir veya birkaç tefsir şekli rivâyet edilmiştir.⁸³

Rivâyet tefsirlerinde İbn Abbâs'tan çokça yararlanılır. Rivâyet tefsiri olarak gösterilen es-Semerkandî'nin Tefsir'u-l Kur'ân'ında da aynı durum vakidir. es-Semerkandî tefsirinin birçok yerinde İbn Abbâs'tan rivâyetlerde bulunmuştur. Esbâb-ı nüzûlleri verirken de en çok İbn Abbâs'tan alıntı yaptığını görmekteyiz. es-Semerkandî'nin İbn Abbâs'tan naklettiği rivayetleri hangi tariklerden aldığına baktığımız zaman, es-Semerkandî'nin rivayetlerini hem güvenilir olarak bilinen tariklerden, hem de zayıf olduğu söylenen tariklerden aldığını müşahade etmekteyiz. es-Semerkandî'nin İbn Abbâs'tan en çok naklettiği tefsir tarikleri şunlardır:

⁸² ez-Zehebî, *age.*, I, 50; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr yayınları, Ankara, 2009, 83-84.

⁸³ Çakan, İsmail L., *Abdullah İbn Abbâs*, DİA, TDV, İstanbul, 1988, I, 76-79.

1. Mücahid veya Said b. Cübeyr vasıtasıyla İbn Abbâs tariki (Muaviye b. Salih tariki olarak da bilinir): İbn Abbâs'tan gelen tefsir tariklerinin en sağlamının bu olduğu söylenmektedir.⁸⁴ es-Semerkandî'nin en çok kullandığı tariklerden birisi budur.
2. Muhammed b. Saib el-Kelbî - Ebû Salih - Süddî (es-Sağîr) - İbn Abbâs tariki: Son derece zayıf olan bir tariktir.⁸⁵ es-Semerkandî'nin sık sık kullandığı tariklerden birisi de bu tariktir. Bu ilk iki tarik es-Semerkandî'nin en çok kullandığı tariklerdir diyebiliriz.
3. Ebû Muhammed – İkrime - İbn Abbâs tariki: Hasen mertebesinde sağlam bir tarik olup⁸⁶ es-Semerkandî'nin çokça kullandığı tariklerden biridir.
4. Atâ b. Sâib - Saîd b. Cübeyr - İbn Abbâs tariki: Bu da sağlam bir tariktir,⁸⁷ es-Semerkandî'nin seyrek kullandığı bir tariktir.

Ayrıca es-Semerkandî, çoğu yerde herhangi bir sened zikretmeden doğrudan “İbn Abbâs dedi قال ابن عباس ” şeklinde kalıplar kullanarak rivayetleri doğrudan doğruya, sanki İbn Abbâs'tan duymuş gibi nakletmektedir. Aşağıda verdiğimiz birinci örnekte bunu kolaylıkla müşahede etmekteyiz. es-Semerkandî, bu nüzûl sebebini İbn Abbâs'tan doğrudan vermekte ve bu rivayetin tarikini belirtmemektedir. Sünen-i Nesaî'nin tefsir kitabı bölümünde, Nisa sûresinin 19. ayetinin geçtiği kısımda, benzer nüzûl sebebi İkrime tariki ile İbn Abbâs'tan nakledilmektedir.⁸⁸

ÖRNEK 1:

- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرِهًا ...

“Ey iman edenler! Kadınlara zorla varis olmanız size helal değildir...”⁸⁹

es-Semerkandî, bu âyet için İbn Abbâs (r.a.) ve Dahhâk'tan olmak üzere iki nüzûl sebebi zikretmektedir. Birinci nüzûl sebebini İbn Abbâs (r.a.)'tan şöyle vermektedir;

⁸⁴ Çakan, *age.*, I, 78.

⁸⁵ Çakan, *age.*, I, 78.

⁸⁶ Çakan, *age.*, I, 78.

⁸⁷ Çakan, *age.*, I, 78.

⁸⁸ en-Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen-i Kübrâ li'n-Nesâî*, Müessesetü'r- Risâle, Beyrut, 1421 / 2001, X, 60-61. (Kitâbü't-Tefsîr, 11028)

⁸⁹ en-Nisa, 3/19.

قال ابن عباس كانوا في الجاهلية وفي أول الإسلام إذا مات الرجل وله امرأة وله ولد من غيرها أو وارث غير الابن فألقى ثوبه عليها وورث نكاحها بالصداق الأول ويقول أنا ولي زوجك فورثتك فإن كانت جميلة أمسكها وإن لم تكن جميلة طول عليها لتفتدي منه فنزلت هذه الآية ...

“(İkrime tariki ile) İbn Abbâs (r.a.) dedi: Cahiliye döneminde ve İslam’ın ilk devrelerinde evli bir adam öldüğünde, o adamın diğer hanımlarından olma bir oğlu veya başka bir varisi, dul kalan kadının üzerine bir örtü atmak suretiyle kadını kendi nikâhına geçirmiş olurdu.⁹⁰ Ona şöyle derdi: “Ben sana mirasçı olma hususunda kocana en yakın kişiyim.” Eğer kadın güzelse evlenir ve varisi olurdu, güzel değilse malından yararlanmak için yanında bekletir başkasıyla evlenmesine izin vermezdi.⁹¹ Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.” es-Semerkandî bu rivayetten hemen sonra Dahhâk’tan benzer bir rivayet daha nakletmektedir. Sonra da ayetin içerdiği hükümleri kısaca açıklamaktadır. Buna göre kadınları zorla nikâhlamak ya da onlara zorla mirasçı olmak bu ayet ile yasaklanmıştır.⁹²

ÖRNEK 2:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذَىٰ فَأَعْتَرِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ

فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

“Bir de sana kadınların ay halini sorarlar. De ki: Bu, bir rahatsızlıktır, onun için âdet sırasında kadınlardan uzak durun ve onlar temizleninceye kadar onlarla cinsel ilişkiye girmeyin. Temizlendikten sonra, Allahın izin verdiği şekilde onlara yaklaşın. Allah tövbe ile kendisine dönenleri sever, temizlenenleri de sever.”⁹³

es-Semerkandî, bu âyetin nüzûl sebebini İbn Abbâs (r.a.)’tan naklederek şöyle vermektedir;

⁹⁰ es-Suyutî, Celaleddin Abdurrahman, *ed-Durr’u-l Mensûr fi’t-Tefsir’i bi’l-Me’sur*, Dırâset’ü-l Arabiyye ve’l-İslamiyye, Kahire, 1424 / 2003, IV, 285-288.

⁹¹ en-Nesâî, *age.*, X, 60-61. (Kitâbü’t-Tefsîr, 11028); es-Suyutî, Celaleddin Abdurrahman, *et-Tevşîh Şerh’u-l Câmi’u-s Sâhîh*, Mektebet’ü-r Rüşd, Riyad, 1419 / 1998, VI, 2810-2811. (Kitâbü’t-Tefsîr, 4579).

⁹² es-Semerkandî, *age.*, I, 341.

⁹³ el- Bakara, 2/222.

" قال ابن عباس نزلت الآية في رجل من الأنصار يقال له عمرو بن الدحاح سأل رسول الله صلى الله

عليه وسلم فقال يا رسول الله كيف نضنع بالنساء إذا حضن أنقريهن أم لا فنزلت " ويسألونك عن المحيض "

“İbn Abbâs (r.a.) dedi: Bu âyet ensârdan Amr b. Dahdah (r.a.) isminde bir adam hakkında nazil oldu.⁹⁴ Bu adam Hz. Peygamber (s.a.v.)’e: “Ay hali olduğu zaman kadınlara nasıl muamele edelim? Onlara yaklaşalım mı yoksa yaklaşmayalım mı?” diye sordu, bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”⁹⁵ es-Semerkindî bu nüzûl sebebini verdikten sonra ayetin içerdiği hükümleri kısaca açıklamaktadır.

ÖRNEK 3:

وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأُولُونَ وَآتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ

بِالآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا

“Kâfirlerin keyfi olarak istedikleri mucizeleri göndermeyişimizin tek sebebi, daha önceki kâfirlerin bu gibi mucizeleri yalanlamış olmalarıdır. Nitekim Semud halkına açık bir mûcize olarak o dişi deveyi verdik de onu öldürdüler ve bu yüzden kendilerine zulmettiler. Biz o âyetleri sadece korkutmak için göndeririz.”⁹⁶

es-Semerkindî, bu âyete nüzûl sebebi olarak kaynak belirtmeden bir nüzûl sebebi zikrettikten sonra ikinci bir nüzûl sebebini de sened zinciriyle birlikte Said b. Cübeyr tarihiyle İbn Abbâs (r.a.)’tan şöyle nakletmektedir;

قال الفقيه حدثنا الخليل بن أحمد قال حدثنا أبو العباس بن السراج قال حدثنا إسحاق بن إبراهيم الحنظلي قال حدثنا جرير عن الأعمش عن جعفر بن إياس عن سعيد بن جبیر عن ابن عباس قال سأل أهل مكة النبي صلى الله عليه وسلم أن يجعل الصفا لهم ذهاباً...

“el-Fakîh es-Semerkindî dedi; Halil b. Ahmed, Ebu’l-Abbâs b. Serrac, İshak b. İbrahim el-Hanzeli, Cerir, A’meş, Cafer b. İyas, Said b. Cübeyr tarihiyle **İbn Abbâs**

⁹⁴ es-Suyutî, *ed-Durru’l-Mensûr*, II, 572. (ed-Durru’l-Mensûr’da bu ayetin nüzûl sebebi ile ilgili olarak Enes b. Malik’ten, Cabir’dan, İbn Abbâs’tan, Süddî’den, Mukatil b. Hayyan’dan, Katade’den, Hz. Aişe’den, İbn Mes’ud’dan, Ebû Üame’den ve Abdullah b. Amr’dan olmak üzere çok sayıda rivayet verilmekte ve bunların hangi hadis alimleri tarafından tahrir edildiğine dair açıklamalar yer almaktadır. İbn Abbâs’tan yapılan rivayet İbn Ebî Hatim tariki ile fakat hadisin metni biraz farklıdır.)

⁹⁵ es-Semerkindî, *age.*, I, 205.

⁹⁶ el-İsra, 17/59.

(r.a.) şöyle dedi: “Mekkelî müşrikler Hz. Peygamber (s.a.v.)’den peygamberliğini ispat etmesi için Safa tepesini altına çevirmesini ya da ekin alanlarının genişlemesi için başka yere nakletmesini istediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ Nebisine, “İstersen onların azabını tehir edelim. Belki onlardan sonra daha hayırlı bir nesil gelir. İstersen onlara istedikleri şeyi verelim. İnanmazlarsa önceki kavimler gibi onları da helak edelim.” Dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) azabı tehir etmesini Rabbinden istedi.⁹⁷ Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”⁹⁸ Bu rivayetin aynısı Nesâî’nin Sünen’inde de geçmektedir, buradaki sened zincirinde bulunan İshak b. İbrahim el-Hanzeli’den İbn Abbâs’a kadar raviler aynı olduğu gibi hadisin metni de, birkaç kelime haricinde, neredeyse tamamen Nesâî’de geçen rivayetle aynıdır.”⁹⁹

B- Abdullah İbn Mes’ûd’dan (ö. 32/652-653) Naklettiği Esbâb-ı Nüzûlller:

Abdullah İbn Mes’ud ilk Müslümanlardan ve Aşere-i Mübeşşere’denidir. Kûfe tefsir ve fıkıh mekteplerinin kurucusudur. İbn Mes’ûd (r.a.) Irak tefsir mektebinin temelini atarak Kur’ân ilimlerine önemli hizmetler yapmıştır. Öğrencileri arasında Alkame b. Kays, Esved b. Yezid, Mesruk b. el-Ecda, Amr b. Şurahbil ve Haris b. Kays gibi şahıslar bulunmaktadır.¹⁰⁰ es-Semerkindî’nin sebep-i nüzûlleri naklettiği kaynaklardan birisi de Abdullah İbn Mes’ud’dur. Fakat es-Semerkindî’nin İbn Mes’ud’dan naklettiği nüzûl sebepleri çok fazla değildir. Bununla birlikte esbâb-ı nüzûl konusu haricinde kalan diğer hususlarda İbn Mes’ud’dan pek çok nakillerde bulunmuştur. Bu sebepten dolayı es-Semerkindî’nin rivayet kaynakları arasında İbn Mes’ud’u da saymak gerekmektedir. Birkaç örnek vermek uygun olacaktır.

ÖRNEK 1:

- وَمَا تَأْتِيهِمْ مِّنْ آيَةٍ مِّنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ

“Rab’lerinden onlara ne zaman bir âyet geldiyse mutlaka yüz çevirdiler.”¹⁰¹

⁹⁷ es-Suyutî, *ed-Durru’l-Mensûr*, IX, 385-386.

⁹⁸ es-Semerkindî, *age.*, II, 274.

⁹⁹ en-Nesâî, *age.*, X, 151, (Kitâbü’t-Tefsîr, 11226)

¹⁰⁰ Cerrahoğlu, İsmail, *Abdullah İbn Mes’ûd*, DİA, TDV, İstanbul, 1988, I, 114-117.

¹⁰¹ el-En’am, 6/ 4.

es-Semerkindî, bu âyetin nüzûl sebebi olarak aynı doğrultuda iki rivâyet vermektedir. Birinci rivâyetin kaynağını belirtmezken ikinci rivâyeti İbn Mes'ûd'dan şöyle vermektedir;

وقال ابن مسعود أنا رأيت حراء بين فلقتي القمر فأعرضوا عنه فلم يؤمنوا وقالوا هذا سحر مبين فنزلت " اقتربت الساعة وانشق القمر " ونزلت هذه الآية " وما تأتيهم من آية من آيات ربهم " يعني انشقاق القمر " إلا كانوا عنها معرضين "

“İbn Mes'ûd dedi: Ben Hira Dağını, mucize olarak bölünen ayın iki parçası arasında gördüm. Mekkeli müşrikler bu mucizeden yüz çevirip iman etmediler ve bu apaçık sihirdir dediler. Bunun üzerine Kamer suresinin “*Kiyamet saati yaklaştı ve ay bölündü*” mealindeki ilk âyeti ile En'am suresinin bu ayeti “*Rab'lerinden onlara ne zaman bir âyet geldiyse mutlaka ondan (yani ayın yarılması mucizesinden) yüz çevirdiler*”¹⁰² nazil oldu.”

ÖRNEK 2:

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ

الْجَحِيمِ

“*Kâfir olarak ölüp cehennemlik oldukları kendilerine belli olduktan sonra, akraba bile olsalar, müşriklerin affedilmelerini istemek, ne Peygamberin, ne de müminlerin yapacağı bir iş değildir.*”¹⁰³

es-Semerkindî, bu âyet için iki nüzûl sebebi nakletmektedir. İbn Mes'ûd'dan naklettiği rivâyet şöyledir;

وروى مسروق عن عبد الله بن مسعود أنه قال خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم وخرجنا معه حتى إنتهينا إلى قبر فجلس إليه فناجاه طويلا ثم رفع رأسه باكيا فبكينا لبكاء رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم إن النبي صلى الله عليه وسلم أقبل إلينا فتلقاه عمر رضي الله عنه فقال ما الذي أبكاك يا رسول الله فأخذ بيد عمر وأقبل إلينا فأتيناه فقال أفرعكم بكائي فقلنا نعم يا رسول الله فقال إن القبر الذي رأيتموني أناجيه قبر أمانة بنت وهب بن عبد

¹⁰² es-Semerkindî, *age.*, I, 474.

¹⁰³ et-Tevbe, 9/113.

مناف وإني إستأذنت ربي بالإستغفار لها فلم يأذن لي فأنزل الله تعالى " ما كان للنبي والذين آمنوا أن يستغفروا للمشركين "

“İbn Mes’ûd dedi: Bir gün Rasûlullah (s.a.v.) ile birlikte çıktık. Bir kabrin başına gelinceye kadar beraber gittik. Rasûlullah (s.a.v.) kabrin yanına oturup uzun bir müddet dua etti. Sonra ağlayarak başını kaldırdı. Biz de Rasûlullah (s.a.v.)’ın ağlamasından dolayı ağlamaya başladık. Sonra Rasûlullah (s.a.v.) bize yöneldi. Hz. Ömer (r.a.) O’na (s.a.v.) “Seni ağlatan nedir ey Allah’ın Resulü?” diye sordu. Rasûlullah (s.a.v.) Ömer (r.a.)’in elini tutarak bize doğru geldi ve “Size ağlamamın nedenini söyleyeyim mi?” diye sordu. Biz de “Evet, ey Allah’ın Resulü.” Dedik. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle dedi: “Üzerinde dua ettiğimi gördüğünüz kabir annem Âmine bnt. Vehb bnt. Abdimenaf’ın kabriydi. Onun adına istiğfar etmek için Rabbimden izin istedim fakat bana izin vermedi¹⁰⁴ ve bu âyeti inzal buyurdu, beni dua etmekten alıkoydu bundan dolayı ağladım.”¹⁰⁵

C- Abdullah İbn Ömer’den (ö. 73/692) Naklettiği Esbâb-ı Nüzûller:

Abdullah İbn Ömer, Hz. Ömer’in oğlu, en çok hadis rivâyet eden ve en çok fetva veren yedi sahabiden biri. Bilhassa sahabenin yaşlıları vefat ettikten sonra insanların fetva için başvurdukları kişilerin başında İbn Ömer ve İbn Abbâs gelmekteydi.¹⁰⁶ es-Semerkindî, sebab-i nüzûl noktasında İbn Ömer’den de nakillerde bulunmakla beraber bunların sayısı fazla değildir. Bununla birlikte es-Semerkindî’nin İbn Ömer’den naklettiği rivayetler daha çok fikhî konularda yoğunlaşmaktadır. es-Semerkindî, ayetleri tefsir ederken, fikhî açıklamalarda bulunduğu yerlerde İbn Ömer’den çok sayıda nakillerde bulunmaktadır.

ÖRNEK 1:

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ...

“Rabbinizin lütuf ve nimetlerini taleb etmenizde size bir vebal yoktur...”¹⁰⁷

¹⁰⁴ es-Suyutî, *ed-Durru’l-Mensûr*, VII, 555-556.

¹⁰⁵ es-Semerkindî, *age.*, II, 76.

¹⁰⁶ Kandemir, M. Yaşar, *Abdullah ibn Ömer, DİA*, TDV, İstanbul, 1988, I, 126-128.

¹⁰⁷ el-Bakara, 2/198.

es-Semerkindî, âyet hakkında açıklayıcı bazı bilgiler verdikten sonra Mukâtil b. Süleyman ve İbn Ömer (r.a.)’den aynı doğrultuda iki nüzûl sebebi vermektedir. İbn Ömer (r.a.)’den naklettiği rivâyet şöyledir;

روي عن عبد الله بن عمر أن رجلا سأله فقال إني رجل أكره الإبل إلى مكة. أفيجزئ عني من حجي فقال أولست تلبني وتقف بعرفات وترمي الجمار فقال نعم فقال سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم عن مثل ما سألتني فلم يجبه حتى نزلت هذه الآية " ليس عليكم جناح أن تبتغوا فضلا من ربكم

“İbn Ömer (r.a.)’den rivâyet edildi: Bir adam O’na şöyle sordu, “Ben Mekke’ye giden hacılar için ücretle deve çalıştıran biriyim, bu amaçla gelip gidiyorum, hac yapmam caiz olur mu?” İbn Ömer (r.a.): “Telbiye getirdin mi, Arafatta vakfeye durup Şeytan taşlama menasiklerini yerine getirdin mi?” Adam “Evet.” Diye cevap verdi. Bunun üzerine İbn Ömer (r.a.) şöyle dedi: “Bana sorduğun sorunun benzerini bir adam Rasûlullah (s.a.v.)’a sordu, bu âyet nazil oluncaya kadar ona cevap vermedi.”¹⁰⁸

es-Semerkindî, bu rivayeti zikrettikten sonra, “İbn Abbas’tan da buna benzer haberler rivayet edilmiştir” şeklinde bir açıklama yaptıktan sonra diğer ayetin tefsîrine geçmektedir.

ÖRNEK 2:

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

“Kim bir iyilik işlerse, ona on misli verilir; kim de bir kötülük işlerse, sadece kötülüğüne denk bir ceza görür ve hiç kimseye haksızlık edilmez.”¹⁰⁹

es-Semerkindî, âyette geçen “hasene” kelimesini “iman” olarak, kötülük manasına gelen “seyyie” kelimesini de “şirk” olarak ve cezasını da buna denk bir biçimde “ebedi cehennem” olarak tefsir etmektedir. Ayrıca bu âyeti daha pek çok yönden tefsir edip nüzûl sebebini de İbn Ömer (r.a.)’den şöyle nakletmektedir;

عن ابن عمر قال نزلت هذه الآية في الأعراب من جاء بالحسنة فله عشر أمثالها...

“İbn Ömer (r.a.)’in şöyle dediği rivâyet edildi: Bu âyet bedeviler hakkında nazil oldu.”

¹⁰⁸ Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebû Davud*, Dâr’û İbn Hazm, Beyrut, 1418 / 1997, II, 242, (Kitâbü'l-Menâsik, 1733); es-Semerkindî, *age.*, I, 193.

¹⁰⁹ el-En’am, 6/160.

Şu hususu belirtmemiz gerekir ki es-Semerkindî'nin İbn Ömer'den naklettiği nüzûl sebeplerinin metni oldukça kısadır. Bazen sadece birkaç kelimedden ibaret olmaktadır. es-Semerkindî, bu rivayetler hakkında herhangi bir açıklama ve yorum da yapmamıştır. Yukarıda vermiş olduğumuz örnekte bu durum açıkça görülmektedir.

D- İkrime'den (ö. 105 / 723) Naklettiği Esbâb-ı Nüzûller:

İkrime b. Abdullah el-Berberî el-Medenî, İbn Abbâs'ın mevlası, müfessir tabii. Kureşî ve Haşimî nisbeleriyle de anılır. Rivâyet ettiği hadislerin çoğunu sahabi neslinden alan İkrime, başta İbn Abbâs olmak üzere Hasan b. Ali b. Ebî Talip, Ukbe b. Amir el-Cühenî, Hz. Aişe, Ebû Hüreyre gibi birçok sahabiden hadis rivâyet etmiştir. Birçok âlim de kendisinden rivâyet almıştır.¹¹⁰ es-Semerkindî'nin önemli rivayet kaynaklarından birisi de İkrime'dir. es-Semerkindî, bazen “İkrime dedi...” şeklinde, bazen “İkrime'den rivayet edildi ki...” şeklinde, bazende “İkrime İbn Abbâs'ın şöyle dediğini rivayet etti...” şeklinde İkrime'den nakillerde bulunmaktadır.

ÖRNEK 1:

الآن خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِئَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِئَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ

يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ

“Ama şimdi Allah yükünüzü hafıfletti, çünkü sizde savaşıma konusunda bir zayıflık olduğunu müşahede etti. O halde sizden sabırlı yüz kişi, Allahın izniyle onlardan iki yüz kâfire üstün gelir ve eğer sizden bin kişi olursa, onlardan iki bin kişiye galip gelir. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.”¹¹¹

es-Semerkindî, bu âyetin nüzûl sebebini İkrime'den rivâyetle şöyle naklediyor;

وروى عكرمة عن ابن عباس أنه قال فرض على المسلمين أن لا يفر رجل من عشرة ولا عشرة من مائة

فجهد الناس وشق عليهم فنزلت هذه الآية...

“İkrime İbn Abbâs'ın (r.ahma) şöyle dediğini rivâyet etti : “Müslümanlara, bir kişinin on kişiden, on kişinin ise yüz kişiden kaçmamaları farz kılındı. İnsanlar bu şekilde cihat ettiler, fakat bu durum onlara ağır gelince bu âyet nazil oldu.” es-Semerkindî şöyle devam etmektedir “ve böylece Müslümanlara bir kişinin iki kişiden,

¹¹⁰ Altıkulaç, Tayyar, *İkrime*, DİA, TDV, İstanbul, 2000, XXII, 40-42.

¹¹¹ el-Enfal, 8/66.

bir gurubun da kendilerinden sayıca ve kuvvetçe daha fazla olan düşman guruptan kaçmamaları farz kılındı.”¹¹²

ÖRNEK 2:

- قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ

“Kocası hakkında saninle tartışan ve halini Allah’a arz eden o kadının sözlerini elbette Allah işitti. Allah sizin konuşmalarınızı dinliyordu. Şüphesiz Allah Semi’dir, Basirdir: her şeyi işitir ve görür.”¹¹³

es-Semerkandî, bu âyetin nüzûl sebebi olarak Ebu’l-Aliye er-Riyahî ve İkrime’den olmak üzere iki nüzûl sebebi vermektedir. İkrime’den naklettiği rivâyet şöyledir;

وعن عكرمة أنه قال نزلت في امرأة اسمها خولة بنت ثعلبة وفي زوجها أوس بن الصامت جاءت إلى

رسول الله صلى الله عليه وسلم فقالت إن زوجها جعلها عليه كظهر أمه فقال النبي صلى الله عليه وسلم (ما

أراك إلا وقد حرمت عليه) قالت انظر يا نبي الله جعلني الله فداك في شأني وجعلت تجادلته وعائشة رضي الله

عنها تغسل رأس النبي صلى الله عليه وسلم فقالت عائشة رضي الله عنها اقصري حديثك ومجادلتك يا خولة أما

ترين وجه رسول الله صلى الله عليه وسلم قد تربد ليوحى إليه فأنزل الله تعالى " قد سمع الله "

“İkrime dedi: Bu âyet Havle bnt. Sa’lebe ve kocası Evs b. Samit hakkında nazil oldu. Havle, Hz. Peygambere geldi ve kocasının kendisine “zıhar” yaptığını söyledi. Hz. Peygamber (s.a.v.) “sen artık kocana haram oldun” dedi. Havle, “Canım sana feda olsun Ya Rasûlullah bu işimin bir hal çaresine bak” diyerek, mücadele içine girdi. O esnada Hz. Peygamber’in başını temizlemekle meşgul olan Hz. Aişe (r.a.), “Konuşmayı ve mücadele etmeyi bırak ey Havle, Rasûlullah’ın yüzünü görmüyor musun? Rengi değişti kendisine vahiy geliyor” dedi,¹¹⁴ o esnada Allah Teâlâ bu âyeti inzal buyurdu.”¹¹⁵ Daha sonra es-Semerkandî zıharla ilgili bazı hükümlere kısaca temas etmektedir.

E- Dahhâk’tan (ö. 105 / 723) Naklettiği Esbâb-ı Nüzûller:

Dahhâk’ın doğum yeri ve tarihi, gençliği ve tahsil hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi olmamakla birlikte Kufe, Rey, Horasan, Semerkant ve Belh gibi önemli ilim

¹¹² es-Semerkandî, *age.*, II, 25.

¹¹³ el-Mücadele, 58/1.

¹¹⁴ es-Suyutî, *ed-Durru’l-Mensûr*, XIV. 299-305.

¹¹⁵ es-Semerkandî, *age.*, III, 332.

merkezlerinde yaşadığı anlaşılmaktadır. Vaaz ve nâsihatleri, özellikle de tefsir ilmindeki üstünlüğü ile tanınmıştır. Onun Taberi, İbn Ebî Hatim ve es-Sa'lebi gibi müfessirler tarafından rivâyet edilen bir tefsiri olduğu bilinmektedir.¹¹⁶ es-Semerkindî'nin en önemli rivayet kaynaklarından birisi de Dahhak'tır. es-Semerkindî'nin, İbn Abbâs ve Mukatil b. Süleyman'dan sonra en çok nakillerde bulunduğu üçüncü kişinin Dahhak olduğunu söyleyebiliriz. Keza es-Semerkindî'nin herhangi bir ayet hakkında birden fazla nüzûl sebebi verdiği durumlarda Dahhak'ın rivayetlerine de çoğunlukla yer verdiğini müşahede etmekteyiz.

ÖRNEK 1:

- وَلَقَدْ اسْتَهْزَأَ بِرَسُولٍ مِّن قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ

“Senden önce de peygamberlerle alay edilmişti. Fakat alay ettikleri gerçekte, onların üzerine inip mahvetti.”¹¹⁷

es-Semerkindî, bu âyetin bazı kelimelerini lûgat yönünden tefsir ettikten sonra nüzûl sebebini Dahhâk'tan şöyle nakletmektedir;

وقال الضحاك كان النبي صلى الله عليه وسلم جالسا في المسجد الحرام مع المستضعفين من المؤمنين

بلال بن رباح وصهيب بن سنان وعمار بن ياسر وغيرهم من المسلمين فمر بهم أبو جهل بن هشام في ملاء من

قريش وقال يزعم محمد أن هؤلاء ملوك أهل الجنة فأنزل الله تعالى على رسوله هذه الآية

“Dahhâk dedi: Hz. Peygamber (s.a.v.) Mescid-i Haram'da Müslümanların fakirlerinden Bilal, Süheyb b. Sinan, Ammar b. Yasir ve başkalarıyla beraber oturuyordu. Kureyş'in ileri gelenlerinden Ebû Cehil b. Hişam onlara uğradı ve onlara şöyle dedi: “Muhammed şunların (yani fakir ve güçsüz olanların) cennet ehlinin melikleri olduğunu iddia ediyor.” Bunun üzerine Allah Teâlâ, Resulünün kalbini pekiştirmek ve müşriklerin eziyetlerine karşı sabrını arttırmak için bu âyeti indirdi.”¹¹⁸

¹¹⁶ Eroğlu, Muhammed, *Dahhâk*, DİA, TDV, İstanbul, 1993, VIII, 410-411.

¹¹⁷ el-En'am, 6/10.

¹¹⁸ es-Semerkindî, *age.*, I, 475.

ÖRNEK 2:

لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلُ

نُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ

“Allah fakirdir biz ise zenginiz diyenlerin sözlerini Allah elbette işitmiştir. Ama Biz onların dedikleri bu sözü ve peygamberleri haksız yere öldürmelerini yazacağız ve Tadın bakalım o yakıcı cezayı! Diyeceğiz.”¹¹⁹

es-Semerkandî, bu âyet için iki nüzûl sebebi vermektedir. Birincisini Dahhâk’tan nakletmekte diğerinin kaynağını ise belirtmemektedir. Dahhâk’tan verdiği rivâyet şöyledir;

وقال في رواية الضحاك لما نزل على رسول الله صلى الله عليه وسلم " من ذا الذي يقرض الله قرضاً

حسناً " قالت الفجرة من كفره اليهود أفقر ربنا فيستقرضنا قالوا ذلك على وجه الاستهزاء فنزلت هذه الآية

“Dahhâk dedi: Bakara suresinin 245. (Kimdir o adam ki Allaha güzelce ödünç verir...) mealindeki âyet nazil olunca Yahudilerin fecere ve kefereleri: “Rabbimiz fakir midir ki bizden borç istiyor?” Dediler. Bunu istihza olarak söylediler. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”¹²⁰

ÖRNEK 3:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“Kâfir olanların ne malları ne de evlatları, kendilerini Allahın cezasından asla kurtaramaz. Onlar cehennemlik olup orada ebediyen kalacaklardır.”¹²¹

es-Semerkandî, bu âyetin nüzûl sebebi olarak Mukâtil b. Süleyman’dan ve Dahhâk’tan olmak üzere iki nüzûl sebebi nakletmektedir. Dahhâk’tan naklettiği rivâyet şöyledir;

¹¹⁹ Al-i İmran, 3/181.

¹²⁰ es-Semerkandî, age., I, 320.

¹²¹ Al-i İmran, 3/116.

وقال الضحاك يعني اليهود والنصارى وجميع الكفار وكل من خالف دين الإسلام وذلك أنهم تفاخروا بالأموال والأولاد وقالوا نحن أكثر أموالا وأولادا وما نحن بمعذبين فأخبر الله تعالى أن أموالهم وأولادهم لا تغني عنهم من عذاب الله شيئا ثم قال " وأولئك أصحاب النار هم فيها خالدون "

“Dahhâk dedi: Yani Yahudi, Hıristiyan ve bütün kâfirler. İslam dinine muhalif olan herkes bu âyetin kapsamına girer. Bunun sebebi malları ve evlatlarıyla böbürlenmeleri ve “Biz mal ve evlat bakımından en çok olanlarız ve azaba uğrayacak da değiliz” demeleridir. Allah Teâlâ bu âyeti inzal ederek, mallarının ve evlatlarının Allahın azabına karşı onlara hiçbir fayda sağlamayacağını haber verdi.”¹²²

F- Katâde b. Diame'den (ö. 117 / 735) Naklettiği Esbâb-ı Nüzûller:

Katâde b. Diame, Basra'da yaşamıştır. Anadan âmâ olarak dünyaya gelmiştir. Kuvvetli bir hafızaya sahipti. Arap şiiri konusunda geniş bir vukufiyete sahipti. Tefsir ilminde geniş bir şöhreti vardı.¹²³ Enes b. Malik, Ebû Tufeyl, İbn Sirin, İkrime ve Ata b. Ebi Rebah'tan ve daha birçok âlimden rivâyetlerde bulundu. Birçok âlim de ondan rivâyetlerde bulundu.¹²⁴ Es-Semerkindî'nin İbn Abbâs, Mukatil b. Süleyman ve Dahhak'tan sonra en çok nakillerde bulunduğu kişinin Katâde olduğunu söyleyebiliriz. Katâde'nin ismini de es-Semerkindî'nin tefsirinin hemen her yerinde görmek mümkündür.

ÖRNEK 1:

وَالَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةً عِنْدَ رَبِّهِمْ وَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ

شَدِيدٌ

“İnsanların çoğu dine daveti kabul edip girdikten sonra, Allahın dini hakkında hâlâ, ileri geri tartışanların itirazları, Rableri yanında boştur. Onlara büyük bir gazap ve şiddetli bir azap vardır.”¹²⁵

es-Semerkindî, bu âyetin nüzûl sebebi olarak Mücahid'den ve Katâde'den olmak üzere iki nüzûl sebebi vermektedir. Katâde'den naklettiği rivâyet şöyledir;

¹²² es-Semerkindî, *age.*, I, 293.

¹²³ ez-Zehbî, Ebu Abdillâh Şemseddîn Muhammed, *Tezkiretu'l-Huffâz*, Beyrut, trz. I, 123.

¹²⁴ Askalani, İbn Hacer Ebû'l-Fadl Şihabeddin, *Tehzibu't-Tehzib*, Müessesetu'r-Risale, y.y., 1995, III, 428; ez-Zehbî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir Ve'l-Müfessirun*, I, 93-94;

¹²⁵ Şûra, 16.

عن قتادة قال " والذين يحاجون في الله " قال هم اليهود والنصارى قالوا كتابنا قبل كتابكم ونبينا قبل نبيكم

ونحن خير منكم فنزل " والذين يحاجون في الله "

“Katâde dedi: Allah’ın dini hakkında ileri geri tartışanlar yani Yahudi ve Hıristiyanlar şöyle dediler, “Bizim kitabımız sizin kitabınızdan önce nazil oldu, nebimiz nebinizden önce gönderildi, bundan dolayı biz sizden daha hayırlıyız” dediler.¹²⁶ Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”¹²⁷

ÖRNEK 2:

وَلَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةَ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ

حَكِيمٌ

“Eğer Allahın kelimelerini yazmak üzere, dünyadaki bütün ağaçlar, kalem olsaydı ve denizlere de yedi deniz daha katılıp bütün onlar da mürekkep olsaydı, bunlar tükenir yine de Allahın sözleri tükenmezdi. Allah, öyle Aziz, öyle Hâkimdir: Üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibidir.”¹²⁸

es-Semerkandî, bu âyet hakkında Katâde ve İbn Abbâs’tan olmak üzere birbirinden farklı iki nüzûl sebebi vermektedir. Rivâyetler arasında herhangi bir tercihte bulunmayan es-Semerkandî, Katâde’den naklettiği rivâyeti şöyle vermektedir;

قال قتادة ذلك أن المشركين قالوا هذا كلام يوشك أن ينفد وينقطع فنزل قوله تعالى " ولو أن ما في...

“Katâde dedi: Müşrikler, bu “Kur’ân şüpheli güvenilir bir sözdür, tükenir ve kesilir gider” dediler. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”¹²⁹

ÖRNEK 3:

لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ...

“Takva, yüzlerinizi doğuya ya da batıya doğru çevirmeniz değildir...”¹³⁰

es-Semerkandî, bu âyeti değişik açılardan uzun bir şekilde tefsir ettikten sonra nüzûl sebebini de kısa bir biçimde Katâde’den şöyle naklediyor;

¹²⁶ es-Suyutî, *ed-Durru'l-Mensûr*, XIII, 139.

¹²⁷ es-Semerkandî, *age.*, III, 193.

¹²⁸ Lokman, 31/27.

¹²⁹ es-Semerkandî, *age.*, III, 24.

¹³⁰ el-Bakara suresi, 2/177.

وروي عن قتادة أنه قال ذكر لنا أن رجلا سأل النبي صلى الله عليه وسلم عن البر فنزلت هذه

ليس البر أن تولوا وجوهكم إلى آخر الآية..."

“Katâde’nin şöyle dediği rivâyet edildi: Bir adam Hz. Peygamber (s.a.v.)’e takva hakkında sordu.¹³¹ Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”¹³²

G- Mukâtil b. Süleyman’dan (ö. 150/767) Naklettiği Esbâb-ı Nüzûller:

Mukâtil b. Süleyman, Kur’ân’ı baştan sona kadar tefsir eden ilk müfessirdir. Akaid ve tefsirle ilgilenmiştir, fakat ilmi şahsiyetinde öne çıkan yönü tefsirciliğidir. Kaynaklarda Mukatil b. Süleyman’dan yararlanan pek çok âlim zikredilmektedir. Maturidî, Semerkandî, Sa’lebî, Vahidî, Ferra, Begavî, Kurtubî, Neseî, İbn Kesîr, Zerkeşî, Suyutî ve Ebû’s-Suud Efendi gibi âlimler Mukâtil b. Süleyman’ın rivâyetlerinden yararlanmışlardır.¹³³ es-Semerkandî’nin sebab-i nüzûl noktasında, İbn Abbâs’tan sonra en önemli kaynaklarından birisinin de Mukatil b. Süleyman olduğunu söyleyebiliriz.

ÖRNEK 1:

وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ

“Azıqlanınız ve biliniz ki azığın en hayırlısı takvadır, haramlardan korunmadır. Öyleyse Bana karşı gelmekten korunun ey akıl sahipleri.”¹³⁴

es-Semerkandî, bu âyetin nüzûl sebabini Mukâtil b. Süleyman’dan şöyle nakletmektedir;

وقال مقاتل وذلك أن أناسا من أهل اليمن كانوا يخرجون بغير زاد ويصيبون من أهل الطريق ظلما

فنزلت في شأنهم " وتزودوا فإن خير الزاد التقوى

“Mukâtil b. Süleyman dedi: “Bu Yemen ehlinden olan bazı insanların davranışları hakkındadır. Hac için azıksız yola çıkarlardı ve çaresiz kalınca yolda diğer yolculara çatıp onlardan zorla yiyecek alırlardı.”¹³⁵

¹³¹ es-Suyutî, *ed-Durru’l-Mensûr*, II, 139.

¹³² es-Semerkandî, *age.*, I, 180.

¹³³ Türker, Ömer, *Mukâtil b. Süleyman*, DİA, TDV, İstanbul, 2006, XXXI, 134-136.

¹³⁴ el-Bakara, 2/197.

¹³⁵ es-Semerkandî, *age.*, I, 193.

ÖRNEK 2:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا

“Ey Peygamber, Allaha karşı sorumluluklarını yerine getirmeye devam et, kâfirlere ve münafıklara itaat etme. Muhakkak ki Allah her şeyi bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir.”¹³⁶

es-Semerkindî, bu âyetin nüzûl sebebi olarak üç rivâyet vermektedir. Birinci rivâyeti Mukâtil’den şöyle nakletmektedir;

قال مقاتل وذلك أن أبا سفيان بن حرب وعكرمة بن أبي جهل وأبا الأعرور السلمي قدموا المدينة بعد أحد

وبعد الهزيمة فمروا على عبد الله بن أبي المنافق فقام معهم عبد الله بن أبي سرح وطعمة بن أبيرق فجاءوا

إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم...

“Mukâtil b. Süleyman dedi: Ebû Süfyân b. Harb, İkrime b. Ebî Cehil ve Ebu’l-A’ver es-Sülemî Uhud muharebesinden sonra Medine’ye gelirler ve münafık olan Abdullah b. Übey’e uğrarlar. Yine münafıklardan olan Abdullah b. Ebî Sarh ve Tu’me b. Ubeyrik ile hep beraber Hz. Paygamber (s.a.v.)’e gelirler ve şöyle derler: “Yâ Muhammed, sen bizim ilâhlarımızı inkâr etme, onları da an. Çünkü onlar da kıyamet günü kendilerine tapanlara şefaath edeceklerdir. Biz de senin Rabbini zikredelim.” Onların bu teklifi Hz. Peygamber (s.a.v.)’e ağır gelir. Hz. Ömer (r.a.), onları öldürmek için Hz. Peygamber (s.a.v.)’den izin ister. Nebi (s.a.v.): “Ben, bunlara eman vermiştim” diyerek Hz. Ömer’e izin vermez. Fakat onları Medine’den çıkarmasını emreder. Hz. Ömer (r.a.) de: “Allah’ın laneti ve gazabı ile çıkın gidin” diyerek onları çıkarır.¹³⁷ Bunun üzerine bu âyet nazil olur.”¹³⁸

ÖRNEK 3:

مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِّن قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ ...

“Allah, hiçbir adamın içinde iki kalb yaratmamıştır.”¹³⁹

¹³⁶ el-Ahzâb, 33/1.

¹³⁷ Ebû Hayyan, Muhammed b. Yusuf el-Endelusi, *Bahr’u-l Muhit*, Dâr’u-l Kutub’i-l İlmiyye, Beyrut, 1413/1993, VII, 206.

¹³⁸ es-Semerkindî, *age.*, III, 35.

¹³⁹ el-Ahzâb, 33/4.

es-Semerkandî, bu âyetin bu kısmının nüzûl sebebi olarak dört rivâyet nakletmektedir. Birisinin kaynağını belirtmemektedir. Mukâtil'den naklettiği birinci rivâyeti şöyle vermektedir;

قال مقاتل نزلت في جميل بن معمر ويكنى أبا معمر وكان حافظا بما يسمع وأهدى الناس للطريق

يعني طريق البلدان وكان مبعضا للنبي صلى الله عليه وسلم وكان يقول إن لي قلبين أحدهما أعقل من قلب

محمد فنزل " ما جعل الله لرجل من قلبين في جوفه "

“Mukâtil b. Süleyman dedi: Cemil b. Ma'mer hakkında indi, künyesi Eba Ma'mer idi. Duyduklarını çok iyi hifzeden ve şehirlerin yollarını herkesten çok iyi bilen biriydi. Aynı zamanda Hz. Peygamber (s.a.v.)'e düşman biriydi. İki kalbi olduğunu, bunlardan birinin Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kalbinden daha akıllı olduğunu söylüyordu.¹⁴⁰ Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”¹⁴¹

es-Semerkandî, Mukatil b. Süleyman'dan çok sayıda rivayetlerde bulunmuştur. Bu rivayetlere üç örnek verdikten sonra es-Semerkandî'nin yararlandığı bir diğer kaynak olan Muhammed b. Saib el-Kelbî'ye geçeceğiz.

H- Muhammed b. Saib el-Kelbî'den Naklettiği Esbâb-ı Nüzûller: (ö. 146/764)

Muhammed b. Saib el-Kelbî'den yapılan rivâyetler bazı kaynaklarda zayıf ve güvenilmez olarak gösterilmektedir.¹⁴² Buna benzer eleştiriler Ebû Sâlih ve Muhammed b. Mervan es-Süddî için de yapılmaktadır, hatta bu üç isim yani Ebû Sâlih, İmam-ı Süddî ve Kelbî bazı eserlerde yalan silsilesi olarak zikredilmektedir.¹⁴³ Fakat tezimizin konusu bu olmadığı için bu konu üzerinde durmak istemiyoruz. Bununla birlikte, incelemekte olduğumuz Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin Tefsir'u-l Kur'ân adlı eserine baktığımız zaman vermiş olduğu esbâb-ı nüzûllerin büyük çoğunluğunun İbn Abbâs, Mukâtil b. Süleyman, Dahhâk, Katâde, Ebû Sâlih, Kelbî ve Süddî kaynaklı olduğunu

¹⁴⁰ es-Suyutî, *ed-Durru'l-Mensûr*, XI, 719-720.

¹⁴¹ es-Semerkandî, *age.*, III, 36.

¹⁴² ez-Zehabî, *age.*, I, 162; Komisyon, *el-Cami fi'l Cerh ve't-Ta'dil*, Alem'ü-l Kutub, Beyrut, 1412/1992, III, 12, (Seyyid Ebû'l Muati en-Nuri, İbrahim Muhammed en-Nuri, Ahmed Abdurrezzak, İbrahim Zamili, Mahmud Muhammed es-Sa'idi)

¹⁴³ İbn Aşur, *age.*, I, 15.

görüyoruz. Bu sebepten dolayı, es-Semerkandî'nin sebep-i nüzûlleri aldığı kaynakları eleştirmekten ziyade tarafsız bir biçimde yansıtmayı daha uygun buluyoruz.

ÖRNEK 1:

زَيْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ

يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ

“Kâfirlere dünya hayatı süslü gösterildi; Bu yüzden iman edenlerle eğlenirler. Hâlbuki Allaha karşı gelmekten sakınanlar, kıyamet günü öbürlerinin üstündedir. Allah dilediğine hesapsız nimetler verir.”¹⁴⁴

es-Semerkandî, bu âyetin nüzûl sebebini Kelbî'den şöyle nakletmektedir;

قال الكلبي نزلت في شان رؤساء قريش زين لهم ما بسط لهم في الدنيا من الخير

“Kelbî dedi: Bu âyet Kureyş kâfirlerinin reisleri hakkında nazil oldu. Onlara dünyada verilen mal mülk gibi nimetler süslü gösterilmiştir.”¹⁴⁵

ÖRNEK 2:

وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمَنُوا بِالَّذِي أُنزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجَهِ النَّهَارِ وَكَفَرُوا آخِرَهُ

لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ

“Ehl-i kitaptan bir grup birbirlerine, şöyle dediler; Şu Müslümanlara indirilen Kitaba günün başlangıcında (zahiren) iman edin, sonunda da inkâr edin, olur ki onlar da şüpheye düşüp dinlerinden dönerler.”¹⁴⁶

es-Semerkandî, bu âyetin nüzûl sebebini Kelbî'den rivâyetle şöyle nakletmektedir;

قال الكلبي وذلك أن رسول الله صلى الله عليه وسلم لما قدم المدينة صلى نحو بيت المقدس

سبعة عشر شهرا أو ثمانية عشر شهرا فلما صرف الله نبيه عليه السلام إلى الكعبة عند صلاة الظهر وقد كان

قد صلى صلاة الصبح إلى بيت المقدس وصلى صلاة الظهر والعصر إلى الكعبة فقال رؤساء اليهود منهم كعب

بن الأشرف ومالك بن الضيف وغيرهما للسفلة منهم " آمنوا بالذي أنزل على الذين آمنوا وجه النهار " يقول

¹⁴⁴ el-Bakara, 2/212.

¹⁴⁵ es-Semerkandî, *age.*, I, 198.

¹⁴⁶ Al-i İmran, 3/72.

صدقوه بالقبلة التي صلى صلاة الصبح في أول النهار وآمنوا به فإنه الحق " واكفروا آخره " يعني اكفروا بالقبلة التي صلى إليها آخر النهار " لعلهم يرجعون " إلى قبلكم ودينكم

“Kelbî dedi: Rasûlullah (s.a.v.) Medine’ye geldiğinde on yedi veya on sekiz ay boyunca Beyt’ü-l Mukaddes’e yönelerek namaz kıldı. Allah Teâlâ Nebisine Kâbe yönüne yönelerek namaz kılmasını emrettiği gün sabah namazını Beyt’ü-l Mukaddes’e yönelerek öğle ve ikinci namazlarını da Kâbe’ye yönelerek kılmıştı. Ka’b b. Eşref, Malik b. Dayf gibi Yahudi İleri gelenleri yandaşlarına şöyle dediler: “Müslümanlara indirilene günün evvelinde zahiren iman edin (yani sabah namazında yöneldikleri kibleyi tasdik edin), günün diğer kısmında yöneldikleri kibleyi de inkâr edin, olur ki onlar da dininize (kıblenize) dönerler.”¹⁴⁷

Muhammed b. Saib el-Kelbî’nin güvenilirmez olduğuna dair olumsuz bazı değerlendirmeler olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte onun rivayet ettiği haberlerin tamamının güvenilirmez olduğu söylenemez. Dolayısıyla Muhammed b. Saib el-Kelbî’nin naklettiği rivayetler, eğer güvenilir olarak bilinen kaynakların nakletmiş olduğu rivayetlerle uygunluk gösteriyorsa, sadece uygunluk gösteren rivayetler doğru olarak kabul edilebilir. es-Semerkandî’nin de bu çerçevede Muhammed b. Saib el-Kelbî’den nakillerde bulunduğunu söyleyebiliriz.

İ- Kütüb-ü Sitte’den Naklettiği Esbâb-ı Nüzûller:

es-Semerkandî’nin rivayetlerini aldığı kaynakların içinde hiç şüphesiz hadis kitapları önemli bir yer tutmaktadır. es-Semerkandî’nin kaynak gösterme noktasında izlediği genel metot yaptığı nakillerin kaynağını zikretmeme yönünde olduğu için, bize bu noktada daha fazla araştırma ve kıyaslama zorunluluğu hâsıl oldu. Yaptığımız araştırmalar neticesinde es-Semerkandî’nin birçok hadis kaynağından çok miktarda alıntı yaptığını tespit ettik. es-Semerkandî’nin tefsîrinde kullandığı rivayetlere bakıldığında zaman, hem sened zinciri bakımından hem de rivayetlerin metni bakımından aktarmış olduğu rivayetlerin Sahih-i Buhari, Sahih-i Müslim, Sünen-i Nesâî ve diğer hadis eserlerinde geçen birçok rivayetle, ya tamamen aynı olduğu ya da büyük benzerlikler taşıdığı görülecektir. Bu bölümde bunlardan birkaç örnek vermemiz uygun olacaktır. es-

¹⁴⁷ es-Semerkandî, *age.*, I, 277.

Semerkindî'nin yararlandığı hadis eserlerinin listesini tezimizin üçüncü bölümünde vereceğiz.

1- Buhârî'den Naklettiği Rivayetler:

es-Semerkindî, tefsîrinin birçok yerinde nüzûl sebebi rivayetlerini verirken Buhârî'den nakillerde bulunmaktadır. Örneğin Bakara suresi 184, 185 ve 223. ayetler, Tevbe suresi 113 ve 114. âyetler ile Kasas suresi 56. ayette es-Semerkindî'nin naklettiği rivayetler Buhârî'nin sahîhi'nde geçen rivayetlerle aynıdır. Çoğu yerde kaynaklarını açık bir şekilde belirtmese de sened zinciri ve hadis metni aynı olduğu için es-Semerkindî'nin Buhârî'den istifade ettiği söylenebilir.

ÖRNEK 1:

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (Kasas 56)

وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ (Tevbe suresi 114)

“Sen dilediğin kimseyi doğru yola eriştiremezsin, lakin ancak Allah dilediğini doğruya hidayet eder. O hidayete gelecek olanları pek iyi bilir.”¹⁴⁸

“İbrahimin, babası için af dilemesi ise, sırf ona yaptığı vâdi yerine getirmek için olmuştu. Fakat onun Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca, onunla ilgisini kesti. Gerçekten İbrahim çok yumuşak huylu ve pek sabırlı idi.”¹⁴⁹

es-Semerkindî, bu ayetlerin nüzûl sebeplerini şöyle vermektedir;

“İbn Şihab ez-Zührî'den rivayet edildi, O da Sa'id b. Müseyyeb'den, O da babası Müseyyeb b. Harb'in şöyle dediğini rivayet etti; Hz. Peygamber (s.a.v.)'in amcası Ebû Talib ölüm döşeginde iken Hz. Peygamber (s.a.v.) onu ziyarete geldi. Ebû Cehil ve Abdullah b. Ümeyye de oradaydı. Hz. Peygamber (s.a.v.) amcasına hitaben “Ey amcacığım! Kurtuluş kelimesi olan Kelime-i Tevhîdi söyle de bu söz ile Allah katında sana şahitlik yapayım.” Bunun üzerine Ebû Cehil; “Ey Ebû Talib! Abdulmüttalib'in dininden dönecek misin?” diye araya girdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) amcasını tevhîde davet etmeye devam etti ve her seferinde Ebû Cehil de Ebû Talib'e dinini teketmemesi için telkinde bulunmaya ısrarla devam etti. Ta ki Ebû Talib “Abdulmüttalib'in dini üzere” diye son sözlerini söyleyip ölünceye kadar bu böyle devam etti. Ebû Talib tevhîd kelimesini söylemekten çekindi. Hz. Peygamber (s.a.v.) “Allah beni vazgeçirinceye

¹⁴⁸ el-Kasas, 28/56.

¹⁴⁹ et-Tevbe, 9/114.

kadar senin için dua edeceğim” dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu iki ayeti inzal buyurdu.”¹⁵⁰

es-Semerkandî Tevbe suresi 113. ayeti tefsir edip bu ayetle ilgili iki nüzûl sebebi verdikten sonra, yine Tevbe suresi 113 ve 114. ayetler ile Kasas suresi 56. ayetin nüzûl sebeplerini, Tevbe suresinin 114. Ayetini tefsir ederken ele almakta ve bu üç ayetin nüzûlünü de aynı olaya bağlayarak tefsir etmektedir. Fakat bu rivayeti hangi kaynaktan aldığına dair açıklayıcı bir bilgi vermemektedir. es-Semerkandî'nin nakletmiş olduğu bu rivayeti incelediğimiz zaman, bu rivayetin, aynı sened zinciri ve aynı metin ile Buhârî'nin Sahîh'inde, Kitâbü'l-Cenâiz bölümünde geçtiğini görmekteyiz.¹⁵¹ Bu rivayet, aynı sened zinciri ve benzer bir metin ile Nesâî'de de geçmektedir.¹⁵²

2- Müslim'den Naklettiği Rivayetler:

es-Semerkandî'nin yararlandığı önemli hadis kaynaklarından birisi de Sahih-i Müslim'dir. Örneğin Bakara suresi 107, 108, 109, 115 ve 188. ayetler ile Tevbe suresi 83, 84 ve 85. Ayetler, keza İsra suresi 54, 55, 56 ve 57. ayetlerin tefsirinde es-Semerkandî'nin sebab-i nüzûl olarak vermiş olduğu nakiller Müslim'in Sahih'i'nde de yer almaktadır.

ÖRNEK 1:

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

*“Doğu da Batı da Allah'ındır, hangi tarafa dönerseniz, orada Allah'a itaat ve ibadet ciheti vardır. Muhakkak ki Allah'ın lütfu ve rahmeti geniştir, ilmi her şeyi kuşatır.”*¹⁵³

es-Semerkandî, bu âyetin sebab-i nüzûlü konusunda âlimlerin ihtilaf ettiklerini belirtip, birinci görüşü şöyle nakletmektedir; “Bu âyetin nüzulü hakkında İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir, “Peygamberimizin sahabilerinden bir topluluk sefere çıktı. Bir kara bulut onları istilâ etti, etrafi göremez oldular. Namaz vakti gelmesine rağmen, etrafi göremedikleri için kibleyi tayin edemediler. Araştırma yaptıkları halde kible konusunda

¹⁵⁰ es-Semerkandî, *age.*, II, 77.

¹⁵¹ el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, (*Şerhü'l-Kirmânî*), Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut, 1401/1981, VII, 134-136, (Kitâbü'l-Cenâiz, 1280.)

¹⁵² en-Nesâî, *age.*, X, 120, (Kitâbü't-Tefsîr, 11166)

¹⁵³ el-Bakara, 2/115.

ittifak edemediler. Sahabilerin bir kısmı doğuya, bir kısmı da batıya doğru namazlarını kıldı, bulut çekildiğinde yanlış yönlere doğru namaz kıldıkları anlaşıldı, Peygamberimize gelip durumu haber verdiler, bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”¹⁵⁴

Daha sonra es-Semerkandî, bu nüzûl sebebi ile irtibatlı olarak bu ayetin hükmünden çıkarılabilecek bazı fikhî kaidelere değinmekte ve Hz. Peygamber (s.a.v.)’in kible hususundaki bazı uygulamalarına dair rivayetler nakletmektedir. Bu bağlamda İbn Ömer’den naklettiği “sütire”¹⁵⁵ ile ilgili rivayet Müslim’in sahîhinde geçmektedir.¹⁵⁶

3- Nesâî’den Naklettiği Rivayetler:

es-Semerkandî’nin kaynaklarından birisi de Nesâî’dir. es-Semerkandî’nin tefsirinin birçok yerinde nüzûl sebebi olarak verilen rivayetler Nesâî’nin Süneni’nde aynı sened zinciri ve aynı metinle yer almaktadır. Hatta es-Semerkandî’nin tefsirinde bulunup Nesâî’de de bulunan rivayetlerin sayısı, Buhâri ve Müslim’in sahihlerinde bulunan rivayetlerden daha fazladır diyebiliriz.

ÖRNEK 1:

وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامٍ مَسْكِينٍ ...

فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ ...

“Oruç tutamayanlara fidye gerekir. Fidye bir fakiri doyuracak miktardır...”¹⁵⁷

“Artık sizden kim Ramazan ayının hilâlini görürse, o gün oruç tutsun...”¹⁵⁸

es-Semerkandî, Bakara suresi 184. âyetin tefsirini ayrıntılı bir şekilde yaptıktan sonra 185. âyette geçen kısmın, 184. âyette geçen kısmı nesh ettiğine dair beş görüş zikretmektedir. Sonra da burada nesh olmadığını savunan iki görüş zikretmektedir. Seleme b. el-Ekve’ den nakledilen rivayeti şöyle vermektedir;

¹⁵⁴ es-Semerkandî, *age.*, I, 151-152.

¹⁵⁵ SÜTİRE: Namaz kılan bir kişinin namaz kılarken, kible yönünde duvar ve benzeri bir şey olmadığında, önden geçenlerin namaza zarar vermemeleri için, ön tarafa dikilen engel.

¹⁵⁶ Müslim, b. Haccac el-Küşeyri, *el-Câmiu’s-Sahih*, (*es-Suyuti, Celaleddin Abdurrahman, el-Dibâce Alâ Sâhîh’i Müslim*) Dâr’û İbn Affân, Hibr, 1416 / 1996, II, 186-187, (Kitâbü’s-Salat, 47. 502 / 247)

¹⁵⁷ el-Bakara, 2/184.

¹⁵⁸ el-Bakara, 2/185.

“Seleme b. el-Ekve’den rivayet edildi: Bu âyet, yani “*Oruç tutamayanlara fidye gerekir. Fidye bir fakiri doyuracak miktardır,*” nazil olduktan sonra, dileyen fidye verip oruç tutmaz idi. Sonra “*Artık sizden kim Ramazan ayının hilâlini görürse, o gün oruç tutsun*” ayeti nazil oldu¹⁵⁹ ve onu nesh etti.”¹⁶⁰

es-Semerkindî’nin nakletmiş olduğu bu rivayet Nesâî’de de Seleme b. el-Ekve’den rivayet edilmektedir, her iki yerde de hadisin metni aynıdır.¹⁶¹

II-ESBÂB-I NÜZÛLLERİ SUNMA YÖNTEMİ

A- Nüzûl Sebebine Öncelik Verme Açısından:

es-Semerkindî, âyetlerin anlaşılmasını sağlayacak en öncelikli nokta ne ise o noktadan tefsire başlamaktadır. Örneğin âyette anlaşılması güç olan bir kelime var ise, önce o kelimenin muhtelif anlamlarını vermekte, daha sonra âyeti değişik yönlerden ele almaktadır. Bu durum nüzûl sebepleri için de geçerlidir. Eğer âyetin anlaşılmasına yardımcı olacak öncelikli husus nüzûl sebebini bilmek ise, âyetin tefsirine nüzûl sebebini vererek başlamaktadır. Âyetin anlaşılması noktasında nüzûl sebebini ikinci plana düşüğü durumlarda, âyetin anlaşılmasını sağlayacak hususları zikrettikten sonra nüzûl sebebini vermektedir.

1- Nüzûl Sebebini, Âyetin Tefsirine Başlamadan Önce Vermesi:

es-Semerkindî, çoğu yerde nüzûl sebeplerini âyetleri tefsir etmeye başlamadan vermektedir. Bu durum, bilhassa ism-i mevsûl ve zamirlerle başlayan ayetlerin tefsirinde belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Zaten Sebeb-i Nüzûl ilminin en önemli faydalarından birisi de ayetlerdeki ism-i mevsul ve zamirlerden kaynaklanan müphemliği gidermektir. es-Semerkindî’nin ism-i mevsul ve zamirlerle başlayan ayetleri ele alırken, sebeb-i nüzûlleri o ayetlerin tefsirinden önce vermesi bu hususa dikkat ettiğini göstermektedir.

¹⁵⁹ es-Suyutî, *et-Tevşih Şerh’u-l Câmi’u-s Sâhih*, VI, 2765, (4507. Hadis-i Şerif)

¹⁶⁰ es-Semerkindî, *age.*, I, 183-184.

¹⁶¹ en-Nesâî, *age.*, X, 23, (Kitâbü’t-Tefsîr, 10950)

ÖRNEK 1:

إِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ مَّا هُمْ بِبَالِغِيهِ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ

إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

“Kendilerine ulaşan hiçbir delil olmaksızın Allah’ın âyetleri hakkında ileri geri tartışanların içlerinde olan duygu, sırf bir büyüklük hastalığından başka bir şey değildir, ama onlar o özendikleri dereceye asla ulaşamazlar. Sen onların şerrinden Allah’a sığın. Çünkü O her şeyi tam manasıyla işitir ve bilir.”¹⁶²

es-Semerkandî, bu âyetin tefsirinde evvela sebebi nüzûlü verip, daha sonra âyeti diğer bazı yönlerden tefsir etmektedir. Sebeb-i nüzûlün öncelikle verilmesi âyetteki müphemliği gidermektedir. Allah’ın âyetleri hakkında tartışanların kim olduğu ve tartışılan âyetin (konunun) ne olduğu böylece ortaya çıkmaktadır;

" قال الكلبي ومقاتل يعني اليهود والنصارى يجادلون في الدجال وذلك أنهم يقولون إن صاحبنا يبعث

في آخر الزمان وله سلطان فيخوض البحر وتجري معه الأنهار ويرد علينا الملك فنزل " إن الذين يجادلون

“Kelbî ve Mukâtil Dedi: Bunlar Yahudi ve Hıristiyanlardır. Deccal hakkında tartışıp şöyle diyorlardı, “Bizim sahibimiz kıyamete yakın bir zamanda gönderilecektir. Elinde büyük bir kudret ve kuvvet olacak denizler ve nehirler onunla akacaktır. Yeryüzünün hâkimiyetini bize verecektir.” Onların bu sözleri üzerine bu âyet nazil oldu.”¹⁶³

ÖRNEK 2:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَعْلَبُونَ

“Kâfirler dediler ki: Şu Kur’ân okunduğunda onu dinlemediğiniz gibi yaygara koparıp anlaşılmasını da engelleyin. Ancak böyle yaparak onu bastırmayı umabilirsiniz.”¹⁶⁴

es-Semerkandî âyeti tefsir etmeden önce sebeb-i nüzûlünü şöyle vermektedir:

¹⁶² el-Mümin, 40/56.

¹⁶³ es-Semerkandî, *age.*, III, 171

¹⁶⁴ Fussilet, 41/26.

نزلت الآية في أبي جهل وأصحابه فإنه قال إذ تلى محمد القرآن فارفعوا أصواتكم بالأشعار والكلام

في وجوههم حتى تلبسوا عليهم

“Âyet, Ebû Cehil ve arkadaşları hakkında nazil oldu, çünkü Ebû Cehil arkadaşlarına şöyle diyordu; “Muhammed (s.a.v.) Kur’ân okuduğu zaman, siz de şiirlerle güzel sözlerle onlara karşı seslerinizi yükseltip onları bastırın.”¹⁶⁵

2- Nüzûl Sebebini, Âyeti Tefsir Ettikten Sonra Vermesi:

Daha önce de belirttiğimiz gibi es-Semerkindî, ayetlerin anlaşılması noktasında nüzûl sebebinin ikinci plana düştüğü durumlarda, nüzûl sebeplerini ayetleri tefsir ettikten sonra vermektedir. Bu başlık altında tefsirinin bu yönünü bazı örneklerle göstermeye çalışacağız. Örneğin es-Semerkindî, Fetih suresi 1. âyetin sebab-i nüzûlünü, âyette geçen “Fetih” kelimesini tefsir ettikten sonra nakletmektedir. Çünkü ayetin anlaşılmasını sağlayacak öncelikli husus “Fetih” kelimesinin tam olarak ne anlama geldiğidir. es-Semerkindî “Fetih” kelimesini “Hz. Peygamber (s.a.v.)’e verilen İslam nimeti ve ona verilen risalet vazifesi” olarak tefsir etmektedir. Daha sonra âyetin sebab-i nüzûlünü şöyle vermektedir.

ÖRNEK 1:

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا

“Biz Sana aşikâr bir fetih ihsan ettik.”¹⁶⁶

“Mukâtil dedi: Mekke’de Ahkaf suresinin, “Dünya hayatında benim ve sizin başınıza neler geleceğini bilemem” âyeti nazil olunca, müşrikler şöyle diyerek alay ediyorlardı: “Kendisine ve kendisine tabi olanlara ne olacağını bilmeyen birisine niçin tâbi oluyorsunuz?” Medine’ye gelince bu sefer de münafıklar aynı şekilde konuşmaya başladılar. Allah Teâlâ bu sözler yüzünden müminlerin kalplerinde oluşan hüznü, kâfirlerin kalplerinde oluşan sevinci bildiği için bu âyeti indirdi.”¹⁶⁷

¹⁶⁵ es-Semerkindî, *age.*, III, 182.

¹⁶⁶ el-Fetih, 48/1.

¹⁶⁷ es-Semerkindî, *age.*, III, 249.

ÖRNEK 2:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ...

“Görmez misin ki Allah göklerde ne var, yerde ne varsa bilir?”¹⁶⁸

es-Semerkandî burada da önce âyeti değişik yönlerden tefsir etmekte sonra da bu âyetin sebab-i nüzûlünü şöyle vermektedir;

وذلك أن نفرا كانوا يتناجون عند الكعبة قال بعضهم لبعض لا ترفعوا أصواتكم حتى لا يسمع رب

محمد صلى الله عليه وسلم

“Bazı insanların Kâbe'nin yanında Müslümanlar aleyhinde konuşurken birbirlerine “Sesinizi yükseltmeyin ki Muhammed (s.a.v.)’in Rabbi duymasın.” demeleri üzerine bu âyet nazil oldu.” Ayrıca es-Semerkandî, bunların münafık ve Yahudiler olduğunu anlatan ikinci bir rivâyeti de zikretmektedir.¹⁶⁹

3- Bir Surenin Tamamı İçin Sebeb-i Nüzûl Vermesi:

es-Semerkandî, çok fazla olmamakla beraber, bir surenin tamamı için genel bir nüzûl sebebi vermeyi caiz görmektedir. Bunu daha çok kısa sûrelerin tefsîrinde yapmaktadır. Bununla beraber uzun surelerden Yusuf suresi için genel bir nüzûl sebebi olduğuna dair bazı nakiller vermektedir. Ayrıca Enfâl suresinin nüzûlüne Bedir Savaşı'nda elde edilen ganimet mallarının taksimi konusunun sebep olduğuna dair bir görüşün olduğunu nakleden es-Semerkandî, bu olayın bu surenin tamamı için değil de bazı ayetleri için sebep teşkil ettiği görüşündedir. Bununla birlikte Yusuf suresi için vermiş olduğu muhtemel nüzul sebeplerini bu surenin tamamı için kabul etmektedir;

ÖRNEK 1:

الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ * إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ * نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ

بِمَا أُوحِيَإِنَّا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ

“Elif, Lâm, Râ. Bunlar, hakkı açıklayan, Haktan geldiği âşikâr olan Kitabın âyetleridir.”

“Düşünüp manasını anlamanız için Biz, onu Arapça bir Kur’ân olarak indirdik.”

¹⁶⁸ el-Mücâdele suresi 58/7. Âyet.

¹⁶⁹ es-Semerkandî, *age.*, III, 335.

“Biz, bu Kur’ânı sana vahy etmekle, geçmiş ümmetlerin haberlerini en güzel şekilde beyan ediyoruz. Şu bir gerçek ki daha önce senin bundan hiç haberin yoktu.”¹⁷⁰

es-Semerkandî Yusuf suresinin ilk üç âyetini tefsir ederken surenin sebab-i nüzûlü hakkında birkaç görüşten bahsetmektedir.

es-Semerkandî’nin bu ayet için naklettiği nüzûl sebebi rivayetlerinden biri şöyledir;

وذلك أن المسلمين قالوا لسلمان أخبرنا عن التوراة فإن فيها العجائب فأنزل الله تعالى " نحن نقص عليك

أحسن القصص " في هذا القرآن ويقال لا يصح هذا لأن سلمان أسلم بالمدينة وهذه السورة مكية...

“Sahabiler Selman-ı Farisi’ye; “Bize Tevrat’tan bahset. Muhakkak onda garip ve güzel haberler vardır” dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu kıssayı inzal buyurdu. Denildi ki, bu rivayet sahih değildir, çünkü Selman Medine’de Müslüman oldu, oysa bu sûre Mekke’de nazil oldu...” es-Semerkandî bu rivayetten hemen sonra başka bir görüşü nakletmektedir;

ولكن أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم تمنوا نزول سورة عليهم لا يكون فيها أمر ونهي

وأحكام وحدود فنزلت هذه السورة

“Sahabiler, içinde emir, nehiy ve ahkâm olmayan bir surenin nazil olmasını istediler. Bunun üzerine bu sure nazil oldu.” Ayrıca es-Semerkandî, diğer bir görüş olarak da şunu nakletmektedir. Denildi ki: “Yahudiler, Tevrat’ta Yusuf (a.s.) kıssasının geçmesinden dolayı gururlanıyorlardı, bu sure onların gururlanmalarına karşılık olarak nazil olmuştur.”¹⁷¹

ÖRNEK 2:

قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ * وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ * وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَّا عَبَدْتُمْ * وَلَا أَنْتُمْ

عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ * لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ

“De ki: Ey kâfirler! Ben sizin ibadet ettiklerinize ibadet etmem. Siz de benim ibadet ettiğime ibadet etmiyorsunuz. Ben sizin ibadet ettiklerinize asla ibadet edecek

¹⁷⁰ Yusuf, 12/1-3.

¹⁷¹ es-Semerkandî, *age.*, II, 149.

değilim. Siz de benim ibadet ettiğime ibadet etmezsiniz. O halde sizin dininiz size, benim dinim bana.”¹⁷²

es-Semerkindî, bu surenin nüzûl sebebine ilişkin olarak Mukâtil b. Süleyman, Kelbî ve kaynağını belirtmediği iki görüşle beraber dört rivâyet nakletmektedir. Bunlardan birinci rivâyeti şöyle vermektedir;

وذلك أن قريشاً قالوا للنبي صلى الله عليه وسلم إن يسرك أن تتبعك أما وترجع إلى ديننا أما

فنزلت هذه السورة

“Kureyşliler Hz. Peygamber (s.a.v.)’e şöyle dediler, “Eğer kabul edersen bir seneliğine dinimizi bırakıp senin dinine ittiba edelim, bir sene de sen dinini bırakıp bizim dinimize ittiba et”. Onların bu teklifi üzerine bu sure nazil oldu.”¹⁷³

ÖRNEK 3:

وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا * فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا * فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا * فَأَأْتِرْنَ بِهِ نَقْعًا * فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا...

*“Gazilerin nefes nefese koşan, Koşarken turnaklarıyla kıvılcımlar saçan, Sabah erkenden baskın yapan, O esnada tozu dumana katan, Derken düşman kuvvetinin ortasına dalan atlarına yemin ederim ki...”*¹⁷⁴

es-Semerkindî, bu surenin nüzûl sebebini şöyle vermektedir;

قول الله تبارك وتعالى " والعاديات ضبحا " قال مقاتل وذلك أن النبي صلى الله عليه وسلم بعث سرية إلى

بني كنانة واستعمل عليهم المنذر بن عمرو فأبطأ عليه خبرهم فاغتم لذلك فنزل عليه جبريل عليه السلام بهذه

السورة يخبر رسول الله صلى الله عليه وسلم ويعلمه عن حالهم

“Mukâtil dedi: Nebi (s.a.v.), Münzir b. Amr komutasında Kinane oğullarına bir seriyye gönderdi. Haberleri gecikti, Hz. Peygamber (s.a.v.) bu durumdan mahzun oldu. Cebrail (as) bu sure ile nazil oldu ve onların durumundan Hz. Peygamberi haberdâr etti.”¹⁷⁵

¹⁷² Kafirûn Suresi, 109/1-6.

¹⁷³ es-Semerkindî, *age.*, III, 520.

¹⁷⁴ el-Adiyat suresi, 100/1-5.

¹⁷⁵ es-Semerkindî, *age.*, III, 502.

B- Âyetler İçin Verdiği Sebeb-i Nüzûllerin Sayısı

es-Semerkandî'nin her âyet için nüzûl sebebi nakletmediğini müşahede etmekteyiz. Dolayısıyla es-Semerkandî'nin her âyetin mutlaka bir nüzûl sebebi olduğuna dair bir düşünce içinde olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bununla birlikte es-Semerkandî, bazen âyetler için bir rivâyet verirken, bazen bu sayı beşe veya altıya kadar çıkabilmektedir.

Bu hususların caiz olup olmadığı konusunda âlimler arasında ihtilaf vardır. Örneğin, aynı zamanda meydana gelmiş birkaç olay üzerine bir âyet nazil olabilir. Dolayısıyla o âyetle ilgili birbirinden farklı birden fazla nüzûl sebebi nakledilebilir. Bu tür nakillerin arasını cem etmek daha kolaydır.¹⁷⁶

Bununla birlikte farklı zamanlarda meydana gelmiş birbirinden farklı birkaç olayın bir âyetin nüzûl sebebi olarak gösterildiği durumlar da mevcuttur. Böyle bir durumda rivâyetlerin kaynağına ve sıhhat derecelerine bakmak ve daha sâhîh olanı tercih etmek gerekir.¹⁷⁷ Sıhhat dereceleri aynıysa ravinin kullandığı tabirlere bakmak lazımdır.¹⁷⁸ Birisi duyduğunu diğeri gördüğünü söylüyorsa, gördüğünü söyleyene itibar edilir. Şâyet rivâyetler her yönden aynı değerde ise, o zaman da âyetin iki defa nazil olduğu kabul edilebilir.¹⁷⁹ Zerkeşî bir âyetin mükerrer inişinin caiz olduğunu kabul etmektedir.¹⁸⁰ Bu kıstasları çoğaltmak mümkündür.¹⁸¹ Bu başlık altında es-Semerkandî'nin bu hususlara yaklaşımının ne olduğunu örnekleriyle göstermeye çalışacağız.

1- Bir Âyet İçin Bir Nüzûl Sebebi Zikretmesi:

es-Semerkandî, tefsîrinde bazen bir ayet için bir nüzûl sebebi verir hatta bazı durumlarda ayetlerin sadece nüzûl sebebini verir, başka hiçbir noktaya temas etmeden diğeri ayetin tefsirine geçer.

¹⁷⁶ Ebû Şehbe, *age.*, 148-149.

¹⁷⁷ Ebû Şehbe, *age.*, 145-146.

¹⁷⁸ Ebû Şehbe, *age.*, 147.

¹⁷⁹ Ebû Şehbe, *age.*, 150.

¹⁸⁰ ez-Zerkeşî, *age.*, I, 29-32; Ebû Şehbe, *age.*, 150.

¹⁸¹ es-Suyutî, *İtkan*, I, 92-109; ez-Zerkeşî, *age.*, I, 22-34; Ebû Şehbe, *age.*, 145-154.

ÖRNEK 1:

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ

“İnsanlardan öylesi vardır ki Allahın rızasını kazanmak için kendini feda eder. Allah da kullarına pek merhametlidir.”¹⁸²

es-Semerkandî, bu âyet için sadece bir sebep-i nüzûl vermektedir. Bu rivayet şöyledir: “İbn Abbâs dedi: “Bu âyet Suheyb b. Sinan Rumî hakkında nazil oldu. Müşrikler, Yasir b. Ammar, Sümeyye, Habbab b. Eret ve Suheyb b. Sinan gibi yaşlı, zayıf ve fakir Müslümanlara işkence ediyorlardı. Suheyb b. Sinan malı mülkü olan yaşlı bir kimseydi. Müşriklere şöyle dedi: “Ben yaşlı biriyim, sizinle de olsam düşmanlarınızla da olsam size bir zarar veremem, ben size malımı mülkümü vereyim, beni dinimde serbest bırakın sizden dinimi satın alayım dedi.” Bunu kabul ettiler. Sadece kendisine yolculuk esnasında yetecek kadar malından verip Medine’ye gitmesine müsaade ettiler. Medine’ye ulaştığında Ebû Bekir (r.a.) ile karşılaştı. Ebû Bekir (r.a.) ona ticaretinde kazançlı çıktığını söyleyince, neler olduğunu sordu. Ebû Bekir (r.a.) ona hakkında âyet nazil olduğunu söyledi.”¹⁸³

ÖRNEK 2:

ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ مِّنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ

الْأُنثَيَيْنِ نَبَّؤُنِي بِعِلْمٍ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Sekiz çift davar yarattı: koyundan iki, keçiden iki. De ki: İki erkeği mi haram kıldı, yoksa iki dişi mi? Yoksa iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram kıldı? Eğer iddianızda haklı iseniz bilgiye ve belgeye dayanarak haber verin bana!”¹⁸⁴

es-Semerkandî, bu âyetin nüzûl sebebi olarak da tek rivâyet vermektedir. Bunu şöyle ifade etmektedir:

نزلت الآية في مالك بن عوف وأصحابه حيث قالوا " ما في بطون هذه الأنعام خالصة لذكورنا

ومحرم على أزواجنا

¹⁸² el-Bakara, 2/207.

¹⁸³ es-Semerkandî, *age.*, I, 196.

¹⁸⁴ el-En’am, 6/143.

“Âyet Malik b. Avf ve arkadaşları hakkında nazil oldu ki onlar: “Şu hayvanların karnındaki yavrular sadece erkeklerimiz içindir, kadınlarımıza haramdır” diyorlardı.”¹⁸⁵

2-Bir Âyet İçin İki Nüzûl Sebebi Zikretmesi:

Ayetler için birden fazla nüzûl sebebi verme noktasında es-Semerkindî'nin izlemiş olduğu metodun özelliklerinden birisi de, bir ayet için iki rivayet vermesidir. Bunu tefsîrinin birçok yerinde görmek mümkündür. es-Semerkindî'nin vermiş olduğu rivayetler bazı ayetlerin tefsîrinde birbirine aykırı olsa da, çoğu yerde aynı ayet için aynı doğrultuda rivayetler nakletmektedir.

ÖRNEK 1:

أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ

عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا

“Onların tanrılaştırıp yalvardıkları kimseler, “Ne yapsam da O’na daha yakın olsam?” diye Rablerine vesile ararlar. Onun rahmetini arar, azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı gerçekten korkunçtur.”¹⁸⁶

es-Semerkindî, bu âyetin nüzûl sebebi olarak iki görüş zikretmektedir:

a. “Ameş, İbrahim’den rivâyetle Abdullah İbn Mes’ûd’un şöyle dediğini rivâyet etti: Bazı insanlar cinlerden bir kavme tapıyorlardı. O cin kavmi iman etti fakat onlara tapan insanlar küfürleri üzere kaldılar. Bunun üzerine Allah bu âyeti inzal buyurdu. Âyette geçen “Ne yapsam da O’na daha yakın olsam?” diye Rablerine vesile ararlar. Onun rahmetini arar, azabından korkarlar.” İman eden cinleri ifade etmektedir. Cinlere tapanlar da İbn Abbâs (r.a.)’ın bir önceki âyette geçen ifadesiyle Huza’a kabilesinden bazı insanlardır.”

وروى الأعمش عن إبراهيم عن عبد الله بن مسعود أنه قال كان ناس من الإنس يعبدون قوما

من الجن فأسلم الجن وبقي الإنس على كفرهم فأنزل الله " أولئك الذين يدعون

b. “İmam-ı Süddî Ebû Sâlih’ten rivâyetle İbn Abbâs’ın şöyle dediğini rivâyet etti: Kendilerine ulûhiyet isnat edilenler Hz. İsa (a.s.), Üzeyr (a.s.) ve Meleklerdir. Bunlara ulûhiyet isnat edenler Huza’a kabilesinden bazı insanlardır.”¹⁸⁷

¹⁸⁵ es-Semerkindî, *age.*, I, 519.

¹⁸⁶ el-İsra, 17/57.

¹⁸⁷ es-Semerkindî, *age.*, II, 273.

وروى السدي عن أبي صالح عن ابن عباس أنه قال " أولئك الذين يدعون " عيسى وعزيرا والملائكة

es-Semerkandî, bu âyeti tefsir ederken, ayette geçen (أولئك) kelimesini “yani melekler” diyerek tefsir etmektedir.

ÖRNEK 2:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُدْعُونَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّى

فَرِيقٌ مِّنْهُمْ وَهُمْ مُّعْرِضُونَ

“Baksana o kendilerine Kitaptan bir pay verilenlere! Aralarında hakem olması için Allahın kitabına davet ediliyorlar da, sonra onlardan bir grup yüz çevirerek dönüp gidiyorlar.”¹⁸⁸

es-Semerkandî, bu âyet için de iki nüzûl sebebi vermektedir:

a. “Mukâtil b. Süleyman: Ka’b b. Eşref ve Yahudilerden bir gurup hakkında nazil oldu. Yahudiler, “en doğru yol bizimdir, Allah Musa (a.s.)’dan sonra da bir peygamber göndermemiştir” demişlerdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara, “Size söylediklerimin hak olduğunu biliyorsunuz, haydi Tevrat’ı çıkarın da bakın” deyince bundan çekindiler. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”

b. “İmam-ı Kelbî: Bu âyet, zina eden Hayberli iki Yahudi hakkında nazil oldu. Zinanın Tevrat’taki hükmü recim idi. (recm cezasından kurtulmak için) Hz. Peygamber (s.a.v.)’in hüküm vermesini istediler. Fakat Hz. Peygamber (s.a.v.) de recm edilmelerine hükmetti. “Allah’ın hükmü bu değildir dediler.” Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) onların kendi kitaplarına göre cezalandırılmalarını istedi ve Yahudi âlimlerinden Fedek’te ikamet eden, aynı zamanda kör olan İbn Suriyâ’yı çağırarak zinanın Tevrat’taki hükmünü sordu. Peygamberimiz ona yemin verdiği için, zinanın Tevrat’taki hükmünü gizlemeyerek recm olduğunu söyledi. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi.”¹⁸⁹

es-Semerkandî, bu âyette geçen “Kitaptan bir pay verilen” kişileri “Tevrat’tan pay verilenler olarak” tefsir ettikten sonra bu iki rivâyeti nakletmektedir.

3- Âyetler İçin İkidenden Fazla Nüzûl Sebebi Vermesi:

Ayetler için birden fazla nüzûl sebebi verme noktasında, es-Semerkandî’nin izlemiş olduğu metodun göze çarpan bir diğer özelliği de bir ayet için üç, dört, beş ve

¹⁸⁸ Al-i İmran, 3/23.

¹⁸⁹ es-Semerkandî, *age.*, I, 256.

altı nüzûl sebebi nakletmesidir. es-Semerkandî, çok sayıda vermiş olduğu rivayetler arasında genellikle görüş belirtmemektedir. Görüşünü belirttiği yerlerde ise diğer rivayetlerin doğruluğu veya yanlışlığı noktasında genellikle herhangi bir değerlendirmede bulunmamaktadır.

ÖRNEK 1:

وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ

وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا

“Kim Allaha ve Resûlüne itaat ederse işte onlar, Allah’ın nimetlerine mazhar ettiği nebiler, siddîkler, şehidler, sâlih kişilerle beraber olacaklardır. Bunlar ne güzel arkadaşlardır!”¹⁹⁰

es-Semerkandî, bu âyetin nüzûl sebebi hakkında üç rivâyet nakletmektedir:

a. “Kelbî’nin rivâyetine göre; Bu âyet Hz. Peygamber (s.a.v.)’in kölesi Sevban (r.a.) hakkında nazil oldu. Sevban, Hz. Peygamberi o kadar çok severdi ki bir an bile ayrı kalmaya dayanamazdı. Bundan dolayı rengi sarardı ve bedeni zayıfladı. Hz. Peygamber (s.a.v.) ona: “Rengin neden soldu? Hasta mısın?” diye sordu. Sevban, (r.a.) “Hayır, hasta değilim. Fakat seni görmediğim zaman çok büyük bir ıstırap içine düşüyorum. Seni tekrar görünceye kadar böyle oluyorum. Ahireti düşünüyorum da, ya seni orada göremezsem hâlim nasıl olur.” Dedi, bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”

b. “Dahhâk’ın rivâyetine göre; Hz. Peygamberin (s.a.v.) ashabından bazıları şöyle dedi, “Ey Allah’ın Nebisi, cennette birbirimizi görecek miyiz? Sen bizden daha faziletlisin, peygamberlik derecesinden dolayı seni göremeyiz.” Dediler. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”

c. “Şa’bî’nin rivâyetine göre; Bu âyetin nüzûl sebebi şudur, ensardan bir adam Hz. Peygamber (s.a.v.)’e gelerek şöyle dedi, “Ya Rasûlullah (s.a.v.), sana olan muhabbetim kendime, çocuklarıma ve aileme olan muhabbetimden daha fazladır, gelip de seni görmediğim zaman hiç şüphesiz hasretinden öleceğim” dedi ve ağlamaya başladı. Hz. Peygamber niçin ağladığını sordu. Adam şöyle dedi, “Sen, hem senin hem de bizim öleceğimizi söyledin, sen peygamberlerin arasına gideceksin, biz ise sensiz cennete

¹⁹⁰ en-Nisa, 4/69.

gireceğiz.” Hz. Peygamber (s.a.v.) adama cevap vermedi, bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti inzal etti.”¹⁹¹

ÖRNEK 2:

مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ

بِالْكَفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِّنَ اللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“Kalbi imanla dolu olarak mutmain iken dini inkâr etmeye zorlanıp da yalnız dilleriyle inkâr sözünü söyleyenler hariç, kim imanından sonra Allah’ı inkâr ederek gönlünü inkâra açar, göğsüne küfrü yerleştirirse, onlara Allah tarafından bir gazap, hem de müthiş bir azap vardır.”¹⁹²

es-Semerkindî, bu âyetin nüzûl sebebi olarak dört görüşten bahsetmektedir. Bunlardan birincisi kendisinin görüşüdür:

a. Kendisinin görüşü; “Âyette geçen “Kalbi imanla dolu olarak mutmain iken dini inkâr etmeye zorlanıp da yalnız dilleriyle inkâr sözünü söyleyenler.” Ammar b. Yasir ve arkadaşlarıdır.”

b. İkinci görüş; “Bu âyetin nüzûl sebebi şudur, “Mekkeli bazı insanlar iman ederek muhacir olarak yola çıktılar, fakat Kureyşliler yollarını kesip onlara işkence edip zorla küfür sözlerini söylediler” bunun üzerine bu âyet nazil oldu. Mücahid’in görüşü de bununla aynıdır.”

c. Katâde’nin görüşü; “Beni Muğire’den bazı müşrikler, Ammar b. Yasir’i alıp Meymune kuyusuna attılar ve akşama kadar onu orada tuttular. Muhammed’i inkâr etmesini ve Allah’a şirk koymasını istediler, O da kalbi iman ile dolu olduğu halde dili ile onların dediğini yaptı. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”

d. Mukâtil b. Süleyman’ın görüşü; “İbn Hadrami’nin kölesi Cebr Müslüman oldu, bunun üzerine İbn Hadrami onu tutup, önce Yahudi olduğunu söyleyip, sonra da kendi dinlerine döndüğünü söyletinceye kadar ona işkence etti. Âyet bunun üzerine nazil oldu.”¹⁹³

¹⁹¹ es-Semerkindî, *age.*, I, 367.

¹⁹² en-Nahl, 16/106.

¹⁹³ es-Semerkindî, *age.*, II, 252.

4- Âyetin bir kısmı için Bir Nüzûl Sebebi Zikredip Diğer Kısmı İçin Başka Bir Nüzûl Sebebi Zikretmesi:

Bilhassa metni uzun ayetlerin tefsirinde es-Semerkandî'nin bu ayetlerin başındaki, ortasındaki ve sonundaki kısımları için birbirinden farklı nüzûl sebepleri verdiği görülmektedir. Bazı yerlerde ayetlerin farklı kısımları için hem birden fazla hem de birbirinden farklı rivayetler verilmektedir. Ayrıca ayetlerin, nüzûl sebebi dışında kalan nasih-mensuh, mekki-medeni, kıraât farklılıkları gibi diğer konularda da tefsir edilmesiyle iç içe geçmiş bir yapı ortaya çıkmaktadır. Bu durum es-Semerkandî'nin genel metodunu yansıtan örneklerin başında gelmektedir.

ÖRNEK 1:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِبُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبُرْ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبُرْمَانَ

اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Sana hilalleri sorarlar. De ki: Onlar insanlar için; özellikle hac için vakit ölçüleridir. Evlere arka taraftan girmeniz fazilet değildir. Asıl fazilet, haramlardan sakınan, muttaki insanın gösterdiği fazilettir. Öyleyse evlere kapılardan girin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki umduğunuza kavuşasınız.”¹⁹⁴

es-Semerkandî, bu âyetin, “Sana hilalleri sorarlar. De ki: Onlar insanlar için; özellikle hac için vakit ölçüleridir.” Kısmı için iki nüzûl sebebi nakledip, âyetin diğer kısmı için ise yine iki ayrı rivâyet nakletmektedir. Âyetin birinci kısmı için verdiği rivâyetlere bakalım:

a. “Dahhâk âyetin anlamı hakkında dedi: Bazı kimseler Hz. Peygamber (s.a.v.)’e ayın hareketlerini, şeklinin değişmesini, yani büyüüp küçülmesinin hikmetini sordular. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”

b. “İbn Abbâs dedi: Bu âyet Mu’az b. Cebel ile Sa’lebe el-Ensari hakkında nazil oldu. Bu ikisi Hz. Peygamber (s.a.v.)’e sordular: “Ya Rasûlullah! Bu aya ne oluyor ki, başta doğduğu zaman bir ip gibi ince iken, sonra çoğalıp iyice büyüyor. Sonra azalıp eski haline dönüyor. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”

es-Semerkandî, âyetin, “Evlere arka taraftan girmeniz fazilet değildir. Asıl fazilet, haramlardan sakınan, muttaki insanın gösterdiği fazilettir. Öyleyse evlere kapılardan

¹⁹⁴ el-Bakara, 2/189.

girin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki umduğunuza kavuşasınız." mealindeki bu kısmı için de iki rivâyet vermektedir:

a. "Dahhâk dedi: Bu, kafirlerin hac mevsiminde evlerine kapılarında girmemeleri hakkındadır. Evlerinin üstünden bir delik açıp ihramlı iken oradan evlerine girip çıkarlardı. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu."

b. "İbn Abbâs dedi: Cahiliye döneminde ve İslam'ın ilk yıllarında Araplardan bir kimse hacdan önce ihrama girdiği zaman, şehirli ise yani evi barkı olan biriye, evinin kapısından girmez evin arkasından açtığı bir delikten eve girip çıkardı. Çölde ikamet eden bedeviler ise çadırlarının arkasından girip çıkarlardı.¹⁹⁵ Bu âyet bu hususta nazil olmuştur."¹⁹⁶

ÖRNEK 2:

وَالَّذِينَ يَبْتِغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَلَيْسَتَنَّغْفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ
تُكْرَهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَأَتَوْهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ وَلَا فَكَايَتِهِمْ إِنْ
الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهْنَنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ لَتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ

"Evlenme imkânı bulamayanlar ise, Allah lütfu ile onların ihtiyaçlarını giderinceye kadar iffetli kalmaya çalışsınlar. Eliniz altındaki köle ve cariyelerinizden mükâtebe yapmak isteyenler olursa ve siz de onlarda liyakat görürseniz mükâtebe yapınız. Allah'ın size ihsan ettiği maldan siz de onlara veriniz. Mecburi hizmet bedellerini ödemelerine yardım ediniz. Dünya hayatının geçici metaini elde etmek için, sakın cariyelerinizi fuhşa zorlamayın, hele iffetli olmak isterlerse. Her kim onları fuhşa zorlarsa, bilinmelidir ki zorlanmalarından sonra, Allah kendileri hakkında Gafurdur, Rahimdir."¹⁹⁷

es-Semerkindî, bu âyette geçen, "Eliniz altındaki köle ve cariyelerinizden mükâtebe yapmak isteyenler." kısmının nüzûl sebebini şöyle naklediyor:

"İbn Abbâs dedi: Sahabiden bir zat olan Huveytib'in Sabih isminde bir kölesi vardı. Hürriyetine kavuşmak için sahibinden kendisiyle bir sözleşme yapmasını istedi. Huveytib bundan çekindi. Bunun üzerine bu âyetin bu kısmı nazil oldu."

¹⁹⁵ es-Suyutî, *et-Tevşih Şerh'u-l Câmi'u-s Sâhih*, VI, 2767-2768, (4512. Hadis-i Şerif, ravileri farklı, hadis metni ise yakın benzerlikte.)

¹⁹⁶ es-Semerkindî, *age.*, I, 187-188.

¹⁹⁷ en-Nur, 24/33.

es-Semerkindî, yine bu âyetin, “*Dünya hayatının geçici metaini elde etmek için, sakın cariyelerinizi fuhşa zorlamayın, hele iffetli olmak isterlerse.*” kısmının nüzûl sebebini de şöyle nakletmektedir:

“İkrime dedi: Abdullah b. Übey b. Selül’ün, Mu’aze adında bir cariyesi vardı. Abdullah b. Übey para karşılığında zina yaptırtmak suretiyle onu çalıştırıyordu. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Medine’ye gelip daha sonra da zinanın haram kılınmasından sonra, bu cariye zina yapmayı reddetti Abdullah b. Übey ise onu zorladı. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”¹⁹⁸

5- Âyetin Bir Kelimesi İçin Farklı Bir Rivâyet Zikretmesi:

es-Semerkindî’nin nüzûl sebeplerini verirken kullandığı yöntem baktığımız zaman, gözümüze çarpan hususîyetlerden birisi de âyetlerde geçen tek kelime için ayrıca nüzûl sebepleri nakletmesidir.

ÖRNEK 1:

... وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ...

“(Ramazan ayı orucunda) Şafak vakti, günün ağarması gecenin karanlığından fark edilinceye kadar yiyin için.”¹⁹⁹

es-Semerkindî, bu âyeti değişik yönleriyle tefsir edip âyetin diğer kısımları için bazı nüzûl sebepleri verdikten sonra, âyette bulunan (من الفجر) ibaresi için daha farklı bir nüzûl sebebi nakletmektedir;

“Denildi ki: “*Siyah ip beyaz ipten fark edilinceye kadar yiyip için.*” Yani (günün ağarması gecenin karanlığından fark edilinceye kadar yiyin için.) âyeti nazil olduğu zaman bazıları (Ramazanda imsak vaktini tespit etmek için) siyah ve beyaz olmak üzere birer ip alıyorlar ve o iki ip birbirinden fark edilinceye kadar yiyip içiyorlardı. Adiy b. Hatem et-Tai’nin şöyle dediği nakledildi: İmsakı belirlemek için iki ip aldım. Fakat şafak sökünceye kadar siyah ile beyaz tam manasıyla belli olmadı. İmsakın girip girmediğini anlamadım. Hz. Peygamber (s.a.v.)’e gelip durumu haber verdim. Gülümsedi ve âyette geçen ifadelerin, gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığı

¹⁹⁸ es-Semerkindî, *age.*, II, 439.

¹⁹⁹ el-Bakara, 2/187.

olduğunu söyledi.²⁰⁰ Bunun üzerine (مِنْ الْفَجْرِ) ibaresi nazil oldu. Âyetteki teşbihten kaynaklanan müphemlik ortadan kalktı.²⁰¹

ÖRNEK 2:

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَّعْرُوشَاتٍ وَغَيْرِ مَّعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكْلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَانَ مُتَشَابِهًا

وَعَيْرٍ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

“Asmalı - asmasız bağ ve bahçeleri, mahsulleri, çeşit çeşit hurma ve ekinleri, birbirine şekil ve renk yönünden benzer, tat bakımından benzemez tarzda yaratıp yetiştiren hep O’dur. Her biri mahsul verince ürününden yiyin, devşirildiği gün hakkını (öşürünü) da verin, israf etmeyin, çünkü O müsrifleri sevmez.”²⁰²

es-Semerkandî bu âyeti değişik açılardan tefsir edip bazı fikhi hükümlerden de bahsettikten sonra âyette geçen (وَلَا تُسْرِفُوا) ibaresi için iki ayrı nüzûl sebebi nakleder, ibn Abbâs’tan naklettiği rivâyet şöyledir;

" قال ابن عباس رضي الله عنه عمد ثابت بن قيس إلى خمسمائة نخلة فصرمها وقسمها في يوم

واحد فأمسى ولم يكن لأهله شيء فنزل " ولا تسرفوا "

“İbn Abbâs (r.a.) dedi: Sabit b. Kays beş yüz hurma ağacının hepsini tasadduk etmeye yemin etti ve bir gün akşama kadar hepsini tasadduk etti. Ailesine bir şey bırakmadı. Bunun üzerine “israf etmeyin” ibaresi nazil oldu.”²⁰³

6- Birden Fazla Âyet İçin Bir Sebeb-i Nüzûl Vermesi:

es-Semerkandî’nin kullandığı yöntemlerden birisi de birçok âyet için tek nüzûl sebebi vermesidir. es-Semerkandî, aynı suredeki âyetlere ortak nüzûl sebebi verdiği gibi, değişik surelerde bulunan âyetler için de ortak nüzûl sebebi vermektedir. Bundan dolayı biz de bu hususu iki ayrı başlık altında örneklendirmeyi uygun buluyoruz.

²⁰⁰ es-Suyutî, *et-Tevşih Şerhu’l- Câmiu’s-Sâhîh*, VI, 2766, (4510. Hadis-i Şerif)

²⁰¹ es-Semerkandî, *age.*, I, 186.

²⁰² el-En’am, 6/141.

²⁰³ es-Semerkandî, *age.*, I, 519.

a- Aynı suredeki âyet gurupları için ortak nüzûl sebebi vermesi:

es-Semerkindî'nin sebep-i nüzûlleri ele alma noktasında kullanmış olduğu yöntemlerden birisi de aynı suredeki bazı ayet gurupları için tek nüzul sebebi vermesi ve o ayetleri vermiş olduğu nüzûl sebebini dikkate alarak tefsir etmesidir;

ÖRNEK 1:

قُلْ إِنِّي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيمًا مَلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

“De ki: Rabbim beni doğru yola, İbrahim'in dimdik ayakta duran, batıldan uzak, tamamen Hakka yönelmiş tevhit dinine iletti. O, asla müşriklerden olmamıştı.”²⁰⁴

es-Semerkindî, yukarıda metnini ve mealini vermiş olduğumuz En'am suresi 161. âyetten başlayarak surenin sonuna kadar yani 165. âyete kadar, bu beş âyet için bir nüzul sebebi vermektedir. Daha sonra bu beş ayeti hem başka yönlerden hem de yer yer bu nüzûl sebebine temas ederek tefsir etmektedir. Bunu şöyle naklediyor;

قوله تعالى " قل إنني هداني ربي " وذلك أن أهل مكة قالوا له من أين لك هذه الفضيلة وأنت بشر

مثنا فإن فعلت لتطلب المال فاترك هذا القول حتى تعطيك من المال ما شئت فنزل " قل إنني هداني ربي

“Mekkeliler Hz. Peygamber (s.a.v.)'e şöyle dediler, “Bu fazilet sana nereden geliyor? Sen de bizim gibi bir beşersin, eğer amacın mal mülk ise bu davandan vazgeç de sana istediğin kadar mal mülk verelim.” Bunun üzerine En'am suresi 161. âyetin “Rabbim beni doğru yola iletti...” ibareleri nazil oldu. es-Semerkindî, daha sonra yer yer bu nüzûl sebebine atıfta bulunarak, diğer âyetleri tefsir etmektedir.”²⁰⁵

ÖRNEK 2:

وَمِنَ النَّاسِ مَن يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهَ عَلَىٰ مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ

“İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatına dair sözleri senin hoşuna gider. Üstelik sözünün özüne uyduğuna Allah'ı da şahit gösterir. Hâlbuki o düşmanların en yamanıdır.”²⁰⁶

²⁰⁴ el-En'am, 6/161.

²⁰⁵ es-Semerkindî, age., I, 528-529.

²⁰⁶ el-Bakara, 2/204.

es-Semerkandî, Bakara suresi 204. âyetten başlayarak 206. âyete kadar üç âyeti hem gerekli yönlerden tefsir etmekte hem de bu üç âyetin nüzûl sebebini tek bir sebebe bağlı olarak değerlendirmektedir;

قوله تعالى " ومن الناس من يعجبك قوله في الحياة الدنيا " يعني كلامه وحديثه وهو أخنس بن

شريق كان حلو الكلام حلو المنظر فاجر السرير

“İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatına dair sözleri senin hoşuna gider, yani konuşması ve sohbeti senin hoşuna gider, bu kişi Ahnes b. Şurayk’tır. Tatlı dilli ve hoş sohbetli biriydi, aynı zamanda ahlaksızlığı gizli olan biriydi.”

es-Semerkandî âyetin tefsirine böyle bir başlangıç yaptıktan sonra İmam-ı Süddî’den rivâyetle bu nüzûl sebebini biraz daha ayrıntılı bir şekilde nakletmektedir.²⁰⁷

b- Farklı surelerdeki âyetler için tek nüzûl sebebi vermesi:

es-Semerkandî’nin sebab-i nüzûlleri ele alma noktasında çok yaygın bir şekilde kullandığı yöntemlerin başında hiç şüphesiz farklı surelerde bulunan ayetleri aynı nüzûl sebepleri çerçevesinde ele alarak değerlendirmesidir. es-Semerkandî, bilhassa anlam ve içerik yönünden aynı olan veya birbirine benzeyen farklı surelerdeki ayetleri, ya atıfta bulunarak ya da doğrudan ele almak suretiyle birlikte tefsir etmektedir.

ÖRNEK 1:

وَحَلَالٌ أَبْنَانُكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ

مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ

“...Keza öz oğullarınızın eşleri (ile evlenmeniz haram kılındı)”²⁰⁸

“Muhammed içinizden hiçbir erkeğin babası değildir...”²⁰⁹

es-Semerkandî, Nisa suresinin 23. âyetinin yukarıda vermiş olduğumuz son kısmını tefsir ederken, hem bu kısmın hem de Ahzâb suresi 40. âyetin nüzûl sebeplerini tek bir sebebe bağlamaktadır. Bu da şöyledir;

وتبنى رسول الله صلى الله عليه وسلم زيد بن حارثة فتزوج زيد بن حارثة امرأة ثم طلقها فتزوجها رسول

الله صلى الله عليه وسلم فعيه المشركون بذلك وقالوا تزوج امرأة ابنه فنزل قوله تعالى " ما كان محمد أباً أحد

²⁰⁷ es-Semerkandî, *age.*, I, 195-196.

²⁰⁸ en-Nisa, 4/23.

²⁰⁹ el-Ahzâb, 33/40.

من رجالكم " وذكر في هذه الآية فقال " وحلائل أبنائكم الذين من أصلابكم " لكي لا يظن أحد أن امرأة الابن المتبنى تحرم عليه

“Hz. Peygamber (s.a.v.) Zeyd b. Harise’yi evlat edinmişti. Zeyd’i bir kadınla (Zeyneb bnt. Cahş) evlendirdi. Daha sonra Zeyd onu boşayınca Hz. Peygamber (s.a.v.) onunla evlendi. Müşrikler bu durumdan dolayı Hz. Peygamber (s.a.v.)’i ayıpladılar ve oğlunun hanımıyla evlendi dediler. Bunun üzerine Ahzâb suresinin “*Muhammed içinizden hiçbir erkeğin babası değildir*” âyeti nazil oldu ve Nisa suresinin 23. âyetinde de “*öz oğullarınızın eşleri ile evlenmeniz haram kılındı*” ibaresini zikretti ki hiç kimse evlatlıklarının hanımlarını kendilerine haram olduğunu zannetmesin.”²¹⁰

ÖRNEK 2:

إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ

“Ancak tevbe eden, iman edip makbul ve güzel işler yapanlar (cennete girecekler.)”²¹¹

“Şu muhakkak ki Allah Kendisine şirk koşulmasını affetmez, ama bunun altındaki diğer günahları (dilediği kimse hakkında) effeder.”²¹²

“De ki: "Ey çok günah işleyerek kendi öz canlarına kötülük etmede ileri giden kullarım! Allahın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz.”²¹³

es-Semerkandî, bu üç âyetin nüzûl sebebini Hz. Peygamber (s.a.v.) ile Vahşi (r.a.) arasında cereyan eden bir olay çerçevesinde ele alarak şöyle nakletmektedir;

نزلت الآية في شأن الوحشي قاتل حمزة وذلك أن الناس لما التقوا يوم أحد وقد جعل الوحشي

حرا إن قتل حمزة فقتله لم يوف له فلما قدم مكة ندم على صنيعه الذي صنع هو وأصحابه معه فكتبوا

إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم كتابا

²¹⁰ es-Semerkandî, *age.*, I, 344.

²¹¹ Meryem, 19/60.

²¹² en-Nisa, 4/48.

²¹³ ez-Zümer, 39/53.

“Bu âyet (Nisa 48) Hz. Hamza’yı öldüren Vahşi hakkında nazil oldu. Uhud savaşında Hz. Hamza’yı öldürmesine karşılık olarak ona hürriyetini vereceklerini söylediler. O da öldürdü. Fakat ona verdikleri sözü yerine getirmediler. Mekke’ye döndüklerinde Vahşi ve arkadaşları birlikte yaptıkları bu işten dolayı pişman oldular. Hz. Peygamber (s.a.v.)’e bir mektup yazıp, ‘Yaptığımız işten çok pişman olduk, fakat senin yanına gelmekten bizi alıkoyan bir husus var, sen Mekke’de iken *‘Onlar, Allahla beraber başka bir tanrıya yalvarmazlar. Allah'ın muhterem kıldığı bir canı haksız yere öldürmezler ve zina etmezler...’* ‘Kıyamette, o büyük duruşma gününde cezası katmerli olur...’ (Furkan 68-69)’ dediğini işittik. Hâlbuki biz Allah’a şirk de koştuk, haksız yere cana da kıydık, zina da yaptık. Sana tabi olmak istiyoruz fakat bu âyetler bize engel oluyor.’ Vahşi’nin bu mektubu üzerine *‘Ancak tevbe eden, iman edip makbul ve güzel işler yapanlar cennete girecekler.(Meryem 60)’* mealindeki âyet nazil oldu. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu âyeti yazıp Vahşi ve arkadaşlarına gönderdi. Vahşi ve arkadaşları bu âyeti okuyunca, yeniden bir mektup yazdılar ve ‘Bu şart bize ağır geldi, amel-i Sâlih işleyememekten korkuyoruz’ dediler. Bunun üzerine *“Şu muhakkak ki Allah Kendisine şirk koşulmasını affetmez, ama bunun altındaki diğer günahları dilediği kimse hakkında effeder. (Nisa 48)”* mealindeki âyet nazil oldu. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu âyeti de onlara gönderdi. Bu âyeti okudular ve bir mektup daha gönderip “Bu âyette de aynı şart var, bu âyetin gereğini yerine getirememekten korkuyoruz.” Dediler. Bunun üzerine *“De ki: Ey çok günah işleyerek kendi öz canlarına kötülük etmede ileri giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz. Allah dilerse bütün günahları mağfiret eder. (Zümer 53)”* âyeti nazil oldu. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu âyeti de onlara gönderdi. Bu âyeti okuyunca bunun önceki âyetlerden daha geniş olduğunu gördüler. Arkadaşlarıyla beraber İslam’a girdiler.”²¹⁴

C- Birden Fazla Verdiği Nüzûl Sebeplerini Tercih Edip Etmeme

Noktasındaki Yaklaşımı

es-Semerkindî’nin çok sayıda vermiş olduğu rivayetlere yaklaşımını iki ana başlık halinde değerlendirmek mümkündür. Tercihini belirttiği yerler ve herhangi bir tercihte bulunmadığı yerler.

²¹⁴ es-Semerkindî, *age.*, I, 359; er-Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddîn, *Tefsir’u-l Fahr-i Razi, (Mefâtiḥ’u-l Ğayb)*, Dâr’ü-l Fikr, Beyrut, 1421 / 1981, XXVII, 5.

1. Farklı Nüzûl Sebepleri Arasında Tercihle Bulunmaması:

es-Semerkindî ekseriyetle bir âyet için birden fazla nüzûl sebebi vermektedir. Bununla birlikte, bu rivâyetlerden birini diğere tercih edip etmeme noktasındaki yaklaşımı, tercihini belirtmeme yönündedir. Bu husus tefsirinin birçok yerinde görülmektedir. Bunu bir iki örnekle gösterelim.

ÖRNEK 1:

وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِّنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ

“Onlardan ölen hiçbir kimsenin cenaze namazını kılma ve kabri başında dua etmek üzere durma. Çünkü onlar Allah’ı ve Resûlünü tanımadılar ve yoldan çıkmış olarak öldüler.”²¹⁵

es-Semerkindî, bu âyetin nüzûl sebebi olarak üç rivâyet nakletmektedir:

a. Mukâtil b. Süleyman’a göre bu âyetin nüzûl sebebi şöyledir; “Münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selül öldüğü zaman, oğlu cenaze namazını kılması için Hz. Peygamber (s.a.v.)’e gelip ricada bulundu, ‘Allah rızası için babamın namazını kıl da düşmanlarımı bana güldürme’ dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) onun ricasını yerine getirmek isteyince bu âyet nazil oldu. Hz. Peygamber (s.a.v.)’i niyetinden vazgeçirdi. Onun cenaze namazını kılmadı. (yani bu âyet bu olay üzere nazil oldu)”

b. Kelbî’ye göre bu âyetin nüzûl sebebi şöyledir; “Abdullah b. Übey b. Selül hastalandığında Hz. Peygamber (s.a.v.) onu ziyarete gitti. Abdullah b. Übey O’ndan öldüğünde namazını kılmasını, kabrinin başında durmasını ve gömleğiyle kefenlemesini istedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu talebi kabul etti. Abdullah b. Übey öldüğünde Hz. Peygamber (s.a.v.) cenaze namazını kıldırmak için gider. Bundan sonrasını Hz. Ömer (r.a.) şöyle anlatıyor: ‘Ya Rasûlullah, bu adam şu şu özelliklere sahip biriyken sen onun namazını mı kıldıracaksın?’ Dedim. Efendimiz (s.a.v.) ‘Beni bırak! Ya Ömer!’ dedi. Sonra ikinci ve üçüncü defa ısrar ettim. Nihâyet bu âyet nazil oldu.”²¹⁶

c. “İkrime, İbn Abbâs’tan rivâyetle dedi: Hz. Peygamber (s.a.v.), Abdullah b. Übey’in cenaze namazını kıldı, kabrinin başında durdu ve gömleğiyle de kefenledi. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu ve ondan sonra münafıkların cenaze namazını kılmasını yasakladı.”

²¹⁵ et-Tevbe, 9/84.

²¹⁶ es-Suyutî, *et-Tevşih Şerh’u-l Câmi’u-s Sâhîh*, VII, 2872, (4672. Hadis-i Şerif)

es-Semerkandî, bu üç rivâyeti zikrettikten sonra diğer âyetin tefsirine geçmektedir. Bu rivâyetlerden herhangi birisini tercih ettiğine dair, açık veya kapalı herhangi bir ifade kullanmamaktadır.²¹⁷

2. Farklı Sebepler Arasında Tercihle Bulunması:

es-Semerkandî'nin farklı rivâyetler arasında tercihte bulunma noktasında kullandığı metodun en belirgin özelliği şudur; Aynı bağlamda olan âyetleri tefsir ederken nüzûl sebeplerinin hepsini ilk âyetin tefsirinde vermesi ve diğer âyetleri tefsir ederken önceden vermiş olduğu bu rivâyetlerden sadece birine veya birkaçına değinerek bazılarına hiç temas etmemesi. Kullanmış olduğu bu metottan müfessirimizin tercihinin hangi rivâyet olduğunu anlamaktayız. Aşağıda verdiğimiz örnekler bu hususun en belirgin olduğu yerlerdir.

ÖRNEK 1:

إِنَّ الدِّينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا ...

وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلُؤُونَ أَلْسِنَتَهُم بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ ...

“Önemsiz bir menfaat karşılığında, Allaha verdikleri ahdi ve yeminlerini bozanlar... (onların ahirette hiçbir nasipleri yoktur)”²¹⁸

“Onlardan bir kısmı da, aslında kitaptan olmadığı halde, sizin kitaptan zannetmeniz için, okurken ağızlarını dillerini eğip bükerler...”²¹⁹

es-Semerkandî, Al-i İmran, 3/77. âyetin tesirini yaparken nüzûl sebebi olarak üç rivâyetten bahsetmekte, fakat aralarında bir tercihte bulunmamaktadır. Fakat anlam olarak Al-i İmran, 3/77. âyet ile aynı bağlamda olan Al-i İmran, 3/78. âyetin tefsirini yaparken kullandığı ifadelerden tercihinin hangi rivâyet olduğunu anlamaktayız. Yani rivâyetler arasında yaptığı tercih bir sonraki âyette ortaya çıkmaktadır, İbn Abbâs'tan verdiği rivâyet şöyledir;

a. “İbn Abbâs dedi: Bu âyet (77. âyet) iki kişi hakkında nazil oldu. İbn Eşva' ve İmru'u'l- Kays. Biri diğerinden hakkı olan malı talep etti. Diğeri ise inkâr ederek yalan yere yemin etti.”

²¹⁷ es-Semerkandî, *age.*, II, 66.

²¹⁸ Al-i İmran, 3/77.

²¹⁹ Al-i İmran, 3/78.

b. “Mukâtil b. Süleyman şöyle dedi: Bu âyet Yahudilerin reisleri hakkında nazil oldu. Dünya menfaatleri için Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Tevrat’taki sıfatlarını gizlediler.”

c. “Denildi ki: Yahudi âlimlerinden oluşan bir cemaat Müslüman olmak için, Şam’dan Medine’ye geldi. Ka’b b. Eşref onları Karşıladi ve onlara “Hz. Muhammed (s.a.v.)’in gerçek bir peygamber olduğundan emin misiniz?” diye sordu. “Evet” dediler. Bunun üzerine Ka’b onlara “Kendinizi birçok iyilikten mahrum ettiniz, hâlbuki ben size birçok hediye vermeyi düşünüyordum.” Bunun üzerine Şam’dan gelenler, “Bize bu konuda mühlet ver düşünelim” dediler. Düşünüp geldiler ve şöyle dediler, “Tevrat’ta sıfatlarını bulduğumuz O değil” dediler. Ka’b bu hususta onlardan kesin söz ve yemin aldı ve onlardan her birine sekizer metre kumaş ile beşer ölçek arpa gönderdi. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”

es-Semerkandî, 77. âyeti tefsir ederken bu üç rivâyeti vermekte ama bunlardan hangisini tercih ettiğine dair bir beyanda bulunmamaktadır. Fakat 78. âyeti tefsir ederken, âyette geçen, “Onlardan bir kısmı” ifadesini “yani Yahudilerden bir kısmı” diyerek tefsir etmekte:

قوله تعالى " وإن منهم لفريقا " يعني طائفة من اليهود

Yine âyette geçen “okurken ağızlarını dillerini eğip бүkerler” kısmını da:

يلوون ألسنتهم بالكتاب " يعني يحرفون ألسنتهم بالكتاب يعني بنعت محمد صلى الله عليه وسلم

‘Tevrat’ta bulunan Hz. Muhammed (s.a.v.)’in sıfatlarını değiştirirler’ diyerek tefsir etmektedir. es-Semerkandî’nin bu ifadelerinden anlıyoruz ki verdiği üç nüzûl sebebinden birincisine rağbet etmemiş, diğer ikisine itibar etmiştir.²²⁰

ÖRNEK 2:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا

يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا

“Allah size emanetleri layık olan ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adalete uygun tarzda hüküm vermenizi emreder. Allah bununla, size ne de güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah hakkiyle işiten, hakkıyla görendir.”²²¹

²²⁰ es-Semerkandî, *age.*, I, 278-279.

²²¹ en-Nisa, 4/58.

es-Semerkindî, bu âyetin tefsirinde de birkaç görüş zikrettikten sonra herhangi bir açık tercih belirtmemesine rağmen, âyetin son kısmını tefsir ederken tercihini belli etmektedir. Verdiği rivâyetler şöyledir:

Birinci görüş: “Kâbe’nin anahtarı Beni Şeybe Kabilesinde, Sikaye (hacılara su verme vazifesi) Beni Haşim kabilesinde idi. Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke’yi fethettiğinde Beni Haşim kabilesinden Osman b. Talha’yı çağırdı ve ondan anahtarı istedi. Osman, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in anahtarı kendisinden alıp amcası Abbâs’a vereceğinden korktu. Anahtarı alıp geldi. Hz. Peygamber (s.a.v.)’e verirken “Allah’ın emaneti olarak al.” Dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) Kâbe’ye girdi. Duvarı Hz. İbrahim (as)’in elinde kumar oklarıyla ve oğlu İsmail (as)’in da elinde bir koç ile resmedildiğini görünce, “Allah kâfirleri kahretsin! İbrahim (as)’in elindeki bu kumar okları da nedir.” Tasvirleri imha etmeyi emretti. Emir yerine getirildi. Dışarı çıktığında amcası Abbâs (r.a.) anahtarı kendisine vermesini istedi. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”

İkinci görüş: “Denildi ki, Hz. Muhammed (s.a.v.)’in sıfatlarını gizledikleri için Yahudiler hakkında nazil oldu.”

Üçüncü görüş: “Denildi ki, bu âyet bütün Müslümanlara bir emir olarak nazil olmuştur. Çünkü bütün farzlar ve taatler Müslümanların yanındaki bir emanettir.”

es-Semerkindî, bu âyetin son kısmını tefsir ederken tercihini de belli etmektedir. Âyette geçen ‘Şüphesiz ki Allah hakkıyla işiten, hakkıyla görendir.’ kısmını şöyle tefsir etmektedir;

"إن الله كان سميعا " بمقالة العباس " بصيرا " برد المفتاح إلى أهله

‘Şüphesiz ki Allah (Abbâs’ın sözünü) hakkıyla işiten (ve anahtarın sahibine geri verildiğini de) hakkıyla görendir.’

Buna göre es-Semerkindî’nin bu üç nüzûl sebebinden tercih ettiği birinci görüştür. Bunu bu örnekten kolayca anlıyoruz.²²²

ÖRNEK 3:

- إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ

“Allah’ın âyetlerini inkâr edenlere pek çetin bir azap vardır. Öyle ya, Allah daima mutlak Galiptir, (mazlumların) intikamını alır.”²²³

²²² es-Semerkindî, *age.*, I, 362.

²²³ Al-i İmran, 3/4.

a. Kelbî dedi: Necran heyeti hakkında nazil oldu.

... قال الكلبى نزلت في وفد نجران

b. Denildi ki: Yahudiler hakkında nazil oldu.

... ويقال نزلت في شأن اليهود

c. Denildi ki: Arap müşrikleri hakkında nazil oldu.

... ويقال نزلت في شأن مشركي العرب

es-Semerkandî, bu âyette geçen ‘Allah’ın âyetlerini inkâr eden...’ kimseleri, bir sonraki 5. âyetin tefsirinde;

وهم وفد نجران وسائر المشركين

“ki onlar Necran heyeti ve vesair müşrikler” olarak belirtip, bu üç nüzûl sebebiyle ilgili tercihini de ortaya koymaktadır.²²⁴

Bu örneklerden de görüldüğü gibi es-Semerkandî genellikle tercihini aynı bağlamda olan âyetleri tefsir ederken belli etmektedir. Yani müfessirimiz nüzûl sebeplerinin hepsini ilk âyetin tefsirinde vermekte, diğer âyetleri tefsir ederken önceden vermiş olduğu bu rivâyetlerden sadece birine veya birkaçına değinerek bazılarına hiç temas etmemektedir. Müfessirimizin nihai noktada tercihinin hangi rivâyet olduğunu, kullanmış olduğu bu metottan anlamaktayız. Yukarıda verdiğimiz örnekler bu hususun en belirgin olduğu yerlerdir.

²²⁴ es-Semerkandî, *age.*, I, 244.

İKİNCİ BÖLÜM

ES-SEMERKANDÎ'NİN ESBÂB-I NÜZÛL METODUYLA İLGİLİ HUSUSLAR

I- TAMİM VE TAHSİS İLE İLGİLİ HUSUSLAR

Tahsis, bir lafzın kapsamına giren mânalardan bir kısmını, o lafzın kapsamından çıkarmaktır. Umum ise kısıtlı bir anlam ifade eden lafzın kapsamını genişletmek veya genele teşmil etmektir.²²⁵ Bütün bunlar belli bazı kaidelerle yapılmaktadır. Bu bölümde es-Semerkandî'nin bu konudaki yaklaşımını örneklerle göstermeye çalışacağız.

A- Âyetlerin Bazı İnanç Gurupları Hakkında İndiği Şeklinde Umum Bildiren İfadeler Kullanması:

es-Semerkandî, nüzûl sebeplerini verirken âyetlerin bazı guruplar hakkında nazil olduğu şeklinde umumi lafızlar kullanmaktadır. En yaygın kullandığı umumi ifadeler şunlardır;

- Bu ayet Müminler hakkında nazil oldu...
- Bu ayet Ensar hakkında nazil oldu...
- Bu ayet Muhacirler hakkında nazil oldu...
- Bu ayet Kâfirler hakkında nazil oldu...
- Bu ayet Mekke'nin reisleri hakkında nazil oldu...
- Bu ayet Münafıklar hakkında nazil oldu...
- Bu ayet Ehl-i Kitap hakkında nazil oldu...
- Bu ayet Yahudiler hakkında nazil oldu...
- Bu ayet Hıristiyanlar hakkında nazil oldu...
- Bu ayet Mecusiler'den bir sınıf hakkında nazil oldu...

²²⁵ Ebû Şehbe, *age.*, 380-384.

ÖRNEK 1:

وَالَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

“Hepinizin İlahı tek ilahtır. Ondan başka tanrı yoktur. O, Rahmandır, Rahimdir.”²²⁶

es-Semerkandî, bu âyetin nüzûl sebebi olarak ikisi de umum ifade eden iki rivâyet vermektedir. Kaynağını belirtmeden verdiği ikinci nüzûl sebebi şöyledir:

" ويقال نزلت هذه الآية في صنف من المجوس يقال لهم المانوية فكان رئيسهم يقال له ماني فقال لهم أرى الأشياء زوجين وضدين مثل الليل والنهار والنور والظلمة والحر والبرد والخير والشر والسرور والحزن والذي يصلح للشيء لا يصلح لضده فمن كان خالق النور والخيرات لا يكون خالق الشر والظلمات فهما اثنان أحدهما يخلق الشر والآخر يخلق الخير فنزلت هذه الآية

“Denildi ki: Bu âyet Mecusilerin Mani denilen kolu hakkında nazil oldu. Mani isminde bir reisleri vardı, reislerinin isminden dolayı onlara da Maniye denilmiştir. Reisleri onlara şöyle dedi, “Yaratılan her şey çifttir ve birbirine zıttır. Gece ile gündüz, aydınlık ile karanlık, sıcak ile soğuk, iyi ile kötü ve sevinç ile hüzün gibi. Bir şeye hükmeden zıddına hükmedemez. Nur ile hayrı yaratan, şer ve zulmü yaratmaz. Yaratıcı iki tanedir. Biri şerri yaratır öteki hayrı yaratır.” Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”²²⁷

ÖRNEK 2:

أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

“Halka iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz yoksa? Hâlbuki siz Kitabı okuyup duruyorsunuz. Artık aklınızı başınıza almayacak mısınız?”²²⁸

es-Semerkandî, bu âyetin nüzûl sebebini de umumi ifadelerle şöyle belirtiyor:

نزلت هذه الآية في شأن اليهود الذين كانوا حوالي المدينة وهم بنو قريظة والنضير وكانوا ينتظرون خروج النبي صلى الله عليه وسلم وكانوا يدعون الأوس والخزرج إلى الإيمان به فلما خرج النبي صلى الله عليه وسلم آمن به الأوس والخزرج وكفر به اليهود وجحدوا فنزلت هذه الآية

²²⁶ el-Bakara, 2/163.

²²⁷ es-Semerkandî, *age.*, I, 172.

²²⁸ el-Bakara, 2/44.

“Bu âyet Medine civarında oturan Beni Kureyza ve Beni Nadir Yahudileri hakkında nazil oldu. Hz. Muhammed (s.a.v.) henüz peygamber olarak gönderilmeden önce, bunlar son peygamberin zuhurunu bekliyorlar ve Evs ve Hazrec kabilelerini de ona imana davet ediyorlardı. Hz. Muhammed (s.a.v.) peygamber olarak gönderilince Evs ve Hazrec kabileleri iman etti fakat Yahudiler inkâr edip onunla mücadele ettiler. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”²²⁹

B- Âyetlerin Bazı Kişiler Hakkında İndiği Şeklinde Hususî İfadeler

Kullanması:

es-Semerkandî'nin nüzûl sebeplerini verirken kullandığı yöntemlerden birisi de âyetlerin bazı kişiler hakkında nazil olduğu şeklinde hususi ifadeler kullanmasıdır. es-Semerkandî'nin nüzûl sebebinin hususi ifadelerle verdiği ayetlerin hükmünün umumî olduğunu belirttiğini görmekteyiz.

ÖRNEK 1:

وَلَا تَتَّخِذُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا وَلَا أُمَّةً مُّؤْمِنَةً خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ ...

“Müşrik kadınlar iman etmedikçe onlarla evlenmeyin. Mümin bir cariye, çok hoşunuza giden müşrik bir kadından daha hayırlıdır...”²³⁰

es-Semerkandî, bu âyetin nüzûl sebebinin şöyle vermektedir:

نزلت في مرثد بن أبي مرثد الغنوي وكان يأتي مكة ويخرج منها ...

“Bu ayet Mersed b. Ebû Mersed Ganevi hakkında nazil oldu. Mekke’ye gelip, müşriklerden gizli olarak Müslüman olan insanları gizlice Mekke’den çıkarıp götürüyordu. Yine bir seferinde Mekke’ye geldiğinde, Annak isminde bir kadın kendisine geldi. Mersed bu kadınla cahiliye döneminde evlenmek için anlaşıp dostluk kurmuştu. Annak ona, ‘Benden vaz mı geçtin?’ diye sordu. Mersed, ‘Ya Annak, İslam bu ilişkiye karşıdır, bir Müslümanın müşrikle evlenmesi haramdır fakat Hz. Peygamber (s.a.v.)’e sorayım müsaade varsa seninle evlenirim’ diye cevap verdi. Hz. Peygamber (s.a.v.)’e gelip bu durumu ona sorunca bu âyet nazil oldu.”²³¹

²²⁹ es-Semerkandî, *age.*, I, 115.

²³⁰ el-Bakara, 2/221.

²³¹ es-Semerkandî, *age.*, I, 204.

ÖRNEK 2:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا صَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ...

“Ey iman edenler! Yeryüzünde Allah yolunda sefere çıktığınız zaman, son derece dikkatli davranın. Size selam verene, dünya hayatının geçici ve az bir menfaatini elde etmek için: “Sen mümin değilsin” demeyin...”²³²

es-Semerkandî, bu âyetin nüzûl sebebini şöyle vermektedir:

نزلت الآية في شأن أسامة بن زيد لقي رجلا يقال له مرداس فقال له مرداس قال السلام عليكم وقال إني مؤمن وقال لا إله إلا الله فقتله أسامة ولم يصدقه بأنه مسلم فأخبر بذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم أقتلت رجلا يقول لا إله إلا الله فقال أسامة إنه قال بلسانه دون قلبه فقال صلى الله عليه وسلم هلا شققت عن قلبه فقال أسامة استغفر لي فقال له (فكيف استغفر لك بلا إله إلا الله) ثلاث مرات ثم استغفر له الرابعة وأمره بأن يعتق رقبة

“Âyet, Üsame b. Zeyd hakkında nazil oldu. Üsame, Mirdas isminde bir adamla karşılaşır. Mirdas, “La ilahe illallah” der ve ona selam verir. “Ben iman ettim.” der. Fakat Üsame onun Müslüman olduğuna inanmaz ve öldürür. Bu olayı Rasûlullah (s.a.v.)’a haber verir. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) ona: “Sen La ilahe illallah diyen birisini mi öldürdün?” diye sordu. Üsame, “Kalbiyle değil sadece diliyle söyledi.” diye cevap verdi. Rasûlullah (s.a.v.), “Kalbini mi yardım?” diye sorunca, Üsame “Benim için bağışlanma dile” diye pişmanlığını ortaya koydu. Rasûlullah (s.a.v.) üç defa “La ilahe illallah diyen birini öldürdün, sana nasıl bağışlanma dileyeyim?” diye tekrarladı. Dördüncüsünde Üsame için Rabbinden bağışlanma diledi ve bir köle azat etmesini emretti.”²³³

²³² en-Nisa, 4/94.

²³³ es-Semerkandî, *age.*, I, 378

ÖRNEK 3:

وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Bir de Allah adına yemin ederek, iyilik etmeye, günahlardan uzak durmaya ve insanların arasını düzeltmeye O'nun adını engel yapmayın. Allah hakkıyla iştir ve bilir.”²³⁴

es-Semerkandî, âyette geçen (عُرْضَةً) lafzı hakkında bazı açıklamalar yapıp, lafzın anlamı doğrultusunda âyetin alabileceği muhtemel anlamları, Ferra ve Kutbî'nin görüşlerini naklederek zikrettikten sonra, nüzûl sebebini de Kelbî'den rivâyetle şöyle vermektedir:

وقال الكلبي نزلت في عبد الله بن رواحة الأنصاري ...

“Kelbî dedi; bu âyet Abdullah b. Revaha hakkında nazil oldu. Abdullah, Beşir b. Nu'man'ın evine girmemeye ve onunla konuşmamaya yemin etmişti. ‘Onunla bir iş yapmayacağıma ve yeminimi bozmayacağıma dair Allah’a yemin ettim.’ Demişti. Bunun üzerine Allah’ın bu kavli nazil oldu.”²³⁵

C- Umuma Hitap Eden Âyet Lafızlarında Tahsis Olduğunu Belirtmesi:

Sebeb-i nüzûl ilmini bilmenin en önemli faydalarından birisi, gereken noktalarda ayetlerin hükmünde tahsis olduğunu bilmeye imkân sağlamasıdır. Dolayısıyla bir ayetin nüzûl sebebi bilinirse o ayetin hükmünde tahsis veya tamim olduğu kolaylıkla bilinebilir. Bu açıdan, müfessirlerin bilmesi gereken hususlardan birisi de gereken yerlerde tahsis veya tamim olduğunu bilmektir. Böylece ayetlerin anlamından çıkması muhtemel yanlış bazı hükümler, tahsis ve tamimler sayesinde esas mecrasına yönlendirilip ayetlerin en doğru şekilde anlaşılması sağlanmış olur. es-Semerkandî'nin tefsîrine baktığımız zaman nüzûl sebeplerini verirken gereken yerlerde tahsis ve tamimlerde bulunduğunu görmekteyiz. es-Semerkandî'nin umuma hitap eden lafızlarda tahsis olduğunu belirtmesine birkaç örnek vermemiz uygun olacaktır;

²³⁴ el-Bakara, 2/224.

²³⁵ es-Semerkandî, *age.*, I, 206.

ÖRNEK 1:

وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

“Onları uyarsan da uyarmasan da birdir, onlar iman etmezler.”²³⁶

es-Semerkandî umumi bir anlam taşıyan bu âyette tahsis olduğunu şu ifadelerle belirtmektedir;

وَأِنَّمَا نَزَلَتِ الْآيَةُ فِي شَأْنِ الَّذِينَ مَاتُوا عَلَى كُفْرِهِمْ أَوْ قَتَلُوا عَلَى كُفْرِهِمْ

“Şüphesiz âyet kâfir olarak ölen veya kâfir olarak öldürülenler hakkında nazil oldu.”²³⁷

ÖRNEK 2:

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ

“Kâfir olup âyetlerimizi yalan sayanlar ise cehennemliktir.”²³⁸

es-Semerkandî, umum anlamı taşıyan bu âyeti de şöyle tahsis etmektedir:

يعني جحدوا وكذبوا بمحمد صلى الله عليه وسلم والقرآن وماتوا على ذلك

“Hz. Muhammed (s.a.v.) ile mücadele edip Kur’ân’ı yalanlayan ve bu hal üzere ölenler cehennemliktir.”²³⁹

D- Nüzûl Sebebinin Hususîliğine Rağmen Âyetin Hükümünün Umumi olduğunu belirtmesi:

es-Semerkandî, nüzûl sebeplerini verirken gereken noktalarda ayetlerde tamim olduğunu belirtmektedir. Tahsiste bulunduğu ayetlere nazaran es-Semerkandî, daha çok tamimde bulunmaktadır.

ÖRNEK 1:

وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا

“Eğer hasta veya yolculukta iseniz veya tuvaletten gelmiş yahut hanımlarınızla yatmış olur da gusledecek su bulamazsanız, o vakit teyemmüm edin.”²⁴⁰

²³⁶ Yasin, 36/10.

²³⁷ es-Semerkandî, *age.*, III, 94.

²³⁸ el-Maide, 5/10.

²³⁹ es-Semerkandî, *age.*, I, 420.

es-Semerkandî, âyetin (وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى) ‘Eğer hasta iseniz’ kısmının nüzûl sebebini, “Ayet, Abdurrahman b. Avf hakkında nazil oldu” şeklinde aktardıktan sonra, hükmünün umumi olduğunu şöyle ifade eder:

ثم قال تعالى " وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى " نزلت في عبد الرحمن بن عوف أصابته جنابة وهو جريح فرخص له

بأن يتيمم ثم صارت الآية في جميع الناس عامة

“Âyet Abdurrahman b. Avf hakkında indi. Yaralı iken cünüp olmuştu. Teyemmüm yapmasına ruhsat verildi. Sonra âyetin hükmü aynı durumda olan herkes için umumi oldu.”²⁴¹

ÖRNEK 2:

مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ ...

“Müminin mümini öldürmesi olacak iş değildir, ancak yanlışlıkla olursa başka. Kim yanlışlıkla bir mümini öldürürse mümin bir esir (köle) âzad etmesi ve öldürülenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gerekir...”²⁴²

es-Semerkandî, âyetin nüzûl sebebini şöyle veriyor:

نزلت الآية في شأن عياش بن أبي ربيعة حين قتل الحارث بن زيد ...

“Âyet, Ayyaş b. Ebi Rebia hakkında Haris b. Zeyd’i öldürdüğü zaman indi. Bu şöyle oldu: Ayyaş Müslüman olup Medine’ye hicret etti. Onu geri götürmek için üvey kardeşleri olan Ebû Cehil b. Hişam ve Haris b. Hişam Medine’ye geldiler. Yanlarında Haris b. Zeyd de vardı. Şöyle dediler, “Annen Müslüman olduğun için çok üzüldü, senden analık hakkını istiyor. Annenin haline acı da dön ona. Sen onun en çok sevdiği çocuğusun, sen ona dönmeyinceye kadar evden bir daha çıkmayacağına, bir şey yemeyeceğine, bir şey içmeyeceğine yemin etti. Annene dön ama dinin üzerinde kalmaya da devam et.” Ayyaş onlara inanıp onlarla beraber yola çıktı. Medine’nin dışına çıktıkları zaman bir iple sıkıca bağlayıp iyice dövdüler. O halde Mekke’ye

²⁴⁰ en-Nisa 4/43.

²⁴¹ es-Semerkandî, *age.*, I, 357.

²⁴² en-Nisa, 4/92.

götürdüler. Güneşin sıcağına maruz bıraktılar. Annesi, Allah'ı inkâr edinceye kadar, kimseye ellerini çözdürmemeye yemin etti. Ayyaş onların dediğini yapıncaya kadar o halde bıraktılar. Nihâyet onların dediğini (zahiren) kabul etti ve onu serbest bıraktılar. Haris b. Zeyd ona şöyle dedi, "Eğer dinin hak idiyse onu niçin terk ettin, batıl idiyse niçin batıla bulaştırdın kendini?" Bu sözler Ayyaş'ın ağırına gider ve تنها bir yerde Haris'le karşılaşırsa onu öldüreceğine yemin eder. Daha sonra Ayyaş tekrar Medine'ye kaçar. Yine bir müddet sonra Haris de Müslüman olur. Bir gün Medine sokaklarında Ayyaş Haris'le karşılaşır. Onun Müslüman olduğundan haberi olmadığı için öldürür. Sonra Müslüman olduğunu öğrenir. Rasûlullah (s.a.v.)'a gelip Haris'le arasında meydana gelen işi haber verir."

es-Semerkandî, âyetin hükmünün umumiliğini de şöyle ifade eder;

فنزلت هذه الآية فيه وصارت الآية عامة لجميع الناس وهو قوله " ومن قتل مؤمنا خطأ فتحرير رقبة

"Bu âyet onun hakkında nazil oldu sonra hükmü bütün insanlar için umumi oldu."²⁴³

II- MEKKÎ VEYA MEDENÎ OLDUĞU İHTİLAFLI OLAN ÂYETLER İÇİN NAKLETTİĞİ NÜZÛL SEBEPLERİ

Sureler Mekkî ve Medenî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mekkî ve Medenî kavramlarının tanımı konusunda farklı görüşler olmakla beraber, en çok kabul gören görüş, Hicretten önce nazil olan âyet ve surelerin Mekkî, hicretten sonra nazil olanların ise Medenî olduğu şeklindedir. Bununla birlikte Medenî sureler içinde Mekkî âyetler ve Mekkî sureler içinde Medenî âyetlerin bulunması mümkündür.²⁴⁴ Bu ve benzeri sebeplerden dolayı bazı âyetlerin nerede nazil olduğu konusu âlimler arasında ihtilafıdır. Ayrıca âyetlerin iki defa nazil olabileceği hususu da Zerkeşi gibi bazı âlimler tarafından kabul edilmektedir. Buna göre bir âyetin iki defa nazil olması o âyetin şanının yüceliğine bir işarettir.²⁴⁵

²⁴³ es-Semerkandî, *age.*, I, 375.

²⁴⁴ Birışık, Abdülhamit, *Sûre*, DİA, TDV, İstanbul, 2009, XXXVII, 538-539.

²⁴⁵ ez-Zerkeşi, *age.*, I, 29-32; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 119.

Mekkî mi Medenî mi olduğu ihtilaflı olan bazı âyetlere es-Semerkandî'nin hangi nüzûl sebeplerini verdiğini ve bu konuya yaklaşımını ortaya koymaya çalışacağız.

ÖRNEK 1:

وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْفَتْحُ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ

قَالَ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِيمَانُهُمْ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ

“Bir de: Eğer iddianızda doğru iseniz bu fetih ne zaman? Derler.”²⁴⁶

“De ki: Fetih günü, kâfirlere imanları fayda vermez, onlara mühlet de verilmez.”²⁴⁷

es-Semerkandî, âyetlerde geçen ‘Fetih’ kelimesinin anlamı hakkında Mukâtil b. Süleyman, Katâde ve Mücahid gibi âlimlerin görüşlerini vermektedir. Bu âlimlere göre burada geçen fetih kelimesi ‘hüküm günü, diriliş ve kıyamet günü’dür. es-Semerkandî, bu görüşleri verdikten sonra, Kelbî’den rivâyetle bu âyetlerin nüzûl sebebinin şöyle vermektedir;

قال في رواية الكلبي إن أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم كانوا يتذاكرون فيما بينهم وهم بمكة قبل

فتح مكة لهم وكان ناس من بني خزيمه كانوا إذا سمعوا ذلك منهم يستهزئون بهم ويقولون لهم متى فتحكم هذا

الذين كنتم تزعمون فنزل " ويقولون متى هذا الفتح " يا أصحاب محمد إن كنتم صادقين " قل " يا محمد " يوم

الفتح " يعني فتح مكة " لا ينفع الذين كفروا إيمانهم " من القتل " ولا هم ينظرون "

“Hz. Peygamber (s.a.v.)’in ashabı Mekke’de iken kendi aralarında Mekke’nin fethinden bahsediyorlardı. Beni Huzeyme kabilesinden bazı kimseler bunu duyduklarında sahabilerle alay edip ‘Bu iddia ettiğiniz fetih ne zaman olacak?’ dediler. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu ‘Eğer iddianızda doğru iseniz bu fetih ne zaman? Ey Muhammed’in ashabı derler. Ey Muhammed sen de onlara deki; ‘Fetih günü,(yani Mekke’nin fethi) kâfirlere imanları fayda vermez,(onları öldürülmekten kurtarmaz) onlara mühlet de verilmez.’”

Secde suresi Mekkî olan bir suredir. Medine’de nazil olduğu ihtilaflı olan 18, 19 ve 20. âyetleridir.²⁴⁸ Son üç âyetinin Mekkî olduğu görüşü genel kabul gören görüştür.

²⁴⁶ es-Secde, 32/28.

²⁴⁷ es-Secde, 32/29.

²⁴⁸ es-Suyutî, *el-İtkan*, I, 28; ez-Zerkeşî, *age.*, I, 193.

İncelediğimiz bazı tefsîr eserlerinde müfessirler, bu âyetler de geçen ‘Fetih’ kelimesinin kıyamet gününü ifade ettiğini ve yine bu âyetlerin Mekkî olduğunu söylemektedirler.²⁴⁹ İbn Kesir bu âyetlerde geçen ‘Fetih’ kelimesini Mekke’nin fethi olarak kabul eden kişilerin ‘fahiş bir hataya’ düştüklerini söylemektedir.²⁵⁰ Bazı hadis kitaplarında İbn Abbâs’tan rivâyetle, buradaki ‘Fetih’ kelimesinin Bedir Gazvesine işaret ettiğine dair rivâyetler geçmektedir.²⁵¹ Bununla birlikte, bu âyetleri Mekkî olarak tefsir edip bu âyetlerle ilgili nakledilen bütün nüzûl sebeplerini ortak bir paydada cem’ eden ve hepsini bir noktada uzlaştıran müfessirler de vardır. İbn Aşur buna güzel bir örnektir.²⁵² es-Semerkindî, ise, bu âyetlerin Mekke’nin fethi ile ilgili olduğu şeklindeki Kelbî’nin görüşünü tercih etmektedir. Nitekim Mekke’nin fethedildiği gün meydana gelen bazı olayları da örnek göstererek bu âyetleri birkaç yönden tefsir etmektedir.²⁵³

ÖRNEK 2:

يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ

“Göklerde olan, yerde olan herkes, ihtiyaçları için Ona yalvarır. (Bütün bunları gerçekleştirmek için) O her an yeni tecellilerle iş başındadır.”²⁵⁴

es-Semerkindî, Mekkî bir sure olan Rahman suresinin 29. âyetinin tefsirini yaptıktan sonra âyetin nüzûl sebebini de kısaca şöyle açıklamaktadır;

كل يوم هو في شأن " يعني في كل يوم يعز ويذل ويحيي ويميت ويعطي ويمنع وذلك أن

اليهود قالوا إن الله لا يقضي يوم السبت شيئا فنزل " كل يوم هو في شأن " فأخبر الله تعالى أنه يقضي في

جميع الأيام

²⁴⁹ Alusî, Şihabeddin Seyyid Mahmud, *Ruh’u-l Me’ani*, İhyâu’t-Turâs’i-l Arabî, Beyrut, Tsz., XXI, 140; er-Razî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddîn, *Tefsîr’u-l Fahr-i Razî*, (*Mefâtiḥ’u-l Ğayb*), Dâr’ü-l Fikr, Beyrut, 1421 / 1981, XXV, 188-189; Ebû Hayyan, Muhammed b. Yusuf Endelusî, *Bahr’u-l Muhît*, Dâr’u-l Kutub’i-l İlmîyye, Beyrut, 1413 / 1993, VII, 200; İbn Kesîr, İmadüddin Ebû'l-Fidâ İsmail, *Tefsîr’u-l Kur’ân’i-l Azîm*, Müessesetü Kurtuba, Cîze, 1421 / 2000, XI, 109; Zuhaylî, Vehbe, *Tefsîr’u-l Vecîz alâ Hamîş’i-l Kur’ân’i-l Azîm*, Dâr’u-l Fikr, Şam, 1416 / 1996, 418.

²⁵⁰ İbn Kesîr, *age.*, XI, 109.

²⁵¹ en-Nisâburî, Ebû Abdullah el-Hakim, *el-Müstedrek al’e-s Sâhiheyn*, Dâr’u-l Hârameyn, Kahire, 1417 /1997, II, 487. (3610. Hadis-i Şerif).

²⁵² İbn Aşur, *age.*, XXI, 242-244.

²⁵³ es-Semerkindî, *age.*, III, 33-34.

²⁵⁴ er-Rahman, 55/29.

“O her an yeni tecellilerle iş başındadır.” Yani Allah Teâlâ her gün ve her an kimini yüceltir, kimini zelil kılar, kimini yaşatır ve kimini öldürür, kimine nimetini verir kimini mahrum bırakır. Bu âyetin nüzûl sebebi şudur, Yahudiler şöyle dediler, ‘Allah cumartesi günleri hiçbir şey yapmaz.’ Bunun üzerine Allah Teâlâ ‘O her an yeni tecellilerle iş başındadır’ sözünü indirerek kendisinin her zaman iş başında olduğunu haber verdi. Hemen belirtelim ki, bazı âlimlere göre Rahman suresi Medenîdir,²⁵⁵ bazı âlimlere göre ise bütünüyle Mekkîdir,²⁵⁶ bazı âlimler de 29. âyeti hariç diğer ayetleri Mekkî’dir demektedir.²⁵⁷ es-Semerkandî ise bu âyet için Medenî olan bir nüzûl sebebi nakletmektedir.²⁵⁸

ÖRNEK 3:

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ

“Daha önce kendilerine Kitap verdiğimiz kimseler de bu Kur’ân’a inanırlar.”²⁵⁹

Kasâs suresi Mekkî bir suredir. Fakat bazı âlimlere göre 52, 53, 54 ve 55. âyetleri Medine’de nazil olmuştur.²⁶⁰ es-Semerkandî de bu âyetleri önce, Mekke’de inmiş gibi şöyle tefsir etmektedir;

يعني من قبل القرآن " هم به مؤمنون " يعني مؤمني أهل الكتاب وهم أربعون رجلا من أهل الإنجيل كانوا

مسلمين قبل أن يبعث محمد صلى الله عليه وسلم إثنان وثلاثون من أهل أرض الحبشة قدموا مع جعفر الطيار

“Yani Kur’ân nazil olmadan önce ona iman etmişlerdi. Bunlar ehl-i kitabın müminleridir. İncil ehlinden kırk kişi idiler. Bunlardan otuz iki kişi Habeşistan’dan Cafer-i Tayyar ile birlikte gelerek Hz. Peygambere iman ettiler...” diyerek es-Semerkandî, 55. âyete kadar devam etmektedir. Burada âyetleri Mekkî olarak tefsir etmektedir.

Daha sonra ikinci bir görüşü, “Bu âyetin Medine’de, Abdullah b. Selam hakkında nazil olduğu söylenmektedir” diyerek bu beş âyeti ikinci görüşe göre, nüzûl sebebiyle birlikte ikinci defa tefsir eder;

²⁵⁵ es-Suyutî, *age.*, I, 30; ez-Zerkeşî, *age.*, I, 194.

²⁵⁶ es-Suyutî, *age.*, I, 37.

²⁵⁷ es-Suyutî, *age.*, I, 51.

²⁵⁸ es-Semerkandî, *age.*, III, 307.

²⁵⁹ el- Kasâs, 28/55.

²⁶⁰ es-Suyutî, *age.*, I, 47-48.

ويقال هذه الآية مدنية نزلت في شأن عبد الله بن سلام وروى أسباط عن السدي قال لما أسلم عبد الله

بن سلام رضي الله عنه فقال يا رسول الله ...

“Denildi ki bu âyet Medenî’dir. Abdullah b. Selam hakkında nazil oldu. Esbat, İmam Süddî’den rivâyet ediyor; Abdullah b. Selam (r.a.) Müslüman olduğunda şöyle dedi Ya Rasûlullah! (s.a.v.)...” diye devam edip gitmektedir.’

es-Semerkindî’nin kullandığı ifadelerden hareketle, bu iki görüş arasında tercihini birinci görüşten yana koyduğunu, yani bu âyetleri Mekkî olarak kabul ettiğini söyleyebiliriz.²⁶¹

ÖRNEK 4:

آَمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ...

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ ...

“Peygamber, Rabbi tarafından kendisine ne indirildi ise ona iman etti...”²⁶²

“Allah hiç bir kimseyi güç yetiremeyeceği bir şekilde yükümlü tutmaz. Herkesin kazandığı iyilik kendi lehine, işlediği fenalık da kendi aleyhinedir...”²⁶³

es-Semerkindî, bu âyetleri tefsir ederken, âyetlerin Mekkî mi Medenî mi olduğu hususunda bir ihtilafın olduğunu belirtip bu görüşleri verdikten sonra, bu âyetlerin Mekke’de miraç gecesinde nazil olduğunu kabul ederek bu doğrultuda âyetlerin uzunca tefsirini yapmaktadır. Bu âyetlerin nüzûl sebebi hususunda zikrettiği görüşler;

روي عن الحسن وعن مجاهد وعن الضحاك أنهم قالوا إن هذه الآية نزلت في قصة المعراج وهكذا روي

في بعض الروايات عن عبد الله بن عباس

a. “Hasan-ı Basri’nin Mücahid’in ve Dahhâk’ın şöyle dedikleri rivâyet edildi; Bu âyetler miraç kıssası hakkında nazil oldu. Abdullah b. Abbâs’tan gelen bazı rivâyetler de bu yöndedir.”

وقال بعضهم جميع القرآن نزل به جبريل على محمد صلى الله عليه وسلم إلا هذه الآية فإن النبي صلى

الله عليه وسلم سمعها ليلة المعراج

²⁶¹ es-Semerkindî, *age.*, II, 521.

²⁶² el-Bakara, 2/285.

²⁶³ el-Bakara, 2/286.

b. “Bazıları şöyle dedi; bu âyetler hariç Kur’ân’ın tamamı Cebrail tarafından Hz. Muhammed (s.a.v.)’e nazil oldu. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu âyetleri miraçta doğrudan dinledi.”

وقال بعضهم لم يكن ذلك في قصة المعراج لأن ليلة المعراج كانت بمكة وهذه السورة كلها مدنية

c. “Bazıları da bu görüşleri reddederek; bu surenin tamamı Medenîdir. Dolayısıyla bu âyetlerin Mekke’de miraç gecesinde miraç kıssasıyla ilgili olarak nazil olması mümkün değildir.”

“Bütün bunlardan sonra (es-Semerkandî,) şöyle dedi; bu âyetler miraç gecesinde nazil oldu. Miraç gecesinde Hz. Peygamber (s.a.v.) Cebrail ile birlikte göklerin en yüksek yerlerinin ötesine ulaştı. Sidre’tü-l Müntehanın sınırına varınca Cebrail ona şöyle dedi...” es-Semerkandî, bundan sonra bu iki âyeti uzunca tefsir etmektedir.

Sonuç olarak, bu âyetlerin nerede ve hangi olay hakkında indiği noktasında es-Semerkandî’nin tercihi, bu âyetlerin Mekke’de miraç olayı hakkında nazil olduğudur.²⁶⁴ Bazı kaynaklarda, bu iki âyetin nüzûl sebebinin bir önceki 284. âyet olduğu geçmektedir ve bu haberler sâhîh olarak kabul edilmektedir.²⁶⁵

III- NÜZÛL SEBEBİ OLARAK NADİR RİVÂYETLER NAKLETMESİ

es-Semerkandî’nin tefsirini incelerken, vermiş olduğu nüzûl sebeplerinin içinde başka müfessirler tarafından nadiren rivâyet edildiğini düşündüğümüz örneklerden bazılarını zikretmeyi uygun bulduk.

ÖRNEK 1:

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن كَانَ بِكُمْ أَدَىٰ مِّن مَّطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرَضَىٰ أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ وَخَذُوا جِدْرَكُمْ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ

لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُّهِينًا

“Eğer yağmur sebebiyle zahmet çekerseniz yahut hasta düşmüş iseniz, silahlarınızı bırakmanızda bir mahzur yoktur. Bununla beraber yine de tedbiri elden

²⁶⁴ es-Semerkandî, *age.*, I, 240-242.

²⁶⁵ en-Nisâburî, *age.*, II, 343; es-Suyutî, *ed-Durru’l-Mensûr*, III, 420-421,

*bırakmayın. Muhakkak ki Allah kâfirler için, zelil ve perişan eden bir azap hazırlamıştır.*²⁶⁶

es-Semerkandî, bu âyetin son kısmının nüzûl sebebini naklederken, Enmar Gazvesi diye bir gazveden bahsetmekte ve bu âyetin nüzûl sebebini o gazvede meydana gelen bir olay olarak şöyle vermektedir;

وذلك أن النبي صلى الله عليه وسلم كان في غزوة أنمار فهزمهم وسبى ذريتهم فلما رجعوا أصابهم

المطر فنزلوا واديا تحت الأشجار فوضع النبي صلى الله عليه وسلم سلاحه وذهب إلى الجانب الآخر ...

“Hz. Peygamber (s.a.v.) Enmar gazvesinde müşrikleri hezimete uğratıp hepsini esir aldı. Döndüklerinde yolda yağmura yakalandılar. Bir vadide ağaçların altına konakladılar. Hz. Peygamber (s.a.v.) kılıcını bırakıp tek başına derenin diğer tarafına geçti. O esnada bir sel meydana geldi. Sel onunla sahabeler arasında engel teşkil etti, Hz. Peygamber (s.a.v.) karşıda yalnız kaldı. Bazı müşrikler de Hz. Peygamberin olduğu taraftaki dağın üzerindeydi. Müşrikler Hz. Peygamber (s.a.v.)’in bu durumunu gördüler ve içlerinden Hüveyris b. Haris adında biri “Ben onu öldüreceğim” dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.)’e doğru geldi ve “Ya Muhammed! (s.a.v.) seni benim elimden kim kurtaracak?” dedi. Efendimiz (s.a.v.) “Aziz ve Celil olan Allah!” dedi. Hüveyris kılıcını çekti ve ona vurmaya istedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) onun göğsüne bir dârbe vurdu. Hüveyris’in kılıcı elinden düştü, Hz. Peygamber (s.a.v.) sıçrayıp kılıcını aldı ve “Ya seni benim elimden kim kurtaracak?” dedi. Hüveyris “Hiç Kimse!” dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) ona “Müslüman olursan sana kılıcını geri veririm” dedi. Hüveyris “Müslüman olmam, fakat Allah’a yemin ederim ki bundan sonra asla sana karışmam” dedi. Efendimiz (s.a.v.) ona kılıcını geri verdi. Adam “Ya Muhammed! Sen benden daha iyi bir insansın, çünkü beni öldürmeye gücün yettiği halde öldürmedin” dedi ve arkadaşlarının yanına döndü. Onlara bu olayı anlattı. Onlardan bazıları Müslüman oldu. Sonra sel kesildi. Nebi (s.a.v.) ashabının yanına geldi. Onlara bu olayı anlatıp bu âyeti okudu.”²⁶⁷

²⁶⁶ en-Nisa, 4/102.

²⁶⁷ es-Semerkandî, *age.*, I, 383.

Burada geçen Enmar gazvesi hakkında, es-Semerkindî'nin tefsirini tahkik eden muhakkikler dipnotta şu bilgileri vermektedir; "Hafız ibn Hacer, 'el-Feth' adlı eserinin Kitâb'u-l Megazi bölümünün Enmar Gazvesi Babı'nda bu olaydan bahseder."²⁶⁸

Biz de siyer ve tarih kitaplarının Megazi bölümlerini incelediğimizde farklı malumatlarla karşılaştık; İbn Sa'd, bu olaya bazı yönlerden benzeyen bir olayı Zat'ü Ruka' Gazvesi'ni anlatırken nakleder.²⁶⁹ Ebu'l- Hasan en-Nedvî, 'Sîretü'n- Nebevî' adlı eserinde buna benzer bir olayı Cabir'den, 'Necd (Müstalık) gazvesinde' meydana gelmiş gibi nakleder.²⁷⁰ Keza Makrizî 'İmtâ'u-l Esmâ' adlı eserinde Gazvet'ü Emir (yani Gatafan)'dan bahsederken bu olayın benzerini zikreder.²⁷¹ İbn'ü-l Esîr'in rivâyeti çok daha farklıdır.²⁷² es-Semerkindî'nin bu rivâyeti, diğer kaynaklarda verilen bilgilerden hem daha farklı hem de daha uzun ve ayrıntılıdır.

ÖRNEK 2:

وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفْرِزُونَكَ مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَإِذَا لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا

"Onlar, yurdundan çıkarmak için seni tedirgin edip dururlar. O takdirde kendileri de senden sonra pek az kalır, sonra da yok olur giderler."²⁷³

es-Semerkindî'nin bu âyet için verdiği nüzûl sebebi şöyledir;

وقال مقاتل نزلت الآية في حبي بن أخطب وغيره من اليهود حين دخل النبي صلى الله عليه وسلم

المدينة حسدوه وقالوا إنك لتعلم أن هذه ليست من أرض الأنبياء إنما أرض الأنبياء الشام فإن كنت نبيا فاخرج

منها فخرج فنزل " وإن كادوا ليستفزونك من الأرض ليخرجوك منها " أي من أرض المدينة إلى الشام " وإذا لا

يلبثون خلافك إلا قليلا " وأمر بالرجوع إلى المدينة

"Mukâtil dedi; bu âyet, Hayy b. Ahtab ve diğer bazı Yahudiler hakkında, Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye hicret ettiği zaman nazil oldu. Bunlar Hz. Peygamber (s.a.v.)'e haset ettiler ve ona şöyle dediler: 'Muhakkak senin de bildiğin gibi Medine Peygamberler diyarı değildir, Peygamberler diyarı Şam'dır. Eğer gerçek bir Peygamber

²⁶⁸ es-Semerkindî, *age.*, I, 383. (Dipnot kısmında)

²⁶⁹ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd ez-Zührî, *Tabakât'ü-l Kebîr*, Mektebet'ü-l Hanecî, Kahire, 1421/2001, II, 58.

²⁷⁰ en-Nedvî, Ebû'l-Hasan Ali el-Hüseynî, *Sîretü'n-Nebevî*, Dâr'u-ş Şurûk, Cidde, 1410-1409/1989, 440.

²⁷¹ Makrizî, Takiyuddin Ahmed b. Ali, *İmtâ'u-l Esmâ*, Dâr'u-l Kutub'i-l İlmiyye, Beyrut, 1420 / 1999, VIII, 352-353

²⁷² İbn'ü-l Esîr, Ebû'l-Hasan Muhammed b. Muhammed eş-Şeybanî, *el-Kamil fi't-Tarih*, Dâr'u-l Kutub'i-l İlmiyye, Beyrut, 1407 / 1987, II, 66.

²⁷³ el-İsra, 17/76.

isen Medine'den Şam'a git' dediler.' Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) de yola çıktı ve bu âyet nazil oldu. '*Onlar, yurdundan çıkarmak için seni tedirgin edip dururlar.*' Yani Medine'den Şam'a göndermek için tedirgin ederler. '*O takdirde kendileri de senden sonra pek az kalır, sonra da yok olur giderler.*' ve böylece Allah Teâlâ Hz. Peygamber (s.a.v.)'e Medine'ye geri dönmesini emretti.²⁷⁴

es-Semerkindî bu âyet için iki nüzûl sebebi nakletmektedir. Birincisine göre burada kastedilen Mekkeli müşriklerdir. es-Semerkindî'nin Mukâtil'den nakletmiş olduğu ikinci rivâyetin benzeri Celaleyn tefsirinde de geçmektedir.²⁷⁵ İkinci görüşe göre burada kastedilen Medineli Yahudilerdir. Bununla birlikte tefsir kitaplarına baktığımız zaman bu âyette kastedilen kişilerin Mekkeli müşrikler olduğu görüşü hâkimdir diyebiliriz.

IV- NÜZÛL SEBEPLERİNİ VERİRKEN KULLANDIĞI SİĞALAR

Âyetlerin nüzûl sebebi verilirken kullanılan kalıplar, müfessirin nüzûl sebebine olan inancının kesin mi şüpheli mi olduğuna dair bilgi vermektedir. Örneğin; müfessir bir nüzûl sebebini (سبب نزول هذه الآية) veya (نزلت هذه الآية في) gibi kalıpları kullanarak veriyorsa, kullanmış olduğu bu kalıptan yola çıkarak, müfessirin o rivâyete güvendiği sonucunu çıkarabiliriz.²⁷⁶ Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Sonuç olarak rivâyetlerin başında ve sonunda kullanılan kalıplar, müfessirin düşüncesi hakkında fikir vermektedir. Bundan dolayı, tezimizin bu bölümünü es-Semerkindî'nin nüzûl sebeplerini verirken, rivâyetlerin başında ve sonunda kullandığı bazı kalıpları incelemeye ayırdık.

A- Rivayetlerin Başında Kullandığı Kalıplar

es-Semerkindî'nin nüzûl sebeplerinin başında kullandığı kalıpların bazılarını örneklerle göstereceğiz. Hepsini göstermemiz zor olacaktır. Çünkü es-Semerkindî, bu hususta çok farklı ve çok sayıda kalıp kullanmaktadır. Bununla birlikte, kullanmış

²⁷⁴ es-Semerkindî, *age.*, II, 279.

²⁷⁵ Mahalli, Celaluddin Muhammed ve es-Suyutî, Celaluddin Abdurrahman, *Tefsîr'u-l Celâleyn*, Dâr'u-l Hayr, Şam, 1423 / 2003, 290.

²⁷⁶ Cerrahoğlu, *age.*, 118.

olduğu diğer kalıplara nazaran daha fazla kullandığı belli başlı kalıplar da vardır ki biz bunları tefsîrinin birçok yerinde görmekteyiz. En çok kullandığı bazı kalıplar şunlardır;

1- Bu Âyetin Sebeb-i Nüzûlü: سبب نزول هذه الآية

es-Semerkandî, tefsîrinin bazı yerlerinde, bir ayet hakkında birden fazla nüzûl sebebi verdiği durumlarda, ilk zikretmiş olduğu rivayeti bu kalıbı kullanarak vermektedir. Aynı ayet hakkındaki ikinci veya üçüncü rivayetleri verirken bu kalıbı kullanmamaktadır. Fakat bu örnekler çok fazla değildir.

ÖRNEK 1:

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَانِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“Allah’tan başka tanrı bulunmadığına şahit bizzat Allah’tır. Bütün melekler, hak ve adaletten ayrılmayan ilim adamları da bu gerçeğe, Aziz ve hâkîm Allah’tan başka tanrı olmadığına şahittirler.”²⁷⁷

es-Semerkandî, bu âyet hakkında dört nüzûl sebebi vermekte ve bu kalıbı Mukâtil b. Süleyman’dan naklettiği birinci rivâyette şöyle vermektedir;

وقال مقاتل سبب نزول هذه الآية أن عبد الله بن سلام وأصحابه قالوا لرؤساء اليهود اتبعوا دين محمد

صلى الله عليه وسلم فقالت اليهود ديننا أفضل من دينكم فقال الله تعالى " شهد الله أنه لا إله إلا هو والملائكة وأولو العلم " يشهدون بذلك. وأولو العلم بالتوراة يشهدون بذلك ويشهدون أن الله قائم بالقسط يعني بالعدل وأن

الدين عند الله الإسلام

“Mukâtil b. Süleyman dedi: Bu âyetin nüzûl sebebi şudur; Abdullah b. Selam ve arkadaşları Yahudi ileri gelenlerine, “Hz. Muhammed (s.a.v.)’in dinine tabi olun” dediler. Yahudiler “Bizim dinimiz sizin dininizden daha faziletlidir” dediler. Bunun üzerine Aziz ve Celil olan Allah şöyle dedi; ‘Allah’tan başka tanrı bulunmadığına şahit bizzat Allah’tır. Bütün melekler, hak ve adaletten ayrılmayan ilim adamları da bu gerçeğe şahittirler.’ Tevrat hakkında ilim sahibi olanlar da buna şahittirler. Bunların hepsi Allah’ın adaletle ve doğrulukla kulları üzerine kaim olduğuna şahittirler ve Allah katında geçerli din İslam’dır.” es-Semerkandî, bu rivâyeti bu şekilde verdikten hemen sonra Kelbî’den naklettiği öteki rivâyete geçmektedir.²⁷⁸

²⁷⁷ Al-i İmran, 3/18.

²⁷⁸ es-Semerkandî, *age.*, I, 252-253

ÖRNEK 2:

أَحَلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ

“(Ey kocalar), oruç tuttuğunuz günlerin gecelerinde, eşlerinize yaklaşmak size helal kılındı. Eşleriniz sizin elbiseleriniz, siz de eşlerinizin elbiselerisiniz.”²⁷⁹

es-Semerkandî, âyette geçen (الرَّفَثُ) kelimesini (الجماع) ‘cinsi temas’ olarak tefsir edip, İslamiyet’in başlangıcında Ramazan orucunun gecelerinde, oruç yasaklarının yatsıdan itibaren başladığına dair açıklayıcı bilgiler verdikten sonra şöyle devam etmektedir;

وسبب نزول هذه الآية أن عمر بن الخطاب رضي الله عنه واقع امرأته بعد صلاة العشاء في شهر رمضان بعد النوم فأخبر بذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم ما كنت جد يرا بذلك فرجع مغتما فنزلت هذه الآية " أحل لكم ليلة الصيام الرفث إلى نساتكم

“Bu âyetin nüzûl sebebi; Hz. Ömer (r.a.), Ramazan orucunun gecesinde yatsıdan sonra hanımına varır. Sabahleyin bu durumdan Hz. Peygamber (s.a.v.)’i haberdâr eder. Hz. Peygamber (s.a.v.) ‘İyi bir şey yapmadın. Sana yakışmayan bir şey yaptın’ der. Hz. Ömer (r.a.) mahcup olarak döner. Bunun üzerine bu âyet nazil olur.”²⁸⁰

2- Bu Âyet Şu Konu veya Kişi Hakkında İndi: نزلت هذه الآية في

es-Semerkandî’nin sebab-i nüzûlleri verirken en çok kullandığı kalıplardan birisi de şüphesiz bu kalıptır. Bilhassa bir ayet hakkında birden fazla nüzûl sebebi verdiği durumlarda, ilk zikretmiş olduğu rivayetleri verirken çokça kullandığı bir kalıptır;

ÖRNEK 1:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَى بِالْأُنثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ

مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبِعْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ

“Ey iman edenler! Öldürülen kimseler hakkında size kısas farz kılındı. Hür hür ile, köle köle ile, dişi dişi ile kısas olunur. Ama kim, maktulün velisi tarafından

²⁷⁹ el-Bakara, 2/187.

²⁸⁰ es-Semerkandî, *age.*, I, 185-186.

*affedilirse kısas düşer. Bundan sonra gereken diyeti ona güzel ve makul bir şekilde ve tam olarak ödemek gerekir.*²⁸¹

es-Semerkindî, bu âyeti önce değişik yönlerden tefsir edip bazı fihi hükümlere ulaştıktan sonra nüzûl sebebini İbn Abbâs (r.a.)’tan rivâyetle şöyle vermektedir;

وقال ابن عباس نزلت هذه الآية في حيين من أحياء العرب اقتتلوا في الجاهلية فكانت بينهم قتلى وجراحات وكان لأحدهما طول على الآخر فقالوا لنقتلن بالعبد منا الحر منكم وبالمراة الرجل منكم وبالرجل منا الرجلين منكم فلما جاء الإسلام طلب بعضهم من بعض ذلك فنزلت هذه الآية

“İbn Abbâs (r.a.) dedi: Bu âyet iki Arap kabilesi hakkında nazil oldu. Bu iki kabile cahiliye döneminde savaşmışlar her iki kabilede de ölü ve yaralılar olmuştu. Biri diğerine üstün gelmişti. Üstün gelen diğerine şöyle demişti, ‘Eğer bizden bir köle öldürürseniz sizden bir hür öldürürüz, bizden bir kadına karşı sizden bir erkek, bizden bir erkeğe karşılık sizden iki erkek öldürürüz.’ İslam’ın zuhur etmesiyle bazısı bazısından bunu talep etti. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”²⁸²

ÖRNEK 2:

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ

*“Kendilerine verdiğimiz Kitabı, layık olduğu şekilde okuyup izleyenler var ya, işte onlardır onu tasdik edenler. Kim onu inkâr ederse, işte onlar hüsrana uğrayacakların ta kendileridir.”*²⁸³

es-Semerkindî, bu âyeti Mücahid, Katâde ve İbn Mes’ûd’un görüşlerini vererek tefsir ettikten sonra nüzûl sebebini de şöyle vermektedir;

ويقال نزلت هذه الآية في مؤمني أهل الكتاب وهم اثنان وثلاثون رجلا قدموا مع جعفر بن أبي طالب من

أرض الحبشة وكانوا يتبعون القرآن حق اتباعه

“Denildi ki bu âyet Ehl-i Kitab’ın müminleri hakkında nazil oldu. Otuz iki kişi idiler, Habeşistan’dan Cafer b. Ebû Talip ile beraber geldiler, Kur’ân’ın hükümlerine hakkıyla tabi oluyorlardı.”²⁸⁴

²⁸¹ Bakara, 2/178.

²⁸² es-Semerkindî, *age.*, I, 180-181.

²⁸³ el-Bakara, 2/121.

²⁸⁴ es-Semerkindî, *age.*, I, 155.

3- Bu Âyet Nazil Olunca Şöyle Oldu... Sonra Şu Âyet Nazil Oldu

: لما نزلت هذه الآية ... فنزلت هذه الآية

es-Semerkandî, bu kalıbı, herhangi bir âyetin nazil olduğu ve insanların bu âyete karşı verdikleri olumlu-olumsuz tepkilerin ikinci bir âyetin nazil olmasına yol açtığı durumlarda kullanmaktadır.

ÖRNEK 1:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün sürelerinin değişmesinde, insanlara fayda sağlamak üzere denizlerde gemilerin süzülüşünde, Allah’ın gökten indirip kendisiyle ölmüş yeri canlandırdığı yağmurda ve yeryüzünde hayat verip yaydığı canlılarda, rüzgârların yönlerini değiştirip durmasında, gökle yer arasında emre hazır bulutların durumunda elbette aklını çalıştıran kimseler için Allahın varlığına ve birliğine dair nice deliller vardır.”²⁸⁵

es-Semerkandî, bu âyetin tefsirini yapmadan önce nüzûl sebebini şöyle vermektedir;

لما نزلت هذه الآية أنكر المشركون توحيد الله تعالى وطلبوا منه دليلا على إثبات وحدانيته فنزلت

" إن في خلق السموات والأرض "

“Bu âyet nazil olunca (yani Allah Teâlâ’nın vahdaniyetini vurgulayan Bakara suresinin bu âyetten önceki 163. âyet), müşrikler Allah’ın birliğini inkâr ettiler ve Hz. Peygamber (s.a.v.)’den Allah’ın tek olduğunu ispatlayacak bir delil istediler. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”²⁸⁶

ÖRNEK 2:

وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ

فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ

²⁸⁵ el-Bakara, 2/164.

²⁸⁶ es-Semerkandî, *age.*, I, 173.

“Oruç tutamayanlara fidye gerekir. Fidye bir fakiri doyuracak miktardır.”²⁸⁷

“Artık sizden kim Ramazan ayının hilâlini görürse, o gün oruç tutsun.”²⁸⁸

es-Semerkandî 184. âyetin tefsirini ayrıntılı bir şekilde yaptıktan sonra 185. âyette geçen kısmın, 184. âyette geçen kısmı nesh ettiğine dair beş görüş zikretmektedir. Sonra da burada nesh olmadığını savunan iki görüş zikretmektedir. Şa’bi’nin görüşünü şöyle nakletmektedir;

وقال الشعبي لما نزلت هذه الآية " وعلى الذين يطيقونه فدية طعام مسكين " كان الأغنياء يطعمون

ويفطرون ولا يصومون وصار الصوم على الفقراء فنسختها هذه الآية " فمن شهد منكم الشهر فليصمه

“Şa’bi dedi: “Oruç tutamayanlara fidye gerekir. Fidye bir fakiri doyuracak miktardır” ayeti nazil olunca bütün zenginler oruç tutmayı bırakıp Ramazanda yiyip içmeye başladılar. Oruç tutmak sadece fakirlere kaldı. Sonra şu âyet “Artık sizden kim Ramazan ayının hilâlini görürse, o gün oruç tutsun” nazil oldu²⁸⁹ ve onu nesh etti.”²⁹⁰

4- (Şu Olay, Kişi vs. Hakkında) Nazil Oldu: ... نزلت في ...

es-Semerkandî’nin nüzûl sebeplerini kaynak belirtmeden verdiği yerlerde kullandığı bir kalıptır. es-Semerkandî’nin çokça kullandığı kalıplardan birisi de bu kalıptır.

ÖRNEK 1:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ

“İnsanlar için biz Kitapta açıkladıktan sonra, indirmiş olduğumuz aşikâr delilleri ve hidâyeti gizleyenler var ya! İşte onlara Allah lânet ettiği gibi lânet edebilecek herkes de lânet eder.”²⁹¹

es-Semerkandî, bu âyetin tefsirini yapmadan önce nüzûl sebebini şöyle vermektedir;

نزلت في شأن رؤساء اليهود منهم كعب بن الأشرف ومالك بن الضيف وابن سوريا يقول يكتمون ما

أنزلنا في التوراة من البيّنات الحلال والحرام وآية الرجم

²⁸⁷ el-Bakara, 2/184.

²⁸⁸ el-Bakara, 2/185.

²⁸⁹ es-Suyutî, *et-Tevşih Şerh’u-l Câmi’i’s- Sâhîh*, VI, 2765, (4507. Hadis-i Şerif)

²⁹⁰ es-Semerkandî, *age.*, I, 183-184.

²⁹¹ el-Bakara, 2/159.

“Ka’b b. Eşref, Malik b. Dayf ve İbn Suriya gibi Yahudi ileri gelenleri hakkında nazil oldu. Allah Teâlâ şöyle diyor; Tevrat’ta indirmiş olduğumuz helal, haram ve recm âyeti gibi aşikâr delilleri gizliyorlardı” es-Semerkandî, âyetin devamını da bu doğrultuda tefsir edip diğer âyetin tefsirine geçmektedir.²⁹²

ÖRNEK 2:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَأَفْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ ...

“Ey iman edenler! Siz toplantı halinde iken “Biraz yer açiverin!” denildiği zaman yer açın ki Allah da size genişlik versin.”²⁹³

es-Semerkandî âyette geçen ‘ الْمَجَالِسِ ’ kelimesinin okunuşu hakkında bazı görüşleri zikrettikten sonra nüzûl sebebini şöyle vermektedir;

نزلت في ثابت بن قيس وكان في أذنيه شيء من الثقل فحضر مجلس النبي صلى الله عليه وسلم وقد

أخذوا مجالسهم فبقي قائما فقال النبي صلى الله عليه وسلم (رحم الله من وسع لأخيه) فنزلت الآية

“Sabit b. Kays hakkında nazil oldu, kulaklarında ağırlık olduğu için Hz. Peygamber (s.a.v.)’i dinlerken duyabilmek için yakınında otururdu. Nebi (s.a.v.)’in meclisine geldi, herkes yerini almıştı, (kimse ona yer vermedi) ayakta kaldı, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle dedi: ‘Kardeşine yer açana Allah rahmet etsin.’ Bunun üzerine âyet nazil oldu.”²⁹⁴

5- Bazıları Âyetin Nüzûlünün Başka Bir Sebebi Vardır demiştir:

وقال بعضهم لنزول الآية سبب آخر

es-Semerkandî, herhangi bir ayetin nüzûl sebebi hususunda âlimler arasında bir ihtilafın olduğunu belirttiği durumlarda bu kalıbı kullanmaktadır.

ÖRNEK 1:

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا

خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ

²⁹² es-Semerkandî, *age.*, I, 171.

²⁹³ el-Mücadele, 58/11.

²⁹⁴ es-Semerkandî, *age.*, III, 336.

“Allah’ın mescitlerinde Allah’ın adının anılmasını engelleyip oraların ıssız ve harap hale gelmesine çalışanlardan daha zâlim kim olabilir? Bunlar oralara ancak korkarak girebilirler. Onlar için dünyada zillet, ahirette ise müthiş bir azap vardır.”²⁹⁵

es-Semerkindî, bu âyetin nüzûl sebebi olarak Kelbî, Katâde ve Mücahid’in görüşlerini zikrettikten sonra kaynak belirtmeden bir diğer görüşü de şöyle zikretmektedir;

وقال بعضهم لنزول الآية سبب آخر وذلك أن النبي صلى الله عليه وسلم لما خرج عام الحديبية إلى مكة

ومنع أهل مكة فرجع ولم يدخلها منها تلك السنة فنزلت هذه الآية

“Bazıları bu âyetin nüzûlüne başka bir şeyin sebep olduğunu söyledi, o olay da şudur, Hz. Peygamber (s.a.v.) Hudeybiye anlaşmasının yapıldığı senede Mekke’ye gitmek için yola çıktı, Mekkeliler Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Mekke’ye girmesine engel oldular. Efendimiz (s.a.v.) o sene Mekke’ye girmeden geri döndü. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”²⁹⁶

ÖRNEK 2:

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

“Doğu da Batı da Allah’ındır, hangi tarafa dönerseniz, orada Allah’a itaat ve ibadet ciheti vardır. Muhakkak ki Allah’ın lütfü ve rahmeti geniştir, ilmi her şeyi kuşatır.”²⁹⁷

es-Semerkindî, bu âyetin nüzûl sebebi hakkında âlimlerin ihtilaf ettiğini belirterek, İbn Abbâs (r.a.) ve İbn Ömer (r.a.)’den iki görüş verdikten sonra yine kaynak belirtmeden bir diğer görüşü de şöyle nakletmektedir:

وقال بعضهم لنزول هذه الآية سبب آخر وذلك أن النبي صلى الله عليه وسلم كان يصلي إلى بيت

المقدس فلما أمر بالتحويل إلى الكعبة قالت اليهود مرة يصلون هكذا ومرة يصلون هكذا فنزلت هذه الآية "

“Bazıları bu âyetin nüzûlüne başka bir şeyin sebep olduğunu söyledi, o olay da şudur, Hz. Peygamber (s.a.v.) ilk zamanlarda Beyt’ü'l- Makdis’e yönelerek namaz kılardı, daha sonra yönünü Kâbe’ye çevirmesi emredilince Yahudiler Müslümanları

²⁹⁵ el-Bakara, 2/114.

²⁹⁶ es-Semerkindî, *age.*, I, 150-151.

²⁹⁷ el-Bakara, 2/115.

kastederek şöyle dediler; Bir bu tarafa dönerek namaz kılıyorlar bir o tarafa dönerek namaz kılıyorlar. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”²⁹⁸

B- Rivayetlerin Sonunda Kullandığı Kalıplar

es-Semerkindî'nin nüzûl sebeplerinin sonunda kullandığı kalıpları da belirli bir şekilde sınırlamamız doğru olmayacaktır. es-Semerkindî rivayetlerin sonunda da çok farklı ve çok sayıda kalıp kullanmaktadır. Rivayetlerin sonunda kullanmış olduğu kalıpların çeşitliliği, rivayetlerin başında kullanmış olduğu kalıplardan çok daha fazladır. En çok kullandığı bazı kalıplar şunlardır;

1- Allah Teâlâ İnzal Buyurdu: فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى

es-Semerkindî'nin rivayetlerin sonunda en çok kullanmış olduğu kalıpların başında bu kalıp gelmektedir. Bu kalıp es-Semerkindî'nin rivayetlerin doğruluğuna olan inancı noktasında, vermiş olduğu rivayetin doğruluğuna inandığını gösteren kalıplardan birisidir.

ÖRNEK 1:

وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“En güzel isimler Allah’ındır, o halde bu isimlerle Ona dua edin. Onun isimleri konusunda haktan sapanları terk edin. Onlar işlediklerinin cezasını çekeceklerdir.”²⁹⁹

es-Semerkindî, bu âyetin nüzûl sebebini şöyle nakletmektedir;

قوله تعالى " والله الأسماء الحسنى فادعوه بها " وذلك أن رجلا دعا الله في صلاته ودعا الرحمن فقال أبو

جهل أليس يزعم محمد وأصحابه أنهم يعبدون ربا واحدا فما بال هذا يدعو ربين اثنين فأنزل الله تعالى " والله

الأسماء الحسنى فادعوه بها

“Sahabiden bir adam namazında Allah Teâlâ’ya Rahman diyerek nida eder, bunu işiten Ebû Cehil şöyle der, ‘Muhammed ve arkadaşları tek bir ilaha ibadet ettiklerini iddia etmiyorlar mıydı? Bir de şu adama bakın, Allah ve Rahman diye iki tanrıya dua

²⁹⁸ es-Semerkindî, *age.*, I, 152.

²⁹⁹ el-A’raf, 7/180.

ediyor.’ Bunun üzerine Allah Teâlâ “*en güzel isimler Allah’ındır, o halde bu isimlerle Ona dua edin*” âyetini indirdi.”³⁰⁰

ÖRNEK 2:

اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِي

“Allah sözlerin en güzelini indirmiştir. Allah’ın vahiy yolu ile gönderdiği bu söz, her tarafı birbirini tutan, gerçekleri, farklı üsluplarla tekrar tekrar beyan eden bir Kitaptır.”³⁰¹

es-Semerkandî, bu âyetin nüzûl sebebini de şöyle zikretmektedir;

وَذَلِكَ أَنَّ الْمُسْلِمِينَ قَالُوا لِبَعْضِ مُؤْمِنِي أَهْلِ الْكِتَابِ نَحْوِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَامٍ أَخْبَرَنَا عَنِ التَّوْرَةِ فَإِنَّ فِيهَا

عِلْمَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى " اللَّهُ نَزَلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ "

“Bazı Müslümanlar, Abdullah b. Selam gibi Hz. Peygamber (s.a.v.)’e iman etmiş olan bazı ehl-i Kitap müminlerine, ‘Bize öncekilerin ve sonrakilerin ilmi içinde bulunan Tevrat’tan bahsedin.’ Dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ “*Allah sözlerin en güzelini indirmiştir*” âyetini indirdi.”³⁰²

2- Bunun Üzerine Bu Âyet Nazil Oldu: ... فنزلت هذه الآية ...

Bu kalıbı, es-Semerkandî’nin sebeb-i nüzûllerin sonunda sıkça kullandığı bir kalıp olarak görmekteyiz. Kesinlik ifade eden kalıplardan birisidir.

ÖRNEK 1:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ

وَلَسْتُمْ بِأَخْذِهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَعَلَّمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ

“Ey iman edenler! Kazandığınız şeylerin ve yerden sizin faydanız için bitirdiğimiz ürünlerin temiz ve güzel olanlarından Allah yolunda harcayın. Siz göz yummadan, içinize yatmaksızın almayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkmayın. İyi bilin ki: Allah her şeyden müstağnidir, asıl hamde layık olan O’dur.”³⁰³

³⁰⁰ es-Semerkandî, *age.*, I, 584.

³⁰¹ ez-Zümer, 39/23.

³⁰² es-Semerkandî, *age.*, III, 148.

³⁰³ el-Bakara, 2/267.

es-Semerkandî, bu âyette geçen (طَيِّبَاتِ) kelimesinin (helal) anlamında kullanıldığını ve dolayısıyla bu âyetin, haram maldan verilen sadakanın geçerli olmadığına delil teşkil ettiğini söylemektedir. Daha sonra bu husustaki bazı görüşleri de zikrettikten sonra âyetin nüzûl sebebini şöyle vermektedir;

وَذَلِكَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا حَثَّ النَّاسَ عَلَى الصَّدَقَةِ فَجَعَلَ النَّاسَ يَأْتُونَ بِالصَّدَقَةِ وَيَجْمَعُونَ

فِي الْمَسْجِدِ فَجَاءَ رَجُلٌ بَعْدَ قَوْلِ مَنْ تَمَرَ عَامَتَهُ حَشَفَ فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ

“Hz. Peygamber (s.a.v.) ashabını sadaka vermeleri hususunda teşvik edince sahabiler sadakalarını getirdiler. Gelen sadakalar mescitte toplanıyordu. Bir adam da yenilmeyecek derecede bir hurma salkımını sadaka olarak getirdi, bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”³⁰⁴

ÖRNEK 2:

بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

“O, gökleri ve yeri yoktan var edendir. Bir şeyi yaratmak isteyince sadece “ol!” der, o da olur.”³⁰⁵

es-Semerkandî, âyette geçen (بَدِيعُ) kelimesini (Halik) olarak tefsir ettikten sonra nüzûl sebebini şöyle vermektedir;

“Denildi ki bu âyet Necran heyeti hakkında nazil oldu. Hz. Peygamber (s.a.v.)’e “Babasız dünyaya gelen çocuk var mıdır?” diye sordular. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”³⁰⁶

3- Allah Teâlâ Haber Verdi: فَأَخْبَرَ اللَّهُ تَعَالَىٰ ...

Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde mevcut olup, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in, Müslümanların ve diğer insanların henüz haberdar olmadığı durum, olay veya bilinmeyen bazı hakikatleri bildirmek maksadıyla ayetlerin nazil olması ve Allah Teâlâ’nın Müslümanları veya diğer insanları haberdar etmesi biçimindeki rivayetleri naklederken es-Semerkandî bu kalıbı kullanmaktadır.

³⁰⁴ es-Semerkandî, *age.*, I, 231.

³⁰⁵ el-Bakara, 2/117.

³⁰⁶ es-Semerkandî, *age.*, I, 152-153.

ÖRNEK 1:

مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِمَّنْ رَبُّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ
مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

“Gerek Ehl-i Kitaptan gerek müşriklerden olsun, kâfirler, Rabbinizden size herhangi bir hayır indirilmesini arzu etmezler. Fakat Allah rahmetini dilediğine seçip ihsan eder. Allah büyük lütuf sahibidir.”³⁰⁷

es-Semerkandî, bu âyeti, nüzûl sebebi ile beraber şöyle tefsir etmektedir;

قوله تعالى " ما يود الذين كفروا من أهل الكتاب " يعني يهود أهل المدينة ونصارى أهل نجران " ولا المشركين " يعني مشركي العرب " أن ينزل عليكم من خير من ربكم " يعني أن ينزل على رسولكم من الوحي وشرائع الإسلام لأنهم كانوا كفارا فيحبون أن يكون الناس كلهم كفارا مثلهم وهذا كما قال في آية أخرى " ودوا لو تكفروا كما كفروا فتكونون سواء " فأخبر الله تعالى أن الأمر ليس على مرادهم حيث قال تعالى " والله يختص برحمته من يشاء "

“Gerek Ehl-i Kitaptan olan kâfirler..., yani Medine’deki Yahudiler ve Necran Hıristiyanları, ...gerek müşriklerden olan kâfirler.. yani Arap Müşrikleri, “Rabbinizden size herhangi bir hayır indirilmesini arzu etmezler” yani Peygamberinize vahiy inmesini ve İslam şeriatının verilmesini istemezler, çünkü onlar kâfirdirler ve bütün insanların kendileri gibi kâfir olmasından hoşnut olurlar. Bu durumun benzerini Allah Teâlâ “Ne çok isterler ki siz de kendileri gibi küfre düşesiniz de böylece kendileriyle beraber olasınız”³⁰⁸ ayetinde ifade etmiştir. Fakat Allah Teâlâ, işlerin onların arzuları doğrultusunda olmayacağını haber vererek şöyle dedi, ‘Allah rahmetini dilediğine seçip ihsan eder. Allah büyük lütuf sahibidir.’³⁰⁹

ÖRNEK 2:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“Kâfir olanların ne malları ne de evlatları, kendilerini Allahın cezasından asla kurtaramaz. Onlar cehennemlik olup orada ebediyen kalacaklardır.”³¹⁰

³⁰⁷ el-Bakara, 2/105.

³⁰⁸ en-Nisâ, 4/89.

³⁰⁹ es-Semerkandî, age., I, 145.

³¹⁰ Al-i İmran, 3/116.

es-Semerkindî, bu âyetin nüzûl sebebi ile ilgili olarak Mukâtil b. Süleyman ve Kelbî'nin rivâyetlerini zikrettikten sonra, Dahhâk'tan naklettiği rivâyeti şöyle vermektedir.

وقال الضحاك يعني اليهود والنصارى وجميع الكفار وكل من خالف دين الإسلام وذلك أنهم تفاخروا بالأموال والأولاد وقالوا نحن أكثر أموالاً وأولاداً وما نحن بمعذبين فأخبر الله تعالى أن أموالهم وأولادهم لا تنغي عنهم من عذاب الله شيئاً

“Dahhâk dedi; yani Yahudi, Hıristiyan ve bütün kâfirler ve İslam’a muhalif olan herkes. Çünkü mallarıyla ve evlatlarıyla böbürlendiler ve ‘Biz mal ve evlat bakımından en çok olanlarız, azaba uğrayacak da değiliz’ dediler. Allah Teâlâ, onların mallarının ve evlatlarının Allah’ın azabına karşı kendilerine hiçbir fayda sağlamayacağını haber verdi.”³¹¹

4- Allah Teâlâ Onları Bundan Nehyederek Şöyle dedi:

فنهاهم الله تعالى عن ذلك فقال

Günah ve haram olan bazı davranışların yapılması neticesinde ayetlerin nazil olup, Allah Teâlâ'nın insanları o davranışlardan nehyetmesi şeklindeki rivayetleri naklederken es-Semerkindî, bu kalıbı kullanmaktadır.

ÖRNEK 1:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ

“Ey insanlar! Yeryüzünde olan bütün nimetlerden helal hoş olmak şartı ile yiyiniz; Fakat Şeytanın peşinden gitmeyiniz. Çünkü o sizin besbelli düşmanınızdır.”³¹²

es-Semerkindî, bu âyetin nüzûl sebebini şöyle vermektedir;

قوله تعالى " يا أيها الناس كلوا مما في الأرض حلالا طيبا " وذلك أن قوما من العرب مثل بني عامر

وبني مدلج وخزاعة وغيرهم حرّموا على أنفسهم أشياء مما أحل الله عليهم من الحرث والأنعام والبحيرة والسائبة

وغير ذلك فنهاهم الله تعالى عن ذلك فقال " يا أيها الناس كلوا مما في الأرض حلالا طيبا "

“Beni Amir, Beni Müdlic, Huzaâ ve diğer bazı Arap kabileleri, Allah Teâlâ'nın helal kılmış olduğu ekinler, hayvanlar, bahire ve saibe³¹³ gibi bazı şeyleri kendilerine

³¹¹ es-Semerkindî, *age.*, I, 116.

³¹² el-Bakara, 2/168.

haram sayıyorlardı. Allah Teâlâ onları bu davranışlardan nehyederek şöyle dedi; ‘Ey insanlar! Yeryüzünde olan bütün nimetlerimden helal hoş olmak şartı ile yiyiniz.’³¹⁴

ÖRNEK 2:

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا

مِنْهُمْ تَقَاةً وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ الْمَصِيرُ

“Müminler, müminleri bırakıp, kâfirleri velî edinmesin. Kim böyle yaparsa, Allah ile ilişkisini kesmiş olur. Ancak onlar tarafından gelebilecek bir tehlike olursa başka! Allah sizi, kendisine isyan etmekten sakındırır. Dönüş yalnız Allah’adır.”³¹⁵

es-Semerkandî, bu âyetin nüzûl sebebi olarak İbn Abbâs (r.a.) ve Mukâtil b. Süleyman’dan olmak üzere iki rivâyet vermektedir. Birinci görüşe göre bu âyet münafıklar hakkında nazil olmuştur. İkinci görüşü de es-Semerkandî şöyle nakletmektedir;

وقال مقاتل نزلت في شأن حاطب بن أبي بلتعة وغيره ممن كانوا يظهرون المودة لكفار مكة فنهاهم الله

تعالى عن ذلك فقال " لا يتخذ المؤمنون الكافرين أولياء "

“Mukâtil dedi; bu âyet Hatıb b. Ebû Belta’ ve Mekke kâfirlerine sevgilerini izhar eden diğer bazı kişiler hakkında nazil oldu. Allah Teâlâ onları bundan nehyederek şöyle dedi; ‘Müminler, müminleri bırakıp, kâfirleri velî edinmesin.’³¹⁶

5- Bu Âyet Nazil Oluncaya Kadar: ... حتى نزلت هذه الآية....

Hız. Peygamber (s.a.v.) döneminde, gelenek olarak sürüp giden bazı yanlış uygulamaların veya içkinin yasaklanması gibi bazı Kur’ânî hükümlerin tedrici olarak uygulanmasının bir neticesi olarak bazı emir ve yasakların peyderpey nazil olduğu şeklindeki rivayetleri es-Semerkandî bu kalıbı kullanarak nakletmektedir.

ÖRNEK 1:

وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ

³¹³ Cahiliye Araplarının putlarına adadıkları hayvanlara verdikleri özel isimler.

³¹⁴ es-Semerkandî, *age.*, I, 175.

³¹⁵ Al-i İmran, 3/28.

³¹⁶ es-Semerkandî, *age.*, I, 258.

“Akrabalar miras bakımından Allahın Kitabında, birbirlerine diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar.”³¹⁷

es-Semerkandî, bu âyetin bu kısmının nüzûl sebebini şöyle vermektedir;

إن رسول الله صلى الله عليه وسلم آخى بين الناس فكان يواخي بين الرجلين فإذا مات أحدهما ورثه

الباقى منهما دون عصبته وأهله فمكثوا فى ذلك ما شاء الله حتى نزلت هذه الآية

“Hicretten sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) muhacirler ile ensar arasında kardeşlik bağı kurmuş idi. Buna göre, kardeş yapılan iki kişiden biri öldüğü zaman geride kalan, ölen kişinin akraba ve ailesi ile beraber onun mirasına ortak oluyordu. Bu durum Allah Teâlâ'nın izin verdiği bir müddet boyunca sürdü, ta ki bu âyet nazil oluncaya kadar.”³¹⁸

6- Allah Teâlâ'nın Şu Sözü Nazil Oldu: ... فنزل قوله تعالى

es-Semerkandî'nin çokça kullandığı kalıplardan birisi de فنزل قوله تعالى kalıbıdır.

İnsanların herhangi bir hususta kararsızlığa veya tereddüde düşmeleri şeklinde rivayetleri naklederken, es-Semerkandî, bu kalıbı kullanmaktadır.

ÖRNEK 1:

وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

“Allah yolunda malınızı harcadığınız da, kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın ve hep güzel davranın. Çünkü Allah güzel hareket edenleri sever.”³¹⁹

es-Semerkandî, bu âyetin nüzûl sebebini şöyle vermektedir;

“İbn Abbâs (r.a.) dedi; Hz. Peygamber (s.a.v.) sahabilere cihada çıkmayı emredince Medine'nin sakinlerinden olan Araplardan bazıları şöyle dediler “Ne ile hazırlanalım? Allah'a andolsun ki yiyeceğimiz yok, kimse de bizi doyurmuyor” bunun üzerine Allah Teâlâ'nın bu sözü nazil oldu, ‘Allah yolunda malınızı harcadığınız...’³²⁰

³¹⁷ el-Ahzâb, 33/6.

³¹⁸ es-Semerkandî, *age.*, III, 38.

³¹⁹ el-Bakara, 2/195.

³²⁰ es-Semerkandî, *age.*, I, 190.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

es-SEMERKANDÎ 'NİN ESBÂB-I NÜZÛL METODU ÜZERİNE GENEL DEĞERLENDİRME

Tezimizin bu bölümünde es-Semerkandî'nin esbab-ı nüzûl noktasında tefsîrinde izlemiş olduğu metodu genel bir değerlendirmeye tabi tutacağız. Bu değerlendirmeyi yaparken Esbab-ı Nüzûl ilmini bilmenin sağladığı faydalar çerçevesinde hareket etmeye çalışacağız. Böylelikle müelifimizin esbâb-ı nüzûlleri kullanma noktasında, bu faydaları ne ölçüde sağladığını ve hangi noktalarda eksik kaldığını ortaya çıkarmaya çalışacağız. Öncelikle es-Semerkandî'nin tefsirinde olumlu olarak değerlendirilebilecek noktalara temas edip, daha sonra eksik bıraktığını düşündüğümüz diğer hususları, eleştirel bir bakış açısıyla değerlendireceğiz.

I- NÜZÛL SEBEBİ DİSİPLİNİNE KATKILARI

Bilindiği gibi Esbab-ı Nüzûl İlmini bilmenin bazı faydaları vardır. Herhangi bir Kur'ân tefsîrinde esbab-ı nüzûllerin, bu faydalı noktaları sağlayacak bir şekilde kullanılması o eser hakkında olumlu bir durum olarak değerlendirilebilir. Esbab-ı nüzûl ilmini bilmenin belli başlı faydaları şunlardır;

- ayetlerdeki müşkil ve müphem noktaları giderip, ayetlerin anlaşılmasını kolaylaştırır,

- gereken yerlerde ayetlerin hükmünün tahsis edilmesini sağlar,
- gereken yerlerde ayetlerin hükmünün tamim edilmesini sağlar,
- âyetlerdeki hükümlerin hikmetinin anlaşılmasına yardımcı olur.

Bu hususlarla beraber, ayetlerin nüzûl sebeplerini bilmenin tek ve en sağlam yolu sahîh olan haberlere istinad etmektir. Bundan dolayı bu hususların hepsini göz önüne alarak değerlendirmemizi yapacağız.

A- Nüzûl Sebeplerini Sened Zikrederek Vermesi:

Sened: Buna isnâd ve tarik (yol) da denir. Hadisteki sahîh sened, hadis metninin kaynağa olan nispetini anlatması açısından önemlidir. Sözelimi merfu bir hadîs

mevzubahis ise, o sözün Hz. Peygamber'e olan nispetini bildirir, mevkûf bir hadis mevzubahis ise, sahabiye olan nispetini bildirir. Bir başka deyişle sened, bir sözün veya rivâyetin Resûlullah'a ait olduğuna dair olan iddiamızı ispat etmeye yönelik bir delildir. Senedsiz bir sözü "Hadîs" diye ileri sürmek mümkün değildir. Bir hadîs esas itibariyle metni yani, metinde ifâde ettiği mâna ve mefhum, ihtiva ettiği anlam sebebiyle kıymet taşır. Hadîsten esas maksat bu anlamdır. Ancak unutmamak gerekir ki, muhaddisler açısından hadîsin sened kısmı en az metin kısmı kadar değerlidir. Hatta senedin ehemmiyeti metinden önce gelir. Metni "Hadîs" yapan, yani Peygamber sözü yapan, o hususta müteakip İslâm nesillerine kanaat veren senettir. Hadîste sened olmasaydı o, hadîs olmaktan çıkar, sıradan bir söz olurdu.³²¹

Nüzûl sebeplerinden gereken faydanın temin edilebilmesi için bu rivayetlerin sahih olması gerekir. Rivayetlerin sahîh sayılabilmesi için ise sağlam bir senede sahip olmaları gerekir. Dolayısıyla, sahîh olup-olmaması bir yana, senedsiz bir haberin değeri her zaman tartışmalıdır. Bu açıdan bakıldığı zaman es-Semerkindî'nin tefsîrinde dikkate değer hususlardan birisi, hiç şüphesiz nüzûl sebeplerinin sened zinciriyle birlikte verilmesidir. Senedsiz naklettiği rivayetlere nazaran senedle naklettiği rivayetler daha az olsa da, bu sayı azımsanmayacak kadar çoktur ve bu durum olumlu bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

ÖRNEK 1:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ

"Sana hürmetli ayı ve bu ayda savaşmanın hükmünü sorarlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahdır. Fakat insanları Allah yolundan engellemek, Allahı inkâr etmek, Mescid-i Haramı ziyareti yasaklamak, o Mescidin cemaatini yani müslümanları oradan çıkarmak ise, Allah nazarında daha büyük günahdır..."³²²

es-Semerkindî, bu âyetin tefsirini yaparken önce kaynak belirtmeden bir sebep-i nüzûlden bahseder. Sonra Zecâc'ın ve Kutbî'nin âyet ile ilgili görüşlerini verir. Daha

³²¹ Küçük, Raşit, *İsnad*, DİA, TDV, İstanbul, 2001, XXIII, 154-158; Kandemir, M. Yaşar, *Hadis*, DİA, TDV, İstanbul, 1997, XV, 27-28.

³²² el-Bakara, 2/217.

sonra da âyeti diğer yönleriyle tefsir eder ve ikinci bir sebab-i nüzûlü senedini zikrederek verir. Bu rivayet şöyledir:

قال الفقيه حدثنا إبراهيم محمد بن سعيد قال حدثنا أبو جعفر الطحاوي قال حدثنا إبراهيم بن داود قال حدثنا المقدمي عن المعتمر بن سليمان عن أبيه قال حدثنا الحضرمي عن أبي السوار عن جندب بن عبد الله أن النبي صلى الله عليه وسلم بعث رهطاً وبعث عبد الله بن جحش وكتب له كتاباً وأمره أن لا يقرأ الكتاب حتى يبلغ مكان كذا وكذا وقال لا تكره أحداً من أصحابك على المسير فلما بلغ المكان قرأ الكتاب فاسترجع ثم قال السمع والطاعة لله ولرسوله فرجع رجلاً ومضى بقيتهم فلقوا ابن الحضرمي فقتلوه ولم يدروا أن ذلك اليوم من رجب فقال المشركون قتلهم محمد في الشهر الحرام فأَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى الآيَةَ "يسألونك عن الشهر الحرام" إلى آخر الآيَةَ

“el-Fakîh³²³ dedi; bize İbrahim Muhammed b. Saîd dedi, o da Ebû Cafer et-Tahâvî’den, o da İbrahim b. Davud’dan, o da Makdamî ve Mu’temir b. Süleyman’dan, o da babasından, o da Hadramî ve Ebî Suvâr’dan o da Cündüb b. Abdullah’tan rivayetle şöyle dedi: ‘Rasûlullah (s.a.v.) Abdullah b. Cahş’ın komutasında öncü bir birliği, Müşriklerin ne gibi hazırlıklar yaptığını öğrenmek için gönderdi. O’na bir mektup yazıp verdi ve ‘Şu yere varmadan önce mektubu açma ve sefer hususunda arkadaşlarını zorlama’ diye emretti. Abdullah b. Cahş Hz. Peygamber (s.a.v.)’in dediği yere geldi ve mektubu açıp okudu. Allah ve resûlünün sözünü işittik ve itaat ettik dedi. İki kişi döndü diğerleri kaldılar. İbn Hadrami adındaki bir müşrik ile karşılaştılar, haram aylardan olan Recep ayına girdiklerini bilmeden onu öldürdüler. Bunun üzerine müşrikler ‘Muhammed onları haram ayda öldürdü’ demeye başladılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ “Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar...”³²⁴ ayetini indirdi.”

ÖRNEK 2:

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِّنَ الْقَرِيبِينَ عَظِيمٍ

“Dediler ki bu Kur’ân, bu iki şehirden büyük bir adama indirilseydi ya!”³²⁵

³²³ es-Semerkindî “el-Fakih” ile kendisini kastetmektedir.

³²⁴ es-Semerkindî, *age.*, I, 202.

³²⁵ ez-Zuhruf, 43/31.

es-Semerkindî, bu âyetin nüzûl sebebini verirken sened zincirini de zikrederek şu şekilde vermektedir;

وروى وكيع عن محمد بن عبد الله بن أفلح الطائفي عن خالد بن عبيد الله بن يزيد قال كنت جالسا عند

عبد الله بن عباس بالطائف فسأله رجل عن هذه الآية وهي قوله من القرينتين عظيم...

“Veki'den, o da Muhammed b. Abdullah b. Efleh et-Taifi'den, o da Halid b. Ubeydullah b. Yezid'den rivayetle Ubeydullah'ın şöyle dediği rivayet edildi: Abdullah b. Abbâs ile Taif'te beraber oturuyordum. Bir adam ona bu âyeti sordu. İbn Abbâs şöyle dedi: “Âyette geçen (*iki şehir*)'den biri içinde bulunduğun şehirdir, yani Taif'tir. Diğeri de geldiğin şehirdir yani Mekke'dir.” Adam âyette geçen (*iki adam*)'ın kim olduğunu sordu. İbn Abbâs: “Biri Mekke'de Kureyş'in zorbalardan bir zorba olan Velid b. Muğire, diğer adam ise Taif'te Urve b. Mes'ûd'dur” dedi.”³²⁶ es-Semerkindî ayetin kimin hakkında nazil olduğunu bu şekilde naklettikten sonra ayeti diğer yönlerden tefsîr etmeye devam etmektedir.

B- Nüzûl Sebeplerinin Sıhhatine İlişkin Bilgi Vermesi:

es-Semerkindî'nin tefsîrinde kullandığı metodun dikkate değer taraflarından birisi de naklettiği rivayetlerin güvenilir olup olmadığına dair bazı açıklayıcı bilgiler vermesidir. Nakledilen bir haberin sahih olması demek, o haberin Hz. Peygamber (s.a.v.)'e aidiyetini göstermesi açısından önemlidir. Dolayısıyla bir eserde sahih haberlerin var olması, o eserin kıymetini arttıran bir husustur. Ayrıca rivayetlerin sahih olup olmadığına dair bilgi vermek, okuyucunun doğru bilgilendirilmesi açısından önemli bir husustur. es-Semerkindî, nüzûl sebeplerini verirken sened, metin, ravi veya tarihi olaylara uygunluk gibi bazı yönlerden rivayetin sahih ya da zayıf olduğuna dair bilgiler de sunmaktadır. Örneğin Sad Sûresi 5. âyetin tefsîrini yaparken bu ayetin nüzûl sebebine ilişkin olarak naklettiği haberin senedinin sika olduğunu belirtmektedir;

³²⁶ es-Semerkindî, *age.*, III, 206.

ÖRNEK 1:

أَجْعَلِ الْإِلَهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَابٌ

“İşte tutmuş bunca ilahı bir tek ilah yapmış! Bu gerçekten şaşılacak, çok tuhaf bir şey! Dediler.”³²⁷

es-Semerkandî, bu ayetin nüzul sebebini şöyle nakletmektedir.

قال الفقيه أبو الليث رحمه الله أخبرنا الثقة بإسناده عن سعيد بن جبیر عن ابن عباس قال لما مرض أبو طالب دخل عليه نفر من قريش فقالوا يا أبا طالب إن ابن أخيك يشتم آلهتنا ويقول ويقول ويفعل ويفعل فأرسل إليه فأنه عن ذلك فلما فأرسل إليه أبو طالب قام النبي صلى الله عليه وسلم وجاء إلى عمه أبي طالب وكان إلى جنب أبي طالب موضع رجل فخشي أبو جهل إن جاء النبي صلى الله عليه وسلم يجلس إلى جنب عمه أن يكون أرق له عليه فوثب أبو جهل فجلس في ذلك المجلس فلما جاء النبي صلى الله عليه وسلم لم يجد مجلسا إلا عند الباب فلما دخل قال له أبو طالب يا ابن أخي إن قومك يشكونك ويزعمون أنك تشتم آلهتهم وتقول وتقول وتفعل وتفعل فقال (يا عم إني إنما أريد منهم كلمة واحدة تدين لهم بها العرب وتؤدي إليهم بها والعجم الجزية) فقال النبي صلى الله عليه وسلم (لا إله إلا الله) فقاموا فزعين ينقضون ثيابهم ويقولون " أجعل الآلهة إلها واحدا إن هذا لشيء عجاب "

“Fakîh Ebu'l-Leys es-Semerkandî, dedi: ‘Said b. Cübeyr tarikiyle sika (sağlam) bir senedle bize gelen habere göre İbn Abbâs şöyle dedi: Hz. Peygamber (s.a.v.)’in amcası Ebu Talib hastalandığında Mekkeli müşriklerden ileri gelen bir gurup Ebu Talib’e gelip şöyle dediler ‘Ey Eba Talip! Yeğenin ilahlarımıza sövüyor ileri geri sözler söylüyor, O’nu bu işten vazgeçir.’ Ebû Talib, Hz. Peygamber (s.a.v.)’i çağırmak için yanı başında olan birini gönderdi. Giden adamın yeri boş kalınca Ebû Cehîl, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in gelip o boş yere, yani amcasının yakınına oturmasından endişe ederek gidip oraya oturdu. Hz. Peygamber (s.a.v.) gelince kapının yanından başka oturacak bir yer bulamadı. Hz. Peygamber (s.a.v.) geldiğinde Ebû Talib “Ey yeğenim! Kavmin senden şikâyetçidir, onların ilahlarına sövdüğünü, ileri geri konuştuğunu

³²⁷ Sad, 38/5.

söylüyorlar” diye ona hitap etti. Hz. Peygamber (s.a.v.) “Ey amcacığım! Ben onları bütün Arapları kendilerine tabi kılacak ve diğer milletleri de onlara cizye verir hale getirecek bir ‘Söze’ davet ediyorum sadece” dedi. Oradakiler “O hangi sözdür” diye sordular, Hz. Peygamber (s.a.v.) “Allah’tan başka ilah yoktur, sözüdür. (Kelime-i Tevhid’dir)” deyince, Müşrikler öfkelenerek ve elbiselerini toplayarak kalktılar ve şöyle dediler “*İşte tutmuş bunca ilahı bir tek ilah yapmış! Bu gerçekten şaşılacak, çok tuhaf bir şey!*” (Allah Teâlâ bu ayeti onların sözlerine atfen inzal buyurmuştur.)”

Görüldüğü gibi es-Semerkindî, nakletmiş olduğu bu haberin, sika bir senedle kendilerine ulaştığına dair sarih bir malumat vermektedir. es-Semerkindî’nin naklettiği rivayetlerin zayıf olup olmadığına dair bilgiler de verdiğini görmekteyiz. Yusuf Suresi 3. âyeti tefsir ederken, bu ayetin nüzûl sebebine dair verdiği dört görüşten ikincisinin sahih olmadığını belirtmektedir.

ÖRNEK 2:

نَحْنُ نَقْصُ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ

“Biz, bu Kur’ânı sana vahyetmekle, geçmiş ümmetlerin birtakım haberlerini en güzel şekilde beyan ediyoruz. Şu bir gerçek ki daha önce senin bundan hiç haberin yoktu.”³²⁸

es-Semerkindî’nin bu ayet için naklettiği ikinci nüzûl sebebi şöyledir;

وذلك أن المسلمين قالوا لسلمان أخبرنا عن التوراة فإن فيها العجائب فأنزل الله تعالى " نحن نقص عليك

أحسن القصص " في هذا القرآن ويقال لا يصح هذا لأن سلمان أسلم بالمدينة وهذه السورة مكية

“Sahabiler Selman-ı Farisi’ye; ‘Bize Tevrat’tan bahset. Muhakkak onda garip ve güzel haberler vardır’ dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu kıssayı inzal buyurdu. Denildi ki, bu rivayet sahih değildir, çünkü Selman Medine’de Müslüman oldu, oysa bu sûre Mekke’de nazil oldu.”

Görüldüğü gibi es-Semerkindî, nakledilen rivayetin tarihi yönden zayıf olduğuna dair bir görüş olduğunu belirtmektedir.

³²⁸ Yusuf, 12/3.

C- Umuma Hitap Eden Âyet Lafızlarında Tahsis Olduğunu Belirtmesi:

es-Semerkandî'nin tefsîrinde olumlu olarak değerlendirilmesi gereken hususlardan birisi de es-Semerkandî'nin umuma hitap eden lafızları tahsis etmesidir.

ÖRNEK 1:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

“Şüphesiz Kâfirleri ister uyar ister uyarma onlar için birdir, imana gelmezler.”³²⁹

Görüldüğü gibi âyetin anlamı, bütün kâfirleri kapsamına alan bir mahiyet arz etmektedir. es-Semerkandî, âyeti bazı yönlerden tefsir edip kıraat farklılıklarına da değindikten sonra âyetle ilgili birkaç nüzûl sebebi nakletmektedir. Daha sonra da âyetin kapsamına bütün kâfirlerin girmediğini ayette bir tahsisin olduğunu belirtmektedir. Naklettiği nüzûl sebepleri:

قال مقاتل نزلت هذه الآية في مشركي قريش منهم عتبة بن ربيعة وشيبة بن ربيعة وأبو جهل وغيرهم

a. “Mukâtil b. Süleyman dedi: Bu âyet Kureyşli müşriklerden Utbe b. Rebia, Şeybe b. Rebia ve Ebû Cehil gibi bazıları hakkında nazil oldu.”

وقال الكلبي نزلت في رؤساء اليهود منهم كعب بن الأشرف وحيي بن أخطب وأبو ياسر بن أخطب دخلوا

على النبي صلى الله عليه وسلم حيث سألوه عن " الم " و " المص " خرجوا من عنده فنزل قوله

b. “Kelbî dedi: Yahudi reislerinden Ka'b b. Eşref, Hayy b. Ahtab ve Ebû Yasir b. Ahtab hakkında nazil oldu. Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelip " الم ve المص " gibi müteşabih âyetlerden sorup çıktılarında bu âyet nazil oldu.”

es-Semerkandî bu âyette tahsis olduğunu şöyle ifade etmektedir. ‘Eğer denilirse; ‘Onların kâfir olduğu bilindiği halde, İslam’a davet etmenin ne anlamı vardır?’ es-Semerkandî, sorulması muhtemel böyle bir soruya iki cevap vermektedir. Birinci cevabı verdikten sonra ikinci cevapta âyetin manasını şöyle tahsis etmektedir;

أن الآية خاصة وليست بعامة وإنما أراد به بعض الكفار الذين ثبتوا على كفرهم

Şüphesiz âyet hususîdir, umumi değildir. Kastedilen bütün kâfirler değil, küfür üzere oldukları kesin olan bazı kâfirlerdir.³³⁰

³²⁹ el-Bakara, 2/6.

³³⁰ es-Semerkandî, *age.*, I, 91-92

D- Hususî Olan Ayet Lafızlarında Tamim olduğunu belirtmesi:

es-Semerkandî'nin nüzûl sebeplerini verirken kullandığı yöntemlerden birisi de nüzûl sebebinin hususîliğine rağmen âyetin hükmünün umumî olduğunu belirtmesidir. Bu hususa özenle riayet eder.

ÖRNEK 1:

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

“Mallarını gece ve gündüz, gizli ve âşikâr olarak hayra harcayanlar var ya! İşte onların Rableri katında mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur ve onlar asla üzülmeyeceklerdir.”³³¹

es-Semerkandî, bu âyetin nüzûl sebebini şöyle vermektedir;

قال مقاتل والكلبي نزلت هذه الآية في شأن علي بن أبي طالب رضي الله عنه كانت له أربعة دراهم لم يملك غيرها فلما نزل التحريض على الصدقة تصدق بدرهم بالليل وبدرهم بالنهار وبدرهم في السر وبدرهم في العلانية فنزلت هذه الآية

“Mukâtil ve Kelbî dedi: Bu âyet Ali b. Ebû Talib hakkında nazil oldu. Dört dirhemden başka parası yoktu. Müminleri sadakaya teşvik eden âyetler nazil olduğu zaman, bir dirhem gece, bir dirhem gündüz, bir dirhem gizli ve bir dirhem de aleni olarak bütün parasını tasadduk etti. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”³³²

es-Semerkandî, âyet ile ilgili nüzûl sebebini verdikten sonra, âyetin hükmünün umumi olduğunu şöyle beyan etmektedir;

ويقال هذا حث لجميع الناس على الصدقة يتصدقون في الأحوال كلها وفي الأوقات كلها

“Denildi ki: Bu hisse her zaman ve her durumda sadaka veren bütün insanlar içindir. Bu özellikte olan herkes bu sevaba nail olacaktır.”

E- Her Ayet İçin Nüzûl Sebebi Aramaması:

es-Semerkandî, tefsîrinde birçok ayet için nüzûl sebebi zikretmektedir. Nüzûl sebebini verdiği ayetlerin sayısı 950 civarındadır. Biz bu ayetlerin hangi sûrelerde geçtiğini gösteren istatistikî bilgileri bir tablo halinde tezimizin sonunda sunduk. es-Semerkandî'nin her âyet için nüzûl sebebi nakletmediğini çok bariz bir şekilde

³³¹ el-Bakara, 2/274.

³³² es-Semerkandî, *age.*, I, 234.

görmekteyiz. Dolayısıyla es-Semerkandî'nin her âyetin mutlaka bir nüzûl sebebi olduğuna dair bir düşünce içinde olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bunu da onun için olumlu bir durum olarak değerlendiriyoruz. es-Semerkandî'nin nüzûl sebebi vermediği sûreler şunlardır;

Fatiha sûresi	İbrahim sûresi (Bir ayet hariç)
Seb'e sûresi	Fatır sûresi
Tûr sûresi	Vakıa sûresi
Hakka sûresi	Nuh sûresi
İnfîtâr sûresi	İnşikâk sûresi
Tarık sûresi	Beled sûresi
Tîn sûresi	Beyyine sûresi
Zilzâl sûresi	Kari'a sûresi

F- Temel Hadis Kaynaklarını Etkin Bir Şekilde Kullanması:

es-Semerkandî'nin tefsîrinde olumlu olarak değerlendirilmesi gereken hususlardan birisi hiç şüphesiz temel hadis kaynaklarına müracaat etmesidir. es-Semerkandî'nin tefsîrinde kullandığı rivayeterin hangi hadis kitaplarında geçtiğine dair yaptığımız araştırma neticesinde, bazı rivayetlerin sened ve hadis metni açısından birebir aynı ya da çok yakın benzerlikte olduğunu gördük. Bunu da olumlu bir husus olarak değerlendirmek gerekmektedir. es-Semerkandî'nin yararlandığı belli başlı temel hadis kaynakları şunlardır:

Muhammed b. İsmail el-Buhârî'nin, *el-Câmiu's-Sahih*'i, Müslim İbn Haccac el-Kuşeyrî'nin, *el-Câmiu's-Sahih*'i, Muhammed b. İsa et-Tirmizî'nin, *es-Sunen*'i, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî'nin, *es-Sunen*'i, Ebû Davud Süleyman b. Eş'as'ın *es-Sunen*'i, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid İbn Mace'nin, *es-Sunen*'i, Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl ed-Darimî'nin, *es-Sunen*'i ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Musned*'idir.

II- TENKİDE AÇIK YÖNLERİ

es-Semerkandî'nin tefsîrinde tenkit edilebilecek hususların başlıcaları şöyle özetlenebilir;

- yararlandığı bazı kaynakların zayıflıkla itham edilmesi,
- sebeb-i nüzûlleri senedsiz olarak vermesi,
- rivayetlerin kaynağını belirtmemesi,
- rivayetlerin sıhhatine ilişkin açıklamalarda bulunmaması,
- farklı sebepler arasında tercihte bulunmaması ve rivayetlerin sıhhatine dair açıklama yapmaması.

A- Rivayetleri Zayıflıkla İtham Edilen Kaynaklardan Alması:

es-Semerkandî'nin kaynakları içinde üç isim zayıflıkla itham edilmektedir;

- Muhammed b. Saib el-Kelbî
- İmam-ı Süddî
- Ebû Salih

Muhammed b. Saib el-Kelbî'den yapılan rivâyetlerin bazı kaynaklarda zayıf ve güvenilir olarak gösterildiğini,³³³ benzer eleştirilerin Ebû Sâlih ve Muhammed b. Mervan es-Süddî için de yapıldığını, hatta bu üç isim yani Ebû Sâlih, İmam-ı Süddî ve Kelbî'nin bazı eserlerde yalan silsilesi olarak zikredildiğini³³⁴ tezimizin birinci bölümünde belirtmiştik. Bu durum es-Semerkandî'nin tefsîrinde izlemiş olduğu genel metodun değerlendirilmesi açısından olumsuz bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır;

ÖRNEK 1:

وَمَا عَلَى الدِّينِ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ مَنْ شَاءَ وَلَكِنْ ذَكَرَى لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

*“Allah’ın azabından sakınan muttakilere, iman etmeyenlerin hesabından dolayı bir sorumluluk yoktur. Fakat uhdelerine düşen, belki onlar da inanıp küfürden ve cehennemden sakınırlar diye, bir nâsihatten ibarettir.”*³³⁵

es-Semerkandî, bu âyeti tefsir ettikten sonra nüzûl sebebini bir önceki 68. âyetle bağlantılı olarak Kelbî'den rivâyetle şöyle vermektedir;

³³³ ez-Zehebî, *age.*, I, 162; Komisyon, *age.*, III, 12.

³³⁴ İbn Aşur, *age.*, I, 15.

³³⁵ el-En'am, 6/69.

قال الكلبي وذلك أن أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم قالوا يا رسول الله لئن كنا كل ما استهزؤوا

بالقرآن قمنا من عندهم لا نستطيع أن نجلس في المسجد الحرام فنزل " وما على الذين يتقون من حسابهم من

“Kelbî dedi: (En’am 68. âyette, müşrikler Kur’ân’la alay ettikleri zaman Müslümanların onların yanından kalkıp gitmeleri emredilince) sahabeler şöyle dediler: ‘Ya Rasûlullah! Müşriklerin Kur’ân’la her alay edişlerinde kalkıp gidersek Mescid-i Haram’da oturacak yer bulamayız.’ Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”³³⁶

B- Rivâyetleri Sened Zikretmeden Vermesi:

es-Semerkindî’nin sebebi nüzûlleri verirken sened zinciri kullandığını fakat çoğunlukla da sened zinciri kullanmadan rivâyetleri naklettiğini müşahede etmekteyiz. Bu husus es-Semerkindî ve tefsiri hakkında bilgi veren bazı eserlerde de eleştirilmektedir.³³⁷ Rivayetleri senedli olarak vermesi onun için olumlu bir husus olduğu gibi, senedsiz vermesi de olumsuz bir durum olarak değerlendirilmelidir. Nitekim bir haberin Hz. Peygamber (s.a.v.)’e nisbetini ispat eden en önemli faktör senettir.

ÖRNEK 1:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدَمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Ey iman edenler: Söz ve hareketlerinizde ileri gidip de Allah’ın ve Resulü’nün önüne geçmeyin. Allah’a karşı gelmekten sakının. Allah her şeyi hakkiyle işitir ve görür.”³³⁸

es-Semerkindî, bu âyetin nüzûl sebebi olarak Hasan-ı Basri, Mesruk ve Mukâtil b. Süleyman’dan olmak üzere üç nüzûl sebebi vermektedir. Üç rivâyetin üçünü de sened zikretmeden doğrudan işitmiş gibi vermektedir. Hasan-ı Basri’den naklettiği rivâyeti şu şekilde vermektedir;

وقال الحسن إن قوما ذبحوا قبل أن يصلي النبي صلى الله عليه وسلم يوم النحر فأمرهم النبي صلى الله

عليه وسلم أن يذبحوا آخر فنزل " يا أيها الذين آمنوا لا تقدموا بين يدي الله ورسوله "

³³⁶ es-Semerkindî, *age.*, I, 493.

³³⁷ ez-Zehebî, *age.*, I, 162.

³³⁸ el-Hucurat, 49/1.

“Hasan-ı Basri dedi: ‘Bir Kurban bayramı günü bir gurup Müslüman Hz. Peygamber (s.a.v.) henüz bayram namazını kılmadan önce kurbanlarını kestiler. Hz. Peygamber bir daha kurban kesmelerini emretti. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.’”³³⁹

es-Semerkindî, bu âyetin sebab-i nüzûlünü verirken herhangi bir sened zinciri zikretmeden doğrudan doğruya sanki Hasan-ı Basri’den işitmiş gibi (وقال الحسن) demektedir. Hâlbuki Hasan-ı Basri es-Semerkindî’den neredeyse üç asır önce Hicrî 110. senede vefat etmiştir.³⁴⁰

ÖRNEK 2:

مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ

عَلَىٰ الْغَيْبِ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِن رُّسُلِهِ مَن يَشَاءُ فَأَمَّنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَإِن تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ

“Allah müminleri içinde bulunduğunuz şu halde bırakacak değildir. Sonunda temiz ile murdârı ayıracaktır. Allah sizin hepinizi gaybe vakıf kılacak da değildir. Fakat Allah, resullerinden dilediğini seçer (onu gaybe vakıf kılar). O halde Allah’a ve resullerine iman edin. Eğer iman eder ve Allah’a karşı gelmekten sakınırsanız size büyük mükâfat vardır.”³⁴¹

es-Semerkindî, bu âyetin nüzûl sebebini de senedsiz olarak nakletmektedir;

قال الكلبي وذلك ان قريشا من أهل مكة من المشركين قالوا يا رسول الله إنك تزعم أن الرجل منا في النار

وإذا ترك ديننا واتبع دينك قلت هو من أهل الجنة فأخبرنا عن هذا من أين هو وأخبرنا من يأتيك منا ومن لا

يأتيك منا فأنزل الله تعالى " ما كان الله ليذر المؤمنين على ما أنتم عليه

“Kelbî dedi: ‘Mekke ehli olan Kureyşliler ‘Ya Rasûlullah! Bizden olanların cehennemde olduğunu, dinimizi terk edip sana tabi olanların ise cennet ehli olduğunu iddia ediyorsun. Bize, kimin nerde bulunduğunu, bizden kimin sana tabi olup kimin olmayacağını haber ver’ demeleri üzerine bu âyet nazil oldu.’”³⁴²

es-Semerkindî, burada da herhangi bir sened zinciri zikretmeden doğrudan Kelbî’den işitmiş gibi (قال الكلبي) diyerek sebab-i nüzûlü zikretmektedir.

³³⁹ es-Semerkindî, *age.*, III, 260.

³⁴⁰ ez-Zehebî, *age.*, I, 93.

³⁴¹ Al-i İmran, 3/179.

³⁴² es-Semerkindî, *age.*, I, 318.

C- Rivâyetleri Râvi ve Kaynak Belirtmeden Vermesi:

es-Semerkandî, nüzûl sebeplerini bazen râvi ve kaynak belirtmeden nakletmektedir. Bu da onun için olumsuz bir husus olarak değerlendirilebilir. Bunu yaparken en çok kullandığı kalıplar şunlardır:

- a. “Bazıları şöyle dedi” diyerek rivâyetleri nakletmesi.
- b. “Denildi ki...” diyerek rivâyetleri nakletmesi.

es-Semerkandî'nin bu husustaki yaklaşımını göstermek için birkaç örnek vermek uygun olacaktır.

1- Sebeb-i Nüzûlleri “Bazıları Şöyle Dedi” Diyerek Vermesi:

es-Semerkandî, ayetleri tefsîr ederken bazı yerlerde herhangi bir isim ve kaynak zikretmeden “**Bazıları şöyle dedi**” biçiminde kalıplar kullanarak nüzûl sebeplerini vermektedir.

ÖRNEK 1:

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّمَّنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ

إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur’ân’ın Allah’ın sözü olduğu hakkında şüphemiz varsa, haydi onun surelerinden birine benzer bir sure meydana getirin ve Allah’tan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın, iddianızda haklı iseniz.”³⁴³

es-Semerkandî, bu âyeti tefsir etmeden önce sebeb-i nüzûlünü;

قال بعضهم هذا الخطاب لليهود

“Bazıları bu hitap Yahudileredir dediler” diyerek vermekte fakat diyen kişilerin kimler olduğu hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.

Bu âyet için zikrettiği ikinci sebeb-i nüzûlü de;

وقال بعضهم نزلت في شأن المشركين

“Bazıları da bu âyet müşrikler hakkında nazil oldu dediler.” diyerek vermekte, fakat bunu söyleyenlerim kimler olduğu konusunda da herhangi bir bilgi vermemektedir.³⁴⁴

³⁴³ el-Bakara, 2/23.

³⁴⁴ es-Semerkandî, *age.*, I, 102.

ÖRNEK 2:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِّن قَوْمٍ عَسَىٰ أَن يَكُونُوا خَيْرًا مِّنْهُمْ...

“Ey iman edenler! Sizden hiçbir topluluk bir başka toplulukla alay etmesin, ne mâlum, belki alay edilenler edenlerden daha hayırlıdır...”³⁴⁵

es-Semerkandî, bu âyetin sebab-i nüzûlünü de kaynak belirtmeden;

وقال بعضهم الآية نزلت في ثابت بن قيس حيث غير الذي لم يوسع له في المكان

“Bazıları ayetin Sabit b. Kays hakkında nazil olduğunu söylediler. Bir mecliste oturmak için kendisine yer açmayan adama hakaret ettiği için nazil oldu” diyerek vermektedir.

Yine âyet için zikrettiği ikinci nüzûl sebebini de;

وقال بعضهم الآية نزلت في الذين ينادونه من وراء الحجرات استهزؤوا من ضعفاء المسلمين.

“Bazıları da şöyle dedi; Bu âyet Müslümanların zayıf ve fakirlerine evlerinin dışından istihza ile seslenenler hakkında indi” diyerek vermektedir. Her iki rivâyette de bu rivâyeti söyleyenlerin kim olduğu hususunda herhangi bir bilgi verilmemektedir.³⁴⁶

2- Sebeb-i Nüzûlleri “Denildi ki” Kalıbını kullanarak Vermesi:

es-Semerkandî, bazen de bu şekilde kaynak belirtmeden, söyleyenin kim olduğunu açıklamadan nüzûl sebeplerini vermektedir.

ÖRNEK 1:

مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ

“Kim Allah’a, meleklerine, resûllerine, Cebrail’e, Mikâil’e düşman ise, iyi bilsin ki Allah da kâfirlerin düşmanıdır.”³⁴⁷

es-Semerkandî, bu âyetin nüzûl sebebini şöyle aktarmaktadır;

ويقال إن عبد الله بن سوريا هو الذي قال لعمر إن جبريل عدونا لأنه ينزل بالشدة والخوف وميكائيل

ينزل بالرخاء فنزلت هذه الآية " من كان عدوا لله وملائكته ورسوله وجبريل وميكائيل فإن الله عدو للكافرين "

³⁴⁵ el-Hucurât, 49/ 11.

³⁴⁶ es-Semerkandî, *age.*, III, 264.

³⁴⁷ el-Bakara, 2/98.

Görüldüğü gibi es-Semerkindî, bu âyetin sebab-i nüzûlunu “Denildi ki, (ويقال)” şeklinde bir ifade kullanarak, diyen kişinin kim olduğunu belirtmeden vermektedir. “Denildi ki, Yahudilerden Abdullah b. Suriya Hz. Ömer (r.a.)’e şöyle dedi: ‘Cebrail bizim düşmanımızdır, çünkü O şiddet ve korku getirir, Mikail ise bereket ve müjde getirir.’ Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”³⁴⁸

ÖRNEK 2:

مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ

كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ

“Allah’ın kendisine Kitap, hüküm, nübüvvet verdiği hiçbir insanın kalkıp da halka: Allah’ın yanı sıra bana da kul olun! deme yetkisi yoktur. Lakin o insanlara: Öğretmekte ve okuyup okutmakta olduğunuz Kitap sayesinde rabbanî olun, der.”³⁴⁹

es-Semerkindî, bu âyetin sebab-i nüzûlünü de yukarıdaki örnekte olduğu gibi, “Denildi ki (ويقال)” şeklinde, diyen kişinin kim olduğunu belirtmeden vermektedir. “Denildi ki, Yahudi ve Hıristiyanlar Hz. İbrahim (as)’e kimin daha yakın olduğu konusunda ihtilafa düştüler. Sonra her iki grup birlikte Hz. Peygamber (s.a.v.)’in huzuruna geldiler. Her bir grup kendilerinin Hz. İbrahim (as)’e daha yakın olduğunu söyledi. Nebi (s.a.v.) “Hepiniz de hata ediyorsunuz.” Deyince, öfkelenip şöyle dediler, “Yemin olsun ki, bizim seni mabut edinmemizi istiyorsun.” Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi.”³⁵⁰

D- Sebeb-i Nüzûlleri Doğrudan Hz. Peygamber’den Nakletmesi:

es-Semerkindî, bazen de naklettiği rivâyetleri arada herhangi bir isim zikretmeden doğrudan Hz. Peygamber (s.a.v.)’den duymuş gibi vermektedir. Bu da rivayetin senedinin ve ravisinin bilinmemesi açısından olumsuz bir durumdur.

ÖRNEK 1:

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ

حَثِيثًا وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ

³⁴⁸ es-Semerkindî, *age.*, I, 139.

³⁴⁹ Al-i İmran, 3/79.

³⁵⁰ es-Semerkindî, *age.*, I, 280.

“Rabbimiz o Allah’tır ki gökleri ve yeri altı günde yarattı. Sonra da Arşa istiva buyurdu. O Allah ki geceyi, durmadan onu kovalayan gündüze bürür. Güneş, Ay ve bütün yıldızlar hep Onun buyruğu ile hareket ederler. İyi bilirsiniz ki yaratmak da, emretmek yetkisi de Ona mahsustur. Evet, O Rabb’ü-l Âlemin olan Allah ne yücedir!”³⁵¹

es-Semerkandî, bu âyetin sebab-i nüzûlünü kaynağını zikretmeden doğrudan vermektedir. Bu da olaya bizzat şahit olmuş intibahını uyandırmaktadır. Âyetin sebab-i nüzûlünü şöyle vermektedir:

قوله تعالى " إن ربكم الله الذي خلق السموات والأرض " وذلك أن النبي صلى الله عليه وسلم لما عير المشركين بعبادة آلهتهم ونزل قوله تعالى " لن يخلقوا ذبابا ولو اجتمعوا له وقوله " كمثل العنكبوت أتخذت بيتا " سألوا رسول الله صلى الله عليه وسلم فقالوا من ربك الذي تدعونا إليه وأرادوا أن يتخذوا في اسمه طعنا أو في شيء من أفعاله فنزلت هذه الآية فتحيروا وعجزوا عن الجواب

“Bu âyetin nüzûl sebebi Hz. Peygamber (s.a.v.)’in müşriklerin puta tapmalarını ayıplaması ve “*Tapmış oldukları putların hepsi bir araya gelseler bir sinek bile yaratamazlar.*” Mealindeki Hac suresi 73. âyet ile “*Allahtan başka hâmi, sığınacak tanrı edinenlerin durumu, tıpkı kendine yuva yapan örümceğin haline benzer. Hâlbuki en çürük yuva, örümcek ağıdır. Keşke bu gerçeği bir bilselerdi.*” Mealindeki Ankebût suresi 41. âyetin nazil olması üzerine, müşrikler Hz. Peygamber (s.a.v.)’e şöyle sordular: “Bizi tapmaya davet ettiğin Rabbin kimdir?” Bununla Allah’ın ismi veya fiilleri hakkında bilgi edinip ona ta’n etmeyi istiyorlardı. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu. Her hangi bir cevap vermekten aciz kaldılar.”³⁵²

ÖRNEK 2:

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَأَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ

“Onları hak yola getirmek senin görevin değil, lakin Allah’tır ki dilediğini doğru yola getirir. Hayır olarak yaptığınız her harcama sadece kendiniz içindir. Zaten siz

³⁵¹ el-A’raf, 7/54.

³⁵² es-Semerkandî, *age.*, I, 545.

Allah rızasını aramaktan başka bir gaye ile infak etmezsiniz. İşlediğiniz her hayrın mükâfatı size tamamen verilir ve sizin hakkınız yenmez.”³⁵³

es-Semerkandî, bu âyetin sebab-i nüzûlünü de doğrudan vermektedir. Âyetin sebab-i nüzûlünü şöyle vermektedir.

قوله تعالى " ليس عليك هداهم " وذلك أن النبي صلى الله عليه وسلم لما قدم مكة لعمره القضاء وخرجت معه أسماء بنت أبي بكر فجاءتها أمها قتيلة وجدها أبو قحافة فسألا منها حاجة فقالت لا أعطيكما شيئا حتى أستأمر رسول الله صلى الله عليه وسلم فإنكما لستما على ديني فاستأمرت رسول الله صلى الله عليه وسلم فنزلت هذه الآية

“Hz. Peygamber (s.a.v.) kaza umresi için Mekke’ye geldiğinde Esmâ b. Ebû Bekr de onunla beraber gelir. Esmâ’nın müşrik olan annesi Katile ile dedesi Ebû Kuhafe gelip bir ihtiyaçları için yardım talep ederler. Esmâ (r.a.) ‘Hz. Peygamber (s.a.v.)’e danışmadan size bir şey veremem, çünkü siz bizim dinimizden değilsiniz.’ Der. Gelip durumu Hz. Peygamber (s.a.v.)’e arz eder. Bunun üzerine bu âyet nazil olur.”³⁵⁴

E- Farklı Sebepler Arasında Tercihle Bulunmaması ve Rivayetlerin Sıhhatine Dair Açıklama Yapmaması:

es-Semerkandî, ekseriyetle, bir âyet için birden fazla nüzûl sebebi vermektedir. Bununla birlikte, bu rivâyetlerden birini diğerine tercih edip etmeme noktasındaki yaklaşımı, tercihini belirtmeme yönündedir. Ayrıca birçok yerde, vermiş olduğu rivayetlerin hangisinin daha sahih veya daha zayıf olduğuna dair herhangi bir açıklama da yapmamaktadır. Bu hususları es-Semerkandî’nin takip etmiş olduğu metot açısından olumsuz noktalar olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

ÖRNEK 1:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَآفَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوبَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ

“Ey iman edenler! Hepiniz toptan barış ve selamete girin de Şeytanın adımlarının peşinden gitmeyin. Çünkü o sizin aranızı açan belli bir düşmandır.”³⁵⁵

³⁵³ el-Bakara, 2/272.

³⁵⁴ es-Semerkandî, *age.*, I, 233.

³⁵⁵ el-Bakara, 2/208.

es-Semerkandî, bu âyetin nüzûl sebebi olarak İbn Abbâs ve Mukâtil b. Süleyman'dan olmak üzere iki rivâyet vermektedir:

قال ابن عباس نزلت هذه الآية في من أسلم من أهل الكتاب كانوا يتقون السبت ويحرمون أكل

لحم الجمال فنزل

a. “İbn Abbâs dedi: Bu âyet Ehl-i Kitaptan Müslüman olanlar hakkında nazil oldu. Cumartesi gününe hürmet edip, develerin etlerini yemeyi haram sayıyorlardı.”

وقال مقاتل استأذن عبد الله بن سلام وأصحابه بأن يقرؤوا التوراة في الصلاة وأن يعملوا ببعض

ما في التوراة فنزل

b. “Mukâtil b. Süleyman dedi: Abdullah b. Selam ve Arkadaşları, namazda Tevrat'ın âyetlerini okumak için ve bazı hükümlerini de günlük hayatta tatbik etmek için Hz. Peygamber (s.a.v.)'den izin istediler. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.”

es-Semerkandî, bu rivâyetler hakkında her hangi bir tercih belirtmemektedir. Yine bu rivayetlerin sıhhat derecesine dair bir açıklama da yapmamaktadır. Sadece âyetin manasından çıkabilecek itikadi ve fihhi bazı hükümlerden kısaca bahsedip diğer âyetin tefsirine geçmektedir.³⁵⁶

* * *

³⁵⁶ es-Semerkandî, *age.*, I, 197.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerim'in önemini farkında olan Müslümanlar ilk zamanlardan beri onunla meşgul olmuşlardır, bu meşgul olma durumu her asırda çok sayıda âlim tarafından devam edegelmiştir. Bu silsile içerisinde fakih, kelimci ve müfessir kişiliğiyle tanınmış olan es-Semerkandî şüphesiz önemli bir yere sahiptir. Fıkıh, kelam, tefsîr ve tasavvuf alanında yazdığı eserleriyle başta mensubu olduğu Hanefî mezhebi mensupları olmak üzere çok sayıda insanı etkileyen es-Semerkandî'nin hem diğer eserleri hem de tefsîri çok sayıda incelemeye konu olmuştur. es-Semerkandî'nin Tefsîr'u-l Kur'an adlı eseri, hem Kur'ân İlimleri açısından ve hem de daha dar çerçevede esbab-ı nüzul ilmi açısından incelenmeye değer bir eserdir.

Kur'an'ın doğru bir şekilde tefsîr edilmesi noktasında, diğer Kur'ân İlimleri gibi esbab-ı nüzûl ilminin de son derece önemli olduğu pek çok âlim tarafından vurgulanmıştır. Kur'ân'ı tefsîr eden kişinin bu konuya bigâne kalamayacağı aşikârdır. Bu çerçeveden baktığımız zaman es-Semerkandî'nin, tefsîrinde esbâb-ı nüzûl ilmini etkin bir şekilde kullandığını görmekteyiz. Bununla birlikte tenkide açık bazı yönlerinin olduğunu da söyleyebiliriz.

es-Semerkandî dini ilimlerin ve pozitif ilimlerin çok revaçta olduğu bir zamanda ve bölgede yaşamıştır. Tefsîrinde değinmiş olduğu konulara baktığımız zaman içeriğinin zenginliği bunu göstermektedir. es-Semerkandî'nin tefsîri ağırlıklı olarak rivayet metodunun kullanıldığı bir tefsîr olmakla birlikte, dirayet metodunun da kullanıldığını görmekteyiz. es-Semerkandî'nin tefsîrinde öne çıkan bazı hususlar şunlardır;

Kaynaklarının çokluğu ve bunları ele alma metodu göze çarpan bir husustur. es-Semerkandî'nin esbâb-ı nüzûlleri aldığı kaynaklar oldukça fazladır. Bu rivayetleri kullanma biçimi de çeşitlidir. es-Semerkandî rivâyetleri bazen senedini zikrederek bazen de senedsiz olarak nakletmektedir. Keza herhangi bir kaynak zikretmeden naklettiği nüzûl sebeplerinin sayısı da azımsanmayacak kadar çoktur.

Nüzûl sebeplerini etkin bir şekilde ele alması öne çıkan bir diğer husustur. es-Semerkandî bir âyetin anlaşılmasını sağlayacak en öncelikli nokta ne ise o noktadan tefsire başlamaktadır. Örneğin âyette anlaşılması güç olan bir kelime var ise, önce o kelimenin muhtelif anlamlarını vermekte, daha sonra âyeti değişik yönlerden ele

almaktadır. Bu durum nüzûl sebepleri için de aynıdır. Eğer âyetin anlaşılmasına yardımcı olacak husus nüzûl sebebini bilmek ise, es-Semerkandî, âyetin tefsirine nüzûl sebebini vererek başlamaktadır. Âyetin anlaşılması noktasında nüzûl sebebini ikinci plana düştüğü durumlarda, es-Semerkandî, âyetin anlaşılmasını sağlayacak hususları zikrettikten sonra nüzûl sebebini vermektedir.

es-Semerkandî'nin bir âyet için çok sayıda nüzûl sebebini olabileceği hususunu caiz gördüğünü söyleyebiliriz, eserinde bu noktayı destekleyen sayısız örnek mevcuttur. Rivâyetler arasında genellikle tercihte bulunmayan es-Semerkandî'nin en belirgin tercih etme biçimi daha önce de belirttiğimiz gibi şöyledir:

Aynı bağlamda olan âyetleri tefsir ederken, ilk âyetin tefsirinde bütün nüzûl sebeplerini sunmak, daha sonra diğer âyetleri tefsir ederken, önceden verdiği rivâyetlerden sadece birine veya bir kaçına temas edip diğer rivâyetlerden hiç bahsetmemek. es-Semerkandî'nin rivâyetleri cem etme biçimi de aynı şekildedir.

es-Semerkandî, her âyet için bir nüzûl sebebi aramamaktadır. Nüzûl sebebini belirtmeden tefsir ettiği âyetlerin sayısı da oldukça fazladır, hatta nüzûl sebebini belirttiği âyetlerden çok daha fazla olduğunu söylememiz yerinde olacaktır.

es-Semerkandî'nin eserinde takip ettiği nüzûl sebebi ile ilgili yöntemlerden birisi de birden fazla âyet için bir nüzûl sebebi nakletmesidir. Bu âyetler aynı surede olabildiği gibi farklı surelerde de olabilmektedir.

es-Semerkandî, nüzûl sebeplerini verirken, âyetin bazı inanç gurupları ve topluluklar hakkında nazil olduğu şeklinde umumi ifadeler kullandığı gibi kişiler hakkında indiğine dair hususî ifadeler de kullanmaktadır. es-Semerkandî, gereken yerlerde ayetlerde umum veya tahsis bulunduğunu belirtmektedir. Bununla beraber umum veya tahsis olduğunu belirtmediği yerler de vardır.

Mekkî veya Medenî olduğu ihtilafı olan âyetler için naklettiği nüzûl sebeplerine baktığımız zaman, es-Semerkandî'nin cumhurla aynı noktada ittifak ettiği yerler olduğu gibi ayrı düştüğü yerler de bulunmaktadır. Örneğin Secde suresinin son üç âyetinin tefsirinde cumhura aykırı düşerken Kasâs suresinin 52, 53, 54 ve 55. âyetlerinin tefsirinde cumhurla ittifak etmektedir.

es-Semerkandî'nin nüzûl sebebi olarak naklettiği rivâyetler arasında çok nadir veya nadir denebilecek özellikte haberler de bulunmaktadır. Buna en güzel örnek Enmar Gazvesi örneğidir.

es-Semerkandî'nin tefsîrinde zayıflıkla itham edilen Kelbî, Süddî ve Ebû Sâlih gibi isimlerden de çok sayıda rivayetler bulunmaktadır.

es-Semerkandî'nin eserinde, diğer Kur'ân ilimleri açısından olduğu gibi nüzûl sebebi açısından da birçok önemli hususîyet bir arada mezc olmuş bir şekilde bulunmaktadır. es-Semerkandî'nin istifade ettiği kaynakların çokluğu, rivâyetlerin çeşitliliği ve bunları ele alırken es-Semerkandî'nin serbest yaklaşımı, sade ve kısa bir anlatım kullanması, esbâb-ı nüzûl açısından kullanılan metodun en temel niteliğidir.

EK:

es-Semerkandî'nin nüzûl sebebini belirttiği ayetler ve bu ayetlerin geçtiği sureler.

el-Bakara suresi: 112 Ayet

3, 4, 5, 6, 7, 8, 13, 14, 17, 23, 26, 44, 48, 97, 98, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 133, 135, 139, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 154, 158, 159, 160, 163, 164, 168, 169, 174, 175, 176, 177, 178, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 229, 230, 232, 233, 243, 245, 254, 255, 257, 261, 262, 267, 270, 271, 272, 273, 274, 278, 280, 282, 284, 285, 286.

Âl-i İmrân suresi: 83 Ayet

4, 5, 12, 13, 18, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 31, 32, 58, 59, 60, 61, 64, 65, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 83, 84, 85, 90, 91, 93, 96, 97, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 127, 128, 135, 136, 137, 139, 152, 153, 154, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 176, 179, 180, 181, 183, 185, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195.

en-Nisâ suresi: 80 Ayet

2, 3, 4, 5, 6, 7, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 32, 33, 34, 35, 38, 43, 48, 49, 50, 51, 52, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 69, 70, 71, 72, 73, 77, 79, 80, 82, 83, 84, 86, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 102, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 123, 127, 128, 134, 136, 140, 153, 166, 167, 171, 172, 176.

el-Mâide suresi: 44 Ayet

2, 3, 4, 5, 8, 9, 11, 18, 33, 38, 39, 41, 49, 51, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 64, 67, 68, 72, 73, 82, 83, 84, 87, 90, 91, 93, 94, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 108, 112.

el-En'am suresi: 46 Ayet

1, 4, 5, 6, 7, 10, 12, 14, 19, 25, 26, 33, 34, 35, 52, 53, 54, 57, 58, 68, 69, 70, 71, 72, 91, 93, 100, 105, 108, 109, 110, 120, 123, 124, 135, 136, 139, 141, 143, 151, 160, 161, 162, 163, 164, 165.

el-A'raf suresi: 15 Ayet

28, 29, 32, 42, 43, 54, 163, 164, 175, 176, 180, 181, 189, 204, 206.

el-Enfal suresi: 26 Ayet

1, 5, 9, 17, 19, 20, 21, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 36, 43, 47, 48, 49, 50, 51, 56, 63, 65, 67, 70, 75.

et-Tevbe suresi: 50 Ayet

1, 2, 6, 9, 16, 17, 23, 25, 28, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49,

58, 59, 61, 65, 66, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 92, 102, 106, 107, 108, 109, 113, 115, 117, 118, 122, 126.

Yunus suresi: 18 Ayet

2, 6, 11, 15, 16, 20, 41, 42, 43, 48, 49, 53, 59, 65, 68, 71, 94, 104.

Hûd suresi: 5 Ayet

5, 12, 13, 16, 114.

Yusuf suresi: 3 Ayet

1, 3, 7.

er-R'ad suresi: 5 Ayet

6, 13, 31, 38, 39.

İbrahim suresi: 1 Ayet

27.

el-Hicr suresi: 12 Ayet

6, 7, 24, 25, 49, 50, 94, 95, 96, 97, 98, 99.

en-Nahl suresi: 29 Ayet

1, 24, 25, 26, 30, 41, 42, 43, 51, 52, 56, 57, 58, 59, 92, 95, 96, 101, 102, 103, 106, 110, 112, 113, 116, 117, 126, 127, 128.

el-İsra suresi: 25 Ayet

1, 28, 29, 40, 46, 47, 53, 54, 56, 57, 59, 60, 73, 74, 76, 85, 88, 94, 95, 96, 97, 98, 101, 110, 111.

el-Kehf suresi: 16 Ayet

9, 10, 11, 22, 26, 28, 32, 33, 34, 35, 36, 47, 48, 60, 61, 109.

Meryem suresi: 12 Ayet

64, 65, 66, 67, 68, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80.

Ta-ha suresi: 10 Ayet

1, 2, 3, 4, 5, 105, 106, 108, 131, 132.

el-Enbiya suresi: 12 Ayet

1, 2, 3, 5, 7, 26, 27, 28, 29, 34, 35, 36.

el-Hac suresi: 17 Ayet

3, 4, 11, 12, 13, 14, 15, 19, 20, 21, 22, 25, 47, 48, 52, 53, 60.

Mü'minun suresi: 6 Ayet

75, 76, 77, 109, 110, 111.

Nur suresi: 13 Ayet

3, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 22, 29, 47, 53, 54, 61.

Furkan suresi: 9 Ayet

7, 8, 20, 27, 28, 41, 42, 43, 44.

el-Şuara suresi: 15 Ayet

1, 2, 3, 200, 201, 202, 203, 204, 210, 214, 218, 219, 220, 221, 225.

el-Kasas suresi: 7 Ayet

48, 49, 56, 57, 61, 68, 85.

el-Ankebut suresi: 19 Ayet

4, 5, 6, 8, 10, 11, 12, 13, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60.

el-Rûm suresi: 3 Ayet

1, 5, 28.

Lokman suresi: 5 Ayet

6, 7, 27, 28, 34.

es-Secde suresi: 7 Ayet

18, 19, 20, 21, 28, 29, 30.

- el-Ahzab suresi: 17 Ayet
1, 4, 5, 6, 9, 12, 20, 26, 27, 28, 29, 35,
36, 37, 53, 59, 63.
- Yâsîn suresi: 4 Ayet
8, 47, 69, 76.
- Sâffât suresi: 1 Ayet
36.
- Sâd suresi: 4 Ayet
6, 7, 16, 28.
- ez-Zümer suresi: 10 Ayet
10, 11, 12, 23, 30, 36, 39, 40, 64, 67.
- el-Mü'min suresi: 3 Ayet
4, 56, 58.
- Fussilet suresi: 11 Ayet
1, 2, 3, 5, 13, 26, 27, 28, 34, 47, 53.
- eş-Şûra suresi: 6 Ayet
16, 18, 38, 39, 40, 51.
- ez-Zuhruf suresi: 4 Ayet
16, 17, 31, 79.
- ed-Duhan suresi: 2 Ayet
10, 11.
- el-Casiye suresi: 1 Ayet
14.
- el-Ahkaf suresi: 6 Ayet
9, 10, 15, 17, 29, 35.
- Muhammed suresi: 4 Ayet
1, 25, 34, 35.
- el-Fetih suresi: 9 Ayet
1, 11, 12, 13, 18, 19, 24, 26, 27.
- el-Hucurat suresi: 14 Ayet
1, 2, 3, 4, 6, 7, 9, 11, 13, 14, 15, 16, 17,
18.
- Kâf suresi: 1 Ayet
38.
- Zariyat suresi: 2 Ayet
59, 60.
- en-Necm suresi: 8 Ayet
1, 2, 3, 6, 35, 36, 37, 38.
- el-Kamer suresi: 3 Ayet
1, 45, 46.
- er-Rahman suresi: 3 Ayet
1, 2, 29.
- el-Hadid suresi: 2 Ayet
10, 16.
- el-Mücadele suresi: 8 Ayet
1, 2, 7, 8, 9, 11, 12, 22.
- el-Haşr suresi: 5 Ayet
1, 2, 5, 9, 11.
- el-Mümtehine suresi: 4 Ayet
1, 8, 10, 13.
- sl-Saf suresi: 3 Ayet
2, 3, 4.
- el-Cuma suresi: 3 Ayet
5, 10, 11.
- el-Münafikun suresi: 5 Ayet
4, 5, 6, 7, 8.
- et-Teğabun suresi: 1 Ayet
14.
- et-Talak suresi: 2 Ayet
3, 4.
- Tahrim suresi: 2 Ayet
1, 10.
- el-Mülk suresi: 1 Ayet
13.

el-Kalem suresi: 8 Ayet
2, 9, 10, 11, 12, 13, 39, 51.

el-Mearic suresi: 1 Ayet
1.

el-Cin suresi: 2 Ayet
2, 19.

el-Müzzemmil suresi: 5 Ayet
1, 2, 3, 4, 20.

el-Müddessir suresi: 7 Ayet
1, 11, 14, 18, 20, 31, 52.

el-Kiyame suresi: 7 Ayet
3, 4, 16, 17, 31, 32, 33.

el-İnsan (Dehr) suresi: 6 Ayet
8, 9, 10, 11, 12, 24.

el-Murselat suresi: 2 Ayet
48, 49.

en-Nebe suresi: 1 Ayet
1.

en-Naziat suresi: 1 Ayet
1.

Abese suresi: 1 Ayet
1.

et-Tekvir suresi: 4 Ayet
25, 26, 28, 29.

el-Mutaffifin suresi: 6 Ayet
1, 29, 30, 31, 32, 33.

el-Buruc suresi: 1 ayet
4.

el-A'la suresi: 4 Ayet
1, 11, 12, 13.

el-Gaşiye suresi: 1 ayet
2.

el-Beled suresi: 1 ayet
5.

el-Leyl suresi: 1 Ayet
1.

ed-Duha suresi: 3 Ayet
1, 2, 3.

el-İnşirah suresi: 1 Ayet
1.

el-Alak suresi: 4 Ayet
9, 10, 17, 18.

el-Kadr suresi: 2 Ayet
2, 3.

el-Adiyat suresi: 1 Ayet
1.

et-Tekasür suresi: 1 Ayet
1.

Asr suresi: 3 Ayet
1, 2, 3.

Hümeze suresi: 1 Ayet
1.

Maun suresi: 4 Ayet
1, 2, 3, 4.

Kevser suresi: 1 Ayet
3.

Kafirun suresi: 1 Ayet
1.

Tebbet suresi: 1 Ayet
1.

İhlas suresi: 1 Ayet
1.

Felak ve Nass sureleri: 11 Ayet

Toplam: 94 sûrede 950 Ayet.

BİBLİYOGRAFYA

ABDULBAKİ, Muhammed Fuad,

Mu'cemu'l -Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'ân, Kahire, 1364 / 1945

el-'AK, Halid Abdurrahman,

Usulu't-Tefsîr ve Kava'iduhû, Beyrut, 1406 / 1986

ALBAYRAK, Halis,

Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine, İstanbul, 1993

AKAY, Ali,

Kur'ân'ın Nüzûl Sürecinde Nifak ve Münafıklar, İstanbul, 2008

ALQUDAH, Zaher,

Ebu'l-Leys es-Semerkândî'nin en-Nevâzil Adlı Eserindeki "Kitâbu'l-Hiyel"

Bölümünün Edisyon Kritiği, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Selçuk Üniv., SBE,

Konya, 2010

ALTIKULAÇ, Tayyar,

İkrime, DİA, TDV, İstanbul, 2000

ALÛSÎ, Şihabeddin Seyyid Mahmud (ö. 1270/1854),

Rûhu'l-Me'âni, İhyâu't-Turâs'i-l Arabî, Beyrut, Trhsz.

ASKALÂNÎ, İbn Hacer Ebu'l-Fadl Şihabeddin, (ö. 852/1448),

Tehzîbu't-Tehzîb, Müessesetü'r-Risâle, yr. y. 1416 / 1995

BİRİŞİK, Abdülhamit,

Sûre, DİA, TDV, İstanbul, 2009

el-BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö. 256 / 870),

el-Câmiu's-Sahîh, (Şerhü'l-Kirmânî), Beyrut, 1401/1981

CERRAHOĞLU, İsmail,

Tefsîr Usûlü, Ankara, 2008

Tefsîr Tarihi, Ankara, 2009

Abdullah İbn Mes'ûd, DİA, TDV, İstanbul, 1988

ÇAKAN, İsmail L.,

İbn Abbâs, DİA, TDV, İstanbul, 1988

DEMİRCİ, Muhsin,

Esbâb-ı Nüzûl, DİA, TDV, İstanbul, 1995

Konulu Tefsire Giriş, İstanbul, 2006

DENİZER, Nurullah,

İbn Cüzeyy'in et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl Adlı Eserinde Kur'ân İlimlerine Yaklaşımı, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniv., SBE, İzmir, 2009

DİNLER, Ferit,

Ebu'l-Leys es-Semerkandî, ve Mukaddimetü's-Salât İsimli Eserinin Tahkiki, Basılmamış YL. Tezi, Sakarya Üniv., SBE, Sakarya, 2006

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş'âs es-Sicistânî (ö. 275 / 888),

Sünen-i Ebû Dâvûd, Beyrut, 1418 / 1997,

EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yusuf Endelusî (ö. h. 745),

Bahr'u-l Muhît, Beyrut, 1413 / 1993

EBÛ ŞUHBE, Muhammed b. Muhammed,

el-Medhal li-Dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerim, Riyad, 1407 / 1987

EDİRNEVÎ, Ahmed b. Muhammed,

Tabakâtu'l-Müfessirîn, Medine, 1417 / 1997

EROĞLU, Muhammed,

Dahhâk, DİA, TDV, İstanbul, 1993

HAMEVÎ, Şihabüddin Yakut, (ö. 627/1229)

Mu'cemu'l-Büldân, Beyrut, 1977

IŞIK, Mustafa Ali,

Hazin Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Ankara Üniv., SBE, Ankara, 2007

İBN AŞÛR, Muhammed Tahir,

et-Tahrîr ve't-Tenvîr, Tunus, 1984

İBN ESÎR, Ebu'l-Hasan Muhammed b. Muhammed eş-Şeybanî (ö. 630/1232),

el-Kamil fi't-Tarih, Beyrut, 1407 / 1987

İBN KESÎR, İmadüddin Ebu'l-Fida İsmail (ö. 774 / 1372),

Tefsir'u-l Kur'ân'i-l Azim, Cize, 1421 / 2000

İBN SA'D, Muhammed b. Sa'd b. Muni' ez-Zühri (ö. 230/845),

Tabakât'ü-l Kebîr, Kahire, 1421 / 2001

el-İSFEHÂNÎ, Huseyn b. Muhammed,

Mufredât fi Garibi'l-Kur'ân, Dımaşk-Beyrut, 1412/1992

el-KÂFİYECÎ, Muhyiddin,

Kitâbu't-Taysîr fî Kavâidi İlmi't-Tefsîr, (Haz. İ. Cerrahoğlu), Ankara, 1989

KANDEMİR, M. Yaşar,

Abdullah İbn Ömer, DİA, TDV, İstanbul, 1988

Hadîs, DİA, TDV, İstanbul, 1997

KESKİOĞLU, Osman,

Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerim Bilgileri, Ankara, 2008

KOÇ, Turan,

Kur'ân Dili Açısından Söz Anlam İlişkisi, Kur'ân ve Dil, *Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu*, Van, 2001

KOÇYİĞİT, Talat,

Hadis Usûlü, Ankara, trz.

KOMİSYON; en-NURÎ, Seyyid Ebu'l Muâtî; en-NURÎ, İbrahim Muhammed; 'AYD, Ahmed Abdurrezzak; ZAMİLÎ, İbrahim; es-SA'İDÎ, Mahmud Muhammed,

el-Cami' fi'l Cerh ve't-Ta'dil, Beyrut, 1412 / 1992

KÜÇÜK, Raşit,

İsnâd, DİA, TDV, İstanbul, 2001

el-KUREŞÎ, Muhyiddin Ebû Muhammed İbn Sâlim b. Ebi'l-Vefa (ö. 775/1373),

el-Cevâhiru'l-Mudiyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye, Cize, 1413 / 1993

KUTLU, Enise,

İbn Atiyye'nin el-Muharrerü'l-Vecîz İsimli Eserinde Kur'ân İlimlerine Yaklaşımı, Basılmamış YL. Tezi, Dokuz Eylül Üniv., SBE, İzmir, 2007

MAHALLÎ, Celaleddin Muhammed (ö. 864) ve SUYUTÎ, Celaleddin (ö. 911/1505),

Tefsîr'u-l Celâleyn, Şam, 1423 / 2003

MAKRİZÎ, Takiyuddin Ahmed b. Ali (ö. h. 845),

İmtâ'u-l Esmâ, Beyrut, 1420 / 1999

MÜSLİM, İbn Haccâc el-Küşeyrî (ö. 261 / 875),

el-Câmiu's-Sahîh, (es-Suyuti, Celaleddin Abdurrahman, el-Dibâce Alâ Sâhîh'i Müslim b. Haccac) Hibr, 1416 / 1996

- NEDVÎ, Ebu'l-Hasan Ali el-Hüseynî,
Sîretü'n-Nebevî, Cidde, 1410-1409 / 1989
- NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (ö. 303 / 915),
Sünen-i Kübrâ li'n-Nesâî, Beyrut, 1421 / 2001,
 en-NİSABURÎ, İmam'u-l Hafız Ebû Abdullah el-Hakim, (ö. m. 1014),
el-Müstedrek ala's- Sâhîheyn, Kahire, 1417 /1997
- ÖZDEŞ, Talip,
Sosyal Değişim Olgusundan Hareketle Kur'ân'ın Tarihsel Olduğu Tezi Üzerine Bir Değerlendirme, CÜİFD, Sivas, 2003
- er-RAZÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddîn (ö. 606/1209),
Tefsîr'u-l Fahr-i Razî, (Mefâti'h'u-l Ğayb), Beyrut, 1421 / 1981
- es-SÂBÛNÎ, Muhammed 'Ali,
et-Tibyân fî 'ulûmi'l-Kur'ân, Dımaşk, Beyrut, 1408
- es-SEMERKANDÎ, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim (ö. 373/983),
Tefsîru's-Semerkandî, Beyrut, 1427 / 2006
- SERİNSU, Ahmet Nedim,
Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü, İstanbul, 1994
Tarihsellik ve Esbâb-ı Nüzûl, İstanbul, 1996
Kur'ân-ı Kerîm'in Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzûl'e Yeni Bir Yaklaşım,
I. Kur'ân Sempozyumu Tebliğler-Müzakereler, Ankara, 1994
- SUBHÎ, es-Sâlih,
Kur'ân ilimleri, (çev: M. Said Şimşek), Konya, trz.
- es-SUYUTÎ, Celaleddin Abdurrahman, (ö. 911/1505),
el-İtkân fî Ulûm'i-l Kur'ân, Beyrut, 1427 / 2006
ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr, Kahire, 1424 / 2003
et-Tevşih, Şerhu'l-Câmi's-Sâhîh, Riyad, 1419 / 1998
- et-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr,
Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, Beyrut, 1415/1995
- TÜRKER, Ömer,
Mukâtil b. Süleyman, DİA, TDV, İstanbul, 2006
- YAKUP, Tahir Muhammed b. Muhammed,
Esbâb'u-l Hata fi't-Tefsîr, Riyad, 1425 / 2004

YAZICI, İshak,

Ebu'l-Leys es-Semerkândi, DİA, TDV, İstanbul, 2009

YILDIRIM, Suat,

Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli, İstanbul, 1998

Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş, İstanbul, 1983

YILMAZGÖZ, Ayşe,

Ebu'l-Leys es-Semerkândi ve Muhtelifu'r-Rivâye Adlı Eserinin Analizi,

Basılmamış Y. Lisans Tezi, Sakarya Üniv., SBE, Sakarya, 2008

ez-ZEHEBÎ, Ebu Abdillâh Şemseddîn Muhammed,

Tezkiretu'l-Huffâz, Beyrut, trz.

ez-ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin,

et-Tefsîr ve'l-Müfessîrûn, Kahire, 1421 / 2000

ez-ZERKANÎ, Muhammed Abdulazim, (ö. 1367/1948),

Menâhilü'l-İrfan fî Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, 1415 / 1995

ez-ZERKEŞÎ, Bedreddin Muhammed b. Abdullah (ö. 794/1392),

el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Kahire, 1276 / 1957

ZUHAYLÎ, Vehbe,

Tefsîr'u-l Vecîz alâ Hamîş'i-l Kur'ân'i-l Azîm, Şam, 1416 / 1996.